

AZ ÓKORI IRODALOM KISKÖNYVTÁRA

FLORUS

Róma háborúi

FORDÍTOTTA

AZ UTÓSZÓT ÉS A JEGYZETEKET

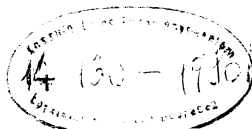
ÍRTA HAVAS LÁSZLÓ

EURÓPA KÖNYVKIADÓ BUDAPEST 1979

A FORDÍTÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ KIADÁS:
L. ANNAEI FLORI EPITOMAE DE TITO LIVIO
BELLORUM OMNIUM ANNORUM
DCC LIBRI II. ED. O. ROSSBACH (LEIPZIG 1896)
HUNGARIAN TRANSLATION © HAVAS LÁSZLÓ, 1979

ISSN 0324-6469

KIADTA AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ
A KIADÁSÉRT AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA FELEL
SZEDTE A NYOMDAIPARI FÉNYSZEDŐ ÜZEM (798659/80)
NYOMTA A KOSSUTH NYOMDA, BUDAPEST
A NYOMDAI RENDELÉS TÖRZSSZÁMA: 790113
KÉSZÜLT: BUDAPESTEN, 1979-ben
A KÖTETET SZERKESZTETTE: ZSOLT ANGÉLA
A FORDÍTÁST AZ EREDETIVEL EGYBEVETETTE: SARKADY JÁNOS
A KÖTÉSTERV URAI ERIKA MUNKÁJA
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: B. VAD ÁGNES
MŰSZAKI VEZETŐ: ANDRÁSI GYÖZÖNÉ
KÉSZÜLT: 12 300 PÉLDÁNYBAN, 12,4 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN,
BASKERVILLE BETŰVEL, EU-c-7980
790113 – KOSSUTH NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ: MONORI ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ
ISBN 963 07 1881 2

A HÉT KIRÁLY KORA ROMOLUS URALKODÁSÁTÓL

A római nép az alatt a hétszáz esztendő alatt, amely Romulus királyságától Augustus császárig telt el, olyan hatalmas tetteket vitt véghez háborúban és békében, hogy ha a birodalom nagyságát valaki az évek számával veti egybe, arra kell gondolnia: valójában hosszabb időszak múlt el fölöttünk. Népünk úgy hordozta körül a földkerekségen szélteben-hosszában fegyverét, hogy akik történelmét olvassák, nemcsak egyetlen nép, hanem az egész emberi nem viselt dolgait is megtanulhatják belőle. Közben annyi megpróbáltatás és veszedelem között hanyódott, hogy nyilvánvalóvá lett: a Vitézség és a Szerencse egymással versengve vetették latba erejüket, amikor e birodalom alapjait lerakták. Ha tehát van valami, aminek megismerése megéri a fáradságot, akkor ez a tárgy igazán az, s csak az gördít elénk akadályt, hogy a dolgok nagysága és sokfélesége eltompítja elménk élet – ezért úgy teszek majd, ahogy a térképkészítők szokták; mintha táblácskára rajzolnám, úgy vázolom fel dióhéjban az egésznek a körvonalait. Remélem, hogy e világbíró nép nem csekély csodálatára szolgál majd, ha egyetlen képbe foglalva megmutatom teljes nagyságát.

Ha tehát valaki egyetlen embernek tekinti a római népet, és a teljes élethosszát úgy osztja korszakokra, hogy előbb meglátta a napvilágot, aztán felserdült, majd mintegy érett férfikorba lépett, később pedig szinte megvénült, akkor négy lépcsőfokot különböztethet meg. Róma életének első korszaka a

királyok uralkodása volt, és csaknem négyszáz évig* tartott. Ez alatt az idő alatt közvetlenül a város környékén viaskodott szomszédaival. Ez volt gyermekkora. Brutus és Collatinus consulságától számítva Appius Claudius és Quintus Fulvius consulokig százötven év* telt el, s ez alatt igazta le Itáliát a római. Fegyverek és vitézek ezt a kort tették a legviharosabbá, így ezt mondhatjuk ifjúságának. Utána Augustus császárig százötven év múlt el, amely alatt az egész világot meghódította. Íme, a teljes életerejében és érettségében lévő birodalomnak ez már tulajdonképpen a férfikora. Augustus császártól a mi századunkig nem sokkal kevesebb, mint kétszáz év szállt el, s eközben a császárok tehetetlensége valósággal megvénítette és elsorvasztotta a birodalmat, amely Traianus uralkodása idején mégis megmozdította végre a karját, s amikor már mindenkiből kihalt a remény, szinte visszanyerve ifjúságát, öregségében új erőre kapott.

I. 1. A város és a birodalom első és tényleges megalapítója Romulus volt, Mars és Rhea Silvia gyermeke. Az apa kilétét maga a papnő vallotta be, midőn terhessége kiderült, és a szóbeszéd sem vonta kétségbe szavait, mert amikor Amulius király parancsára Romulust testvérével, Remusszal együtt a megáradt folyóba vetették, életüket semmi sem tudta kioltani. A Tiberis istene ugyanis visszaszorította medrébe a vizét, egy nőstényfarkas pedig odahagyta kölykeit, és a sírás-rívás nyomába eredve, emlőjét nyújtotta a csöppségeknek, s anyjuk helyett anyjuk lett. Így talált rájuk egy fa tövében Faustulus, a királyi nyáj pásztora, aki házába vitte és fölnevelte őket. Latium fővárosa ekkor Alba volt, amelyet Iulus alapított. Nem tartotta ugyanis magához méltónak Laviniumot, amelyel atyja, Aeneas még beérte. E két férfiútól hét nemzedéknyire Amulius uralkodott, elűzván fivéréét, Numitort, aki-

nek leányától született Romulus. Érthető tehát, ha ez az ifjú, fiatalága első fellobbanásában, nyomban elkergette a fellegvárból nagybátyját, s visszahelyezte nagyapját a trónra. Ő maga pedig, aki a folyó és a hegyek szerelmese volt (hiszen közöttük nőtt fel), azt forgatta az elméjében, hogy új várost épít. Mivel fivére és ő ikertestvérek voltak, úgy tartották rendjén valónak, ha az istenek döntenek el, hogy kettejük közül melyiknek adják a kedvező jósjelet, és melyikük uralkodik majd. Remus az Aventinus, Romulus a Palatinus hegyén foglalt helyet. Amaz ugyan korábban pillantott meg hat saskeselyűt, ez azonban – még ha később is – tizenkettőt vett észre. A madárjósolat alapján ezért ő lett a győztes, s gyorsan nekifogott felépíteni a várost, amely – úgy remélte Romulus – vitével állja majd a háborúkat. Ilyen sorsot ígértek ugyanis a vére és zsákmányra szomjas ragadozók. Úgy látszott, hogy az új város védelmére egyetlen árok is elég lesz, ez azonban oly keskenyre sikerült, hogy Remus csepülni kezdte, s átugrotta – erre végeztek vele. Vitatkoznak rajta, hogy nem bátyja parancsára ölték-e meg. Az viszont biztos, hogy ő volt az első áldozat, és az új város erődítményét az ő vére szentelte meg.

Ekkor még inkább csak a település körvonalai rajzolódtak ki, s nem született meg maga a város: ugyanis kevés lakója volt. Volt azonban a tőszomszédságban egy liget. Ezt Romulus szent menedékhellyé nyilvánította, s nyomban csodálatos emberáradat indult meg oda: latin és etruszk pásztorok jöttek, sőt még tengerentúliak is – phrygek, akik Aeneas, arcadiaiak, akik Euander vezetésével már korábban beözönlöttek. Így mintha különféle elemekből egységes testet gyúrt volna össze, maga a király teremtette meg a római népet. De tiszavirág életű egy csupa férfiakból álló község. Szomszédjaiktól kértek hát maguknak feleséget, de mert tervük dugába dőlt,

erőszakkal rabolták el a leányokat. Színleg lovasjátékokat* rendeztek, s a látványosságra odasereglő szüzeket zsákmányul ejtették. Ez tüstént háborút robbantott ki. A rómaiak meghátrálásra kényszerítették és megfutamították a veiibelieket. Caenina városát bevették és szét dúlták. Ráadásul az uralkodó a dús vezéri prédát, amelyet Acro királytól szerzett, saját kezével helyezte a „Zsákmányhordozó” Iuppiter elé. Ezután a szűz Tarpeia áruló módon megnyitotta a kapukat a sabinok előtt. Álnokul azt követelte jutalmul, amit az ellenség a bal karján visel. Vitatkoznak rajta, hogy a pajzsokra vagy a karperecekre gondolt-e. Mindenesetre a sabinok, hogy a szavukat is állják, a bűnt is megtorolják, pajzsukkal agyonhajtálták a lányt. Miután az ellenség így behatolt a város falai közé, magán a forumon támadt át az ádáz tusa, olyannyira, hogy Romulus Iuppiterhez fohászkozott: állítsa meg népének szégyenletes futását. Ezért kapott később templomot Iuppiter, a „Megállító”* isten. Végül épp az elrabolt asszonyok vetették magukat – zilált hajjal – a dühödten dulakodók közé. Így lett béke Tatiusszal, s kötöttek egymással szövetséget a harcban álló felek. Szinte elmondani is csoda, ami ezután történt. Az ellenség elhagyta régi szálláshelyét, hogy új városba költözve ősi vagyonát ki-ki megossza hozományként vejével.

Mivel a népesség nőttön-nőtt, a mélységesen bölcs király így szabta meg az állam rendjét: az egységekbe osztott fiataloknak* mindig készen kellett állniuk, hogy hirtelen támadás alkalmával tüstént lovon és fegyverben lehessenek; a közügyekkel viszont az öregeknek kellett foglalkozniuk, akiket tekintélyük miatt atyáknak szólítottak, koruk miatt pedig gyülekezetüket a vének tanácsának* nevezték. Ekképp elrendezvén a dolgokat, amikor a város előtt a Caprae mocsár mellett tartott beszédet a népgyűlésen, Romulus egyszer csak eltűnt a

tömeg tekintete elől. Egyesek úgy gondolják, hogy a senatus koncolta fel iszonyúan kemény természete miatt. A feltámadó vihar meg a napfogyatkozás mégis inkább isteni megdicsőülésére utal. Ezt az elképzelést Iulius Proculus erősítette meg csakhamar, azt állítva, hogy látta Romulust, méghozzá sokkal fenségesebb alakban, mint életében, s a megboldogult ráadásul azt is meghagyta, hogy istenként tiszteljék: a mennyben Quirinus a neve, s az égiek úgy határoztak, hogy Róma legyen a népek ura.

I. 2. Romulus utóda Numa Pompilius lett. Korábban a sabin Curesben élt, s a rómaiak maguktól kérték fel őt, mert messze földön ismert volt vallásosságáról. Ő tanított meg minket, hogy hogyan kell elvégeznünk az áldozatokat, a szertartásokat és a halhatatlan isteneket megillető összes tiszteletadást. Ő hívta életre a pontifexek, az augurok és a Saliusok testületét meg a rómaiak többi papi szervezetét. Az évet tizenkét hónapra* osztotta, s megjelölte azokat a napokat, amikor törvénykezni lehet* s amikor tilos. Az ő nevével forrtak egybe birodalmunk fennmaradásának olyan titkos zálogai, mint az égből aláhullott szent pajzs* és a Pallas-szobor. Ő rendelte el a kettős arcú Ianusnak, a béke és a háború jelképének tiszteletét, s ami a legfőbb: ő tette a Vesta-szüzek tisztévé, hogy őrizzék a tüzet, amelynek lángja az eget barázdáló csillagok módjára birodalmunk őreként vigyáz éberen reánk. Mindezek életbe léptetésekor Egeria isteni szavára hivatkozott, hogy barbár alattvalói annál inkább elfogadják intézkedéseit. Végül is annyira megszelídítette vad népét, hogy az országban, amelyet egykor erőszakkal és jogtalansággal szereztek, most istenfélelem és igazság uralkodott.

I. 3. Numa Pompiliust Tullus Hostilius követte a trónon, akinek – vitézsége elismeréseképpen – a rómaiak önként kí-

nálták fel a királyságot. Teljes egészében ő rakta le a hadtudomány és hadművészet alapjait. Csodával határos módon oly harcedzetté tette az ifjúságot, hogy királyunk még az albaiakat, e hatalmas és hosszú időn át uralkodó* népet is ki merészelte csatára hívni. De mert mindkét felet megtizedelték az egyenlő erővel vívott gyakori ütközetek, gyorsan véget akartak vetni a háborúnak, s mindkét nép hármasként kezebe adta sorsát: a Horatiusokéba és a Curatiusokéba.

Váltakozó, de dicső küzdelem volt ez, s a végkifejlet is rendkívüli. Mert amikor mindhárom albai sebet kapott már, két római pedig elesett, az életben maradt Horatius csellel tetézte meg vitézségét: hogy megossa az ellenségeket, színleg megfutamodott, s aztán egyenként vívott meg üldözőivel, akik csak egymástól elmaradva tudták őt követni, így diadal-maskodott felettük. A győzelmet tehát – ritka dicsőség! – egyetlen férfiú karja aratta, de nyomban be is szennyezte hűgának vérével.

A lány ugyanis sírva fakadt, mert fivére testén olyan hadisákmányt pillantott meg, amelyet az ő jegyeséről, a római nép ellenségéről húzott le. Ezt látva, Horatius egy karddöfés-sel megölte a lányt, hogy megbüntesse egyetlen szerelméért. Vétke miatt a törvény elé idézték, de a vitézség többet nyomott a latban a gyilkosságnál, és az iszonyú tett eltörpült a dicsőség mellett.

De az albaiak nem sokáig tartották a szavukat. A Fidenae-vel vívott háború idején ugyan a szövetség értelmében segítő csapatokat küldtek, de azok nem avatkoztak be a két fél harcába, hanem várták, hová fordul a szerencse. Amikor a fortélyos római király észrevette, hogy szövetségesei az ellenséghez kezdenek közeledni, azzal öntött lelket katonáiba, hogy úgy tett, mintha maga adott volna rá utasítást. Így a mieinkbe re-

mény költözött, az ellenségbe félelem. Az árulók fondorkodása nem érte el hát célját. Amikor pedig az ellenfelet térdre kényszerítették, a király a szerződészegő Mettus Fufetiust két kocsi közé köttette, s megvadult lovakkal széttépette. Magát Albát, mely anyavárosunk volt ugyan, de vetélytársunk lehetett volna, lerombolta Tullus, de előzőleg minden kincset Rómába szállíttatott onnan, sőt a népet is áttelepítette, hogy hadd lássák: nem pusztult ki az övékével egy tőről fakadt város, hanem csak visszatért törzsébe.*

I. 4. A következő király a hasonló tehetséggel megáldott Ancus Marcius lett, Pompilius leányának fia. Fallal vette körül a várost, a Rómát átszelő Tiberis fölé pedig hidat veretett, és a folyó meg a tenger találkozásánál települést alapított, Ostiát. Nyilván már ekkor előre látta a jövőt, hogy egyszer az egész világ kincse és gazdagsága itt, Róma e tengerparti kirakóhelyén keresztül áramlik be majd.

I. 5. Később Tarquinius Priscus vette át a hatalmat. Maga tört királyságra, s bár tengerentúlról származott, igyekezetével és megnyerő modorával sikerült megszereznie a trónt. Corinthusban született, és az itáliai hagyományokat görög szellemmel töltötte meg. A senatus tekintélyét azzal növelte, hogy a testületbe új tagokat iktatott, de a lovagoknak csak a számát gyarapította a három centurián belül, mert Attius Nevius, aki a madárjóslás legnagyobb mestere volt, megtiltotta neki, hogy a centuriák számát emelje. A király, hogy próbára tegye a jóst, megkérdezte tőle, hogy végre lehet-e hajtani azt, ami eszébe jutott. A pap madárjelek alapján megvizsgálta a dolgot, és azt felelte:

– Igen.

– Nos – mondta az uralkodó –, nekem az fordult meg a fejemben, hogy szét tudom-e vágni borotvával ezt a kovakövet.

A madárjós* így szólt:

– De még mennyire!

És a király ketté is szelte. Ettől fogva szent a rómaiak előtt a madárjóslás.

Tarquinius egyaránt jeleskedett háborúban és békében, és egymást követő ütközetekben leigázta Etruria tizenkét népét. Tőlük vettük át a vesszőnyalóval körülfont bárdot,* a királyi öltözéket,* a fő tisztségviselők elefántcsont berakásos székét, az aranygyűrűt, a vitézi melldíszet, a hadiköpenyt és a bíborszegélyű togát; tőlük ered az a szokás, hogy négy ló vontat aranyozott kocsin tartunk diadalmenetet, tőlük valók a hímzett meg a pálmaággal kivarrott tunicák is, egyszóval mindazok az ékességek és hatalmi jelvények, amelyek fennen hirdetik birodalmunk méltóságát.

I. 6. Ezután Servius Tullius ragadta kezébe a városban a kormányrudat. Alacsony származása sem akadályozhatta meg benne, holott rabszolgaanyától született.* Tarquinius felesége ugyanis, Tanaquil, szabad emberhez méltó nevelésben részesítette a kiváló legénykét, akiről a feje körül felragyogó láng jó előre megjövendölte, hogy híres férfiú lesz. Ezért, alighogy Tarquinius meghalt, a királynő ügyeskedése révén az ifjú került az uralkodó helyére, mintegy ideiglenesen. Az ölébe hullott királyságot azonban a fiatalember olyan mesterien gyakorolta, hogy belátták: joggal nyerte el a hatalmat. A római népet ő vetette alá vagyonbecslésnek,* ő sorolta osztályokba, rendezte csoportokba és testületekbe.* A király tevékenysége, amelyet kiapadhatatlan leleményességgel végzett, szabályszerűvé tette az állami életet, és táblákon rögzítettek minden vagyoni, életkori, mesterségbeli vagy hivatali elkülönítést. Így a polgárok hatalmas közössége éppolyan pontos rend szerint élt, mint a legparányibb háztartás.

I. 7. A legutolsó király Tarquinius volt, akire viselkedése miatt a Superbus, vagyis a Fennhéjázó melléknevet ragasztották. Ez az ember inkább erővel akarta megszerezni nagyapjának Servius kezére került királyságát, mintsem hogy várakozzék a trónra, ezért bérgyilkosokat küldött az uralkodóra, s bűnnel szerzett hatalmát éppolyan rútul gyakorolta, mint ahogy megszerezte. Élete párja, Tullia is kivetkezett erkölcséből. Amikor királlyá lett férje üdvözlésére sietett kétkerekű kocsiján, megbokrosodott lovaival apja véres holttestén hajtott keresztül. Maga a király pedig úgy tombolta ki magát, hogy gyilkolta a senatorokat, korbácsoltatta a népet, s mindenkivel érezte gőgjét, ami a derék embereknek még a kegyetlenségénél is jobban fáj. Majd miután belefáradt, hogy vad indulatait otthon tombolja ki, az ellenségre öntötte ki haragját. Így elfoglalta az erős latiumi városokat: Ardeát, Ocriculumot, Gabiit, Suessát, Pometiát. De még ekkor is tovább kegyetlenkedett övéivel. Nem átallotta megbotoztatni fiát, csak azért, hogy az ifjú elnyerje az ellenség bizalmát, amikor – menekülőnek adva ki magát – színleg átállt a szemben álló fél oldalára. Be is fogadták őt Gabiiban, ahogy akarta, s aztán követek útján érdeklődte meg apja parancsát. Az vesszejével lecsapta néhány nagyon magasra nőtt máknak a fejét, ezzel hozva fia tudomására, hogy az előkelők vesztét kívánja. Így dölyfös hallgatásával is félreérthetetlenül válaszolt.

A megvívott városoktól szerzett hadizsákmányból templomot emelt.* Amikor fel akarta szentelni, Iuventas és Terminus megdöböntő módon ellene szegült a dolognak, bár a többi isten beleegyezett. A jósoknak tetszett, hogy az égi erők megmakacsolták magukat, mert ez azt jelentette, hogy minden sziklaszilárd és örökkévaló lesz. De még hátborzonga-

több, hogy amikor hozzáláttak az épület munkálataihoz, az alapok ásásakor egy emberfejre bukkantak. Mindenki szentül meg volt győződve róla, hogy ez a rendkívüli csoda azt jövendöli: itt lesz a birodalom székhelye, itt lesz a világ fővárosa.

Sokáig tűrte a római nép a király gögjét, addig tűrte, amíg a bujaság is el nem burjánzott. De a zsarnok fiainak fajtalan-ságát már nem tudta elviselni. Amikor egyikük megbecstele-nítette Lucretiát, s a legtisztább asszony törével mosta le ma-gáról a gyalázatot, a királyokat megfosztották hatalmuktól.

VISSZAPILLANTÁS A HÉT KIRÁLY KORÁRA

I. 8. Ez volt a római nép életének első szakasza, mintegy gyermeksege, mely a hét király uralkodásának idejére esett. A sors különös kegyelméből mindegyikük más-más tehetség-gel volt megáldva, ahogy az államszervezet és a közérdek ép-pen megkívánta. Mert lehet-e vakmerőbbet elképzelni Ro-mulusnál? Épp ilyenre volt szükség, hogy magához ragadja a királyságot. Lehet-e valaki vallásosabb Numánál? Mert a helyzet azt követelte, hogy a marcona népet az istenfélelem szelídítse meg. Micsoda mestere volt a harcászatnak Tullus! Fegyverforgató férfiak számára semmi sem lehet kívánato-sabb, mint ha vitézségüket a tudomány teszi még fényesebbé. Micsoda országépítő volt Ancus! A Város határát telepítéssel terjesztette ki,* partjait híddal kötötte össze, épségét fallal vé-delmezte. A Tarquinius-féle hatalmi jelvények és díszek már csak külső formájukkal is mekkora méltóságot szereztek en-nek az uralomra termett népnek! Milyen gyümölcsöző volt a serviusi vagyonebecslés! Legalább azért, hogy a római állam

megismerhette önmagát. Végül még a hírhedt Superbus elviselhetetlen önkénye sem csekély, hanem nagyon is sok haszonnal járt. Így történhetett meg ugyanis, hogy a törvénytől felingerelt népben felgyúlt a szabadságvágy.

MEGVÁLTOZIK AZ ÁLLAMREND

I. 9. Brutus meg Collatinus kezdeményezésére és vezetésével – a nemes Lucretia ugyanis halála előtt reájuk bírta, hogy bosszút álljanak érte – fölkelt a római nép, mintha csak az istenek ösztökélték volna, hogy helyreállítsa a szabadság és az erkölcsi tisztaság régi fényét. A királyt tüstént letaszították trónjáról, javait elkobozták, szántóföldjeit hazájuk istenének, Marsnak szentelték, a hatalmat pedig azokra ruházták, akik megoltalmazták a szabadságot. Megváltozott azonban az államforma neve és jogrendje. Úgy rendelkeztek ugyanis, hogy az örökös hatalmat egy évre korlátozzák, és egy emberről ketőre ruházzák, nehogy az egyszemélyi vezetés és a meghatározatlan időtartam miatt az állam irányítása kizökkenjen a helyes kerékvágásból. Királyok helyett consulokat választottak, akiknek az emlékezetükbe vették, hogy polgártársaik érdekében „konzultálniuk”, tanácskozniuk kell. A frissen kivívott szabadság örömétől úgy megittasult a nép, hogy alig ébredt a megváltozott helyzet tudatára, az egyik consult, Lucretia férjét,* máris megfosztotta hivatali felségjelvényétől, és száműzte a városból, pusztán azért, mert ugyanazt a nevet viselte, mint a király, és rokonságban állt az uralkodói családdal. Helyére Horatius Publicola lépett, aki minden igyekezetével azon fáradozott, hogy öregbítse szabaddá tett népének méltóságát. Elrendelte, hogy a népgyűlés alkalmával a hivatalszolgák

engedjék le a vesszőnyalábokat, és megadta a föllebbezés jogát a consulok ellen is, nagyszerű házát pedig egy lapályos helyre telepítette át, nehogy palotára emlékeztessen és megbotránkozást keltsen.* Brutus viszont saját családi tragédiájával, gyermekei feláldozásával növelte azt a megbecsülést, amellyel polgártársai övezték. Amikor tudomására jutott, hogy fiai vissza akarják hívni a királyokat a városba, a főtérrre hurcoltatta és a népgyűlés kellős közepén megvesszőztette őket, majd bárdal lecsapatta fejüket, hogy az emberek világosan lássák: ő valójában a nép atyja, tulajdon gyermekei helyett népét fogadja örökbe.

A római, ahogy lerázta bilincseit, a külső ellenség ellen először szabadsága védelmében fogott fegyvert, majd határaiért, aztán szövetségeseiért, később önnön dicsőségéért és hatalmáért szállt síkra, mert szomszédai minden oldalról folyton-folyvást zaklatták: úgyszólván egy talpalatnyi hazai földje sem volt, az ellenséges határt viszont csak egy lépés választotta el tőle, s Latium meg az etruszkok közé ékelődve – mint valami utcasarkon – mindegyik kapuban tüstént ellenfélbe botlott. Egészen addig, amíg – akárcsak valamiféle ragály – egyik népet a másik után meg nem támadta, és egész Itáliát le nem igázta, mindig a hozzá legközelebb esőre törve rá.

HÁBORÚ AZ ETRUSZKOK ÉS PORSENNÁ KIRÁLY ELLEN

I. 10. Mikor kiűzték a városból a királyokat, a rómaiaknak először szabadságuk védelmében kellett kardot rántaniuk. Porsenna etruszk király ugyanis már a falak előtt állt hatal-

mas seregével, és erőszakkal próbálta meg visszahelyezni trónjukra a Tarquiniusokat. Fegyverével és kiéheztetéssel gyötörte a népet, a Ianiculumot is elfoglalta, és már a város torkában volt. Mi azonban feltartóztattuk, visszavertük, sőt annyira megdöbbenettük, hogy bár végül ő kerekedett felül, önként barátsági szerződést kötött a már csaknem legyőzött várossal. Ekkor lépett ugyanis színre a római dicsőség három tüneményes, csodálatos alakja: Horatius, Mucius és Cloelia. Ha nem szerepelnének az évkönyvekben, történetüket manapság mesének hihetnénk. Horatius Cocles, mikor nem tudta már egymagában visszaverni a mindenfelől reá zúduló ellenséget, lerontotta maga mögött a hidat, átúsztta a Tiberist, és még csak fegyverét sem hagyta odaveszni. Mucius Scaevola a királyra tulajdon táborában csellel támadt rá, de összetévesztette egy másik, bíborruhába öltözött tisztviselővel, így dőfése célt tévesztett, és elfogták. Karját lobogó tűzbe tartotta, és leleményesen megkétszerezte az uralkodó rémületét:

– Ide nézz, hogy megtudd – kiáltotta neki oda –, milyen férfitől menekültél meg! De háromszázan esküdtünk meg rá, hogy megölünk.

Miközben így tett – elmondani is irtóztató –, nyoma sem volt arcán a félelemnek, a király azonban reszketett, mintha az ő keze égett volna. Íme, ilyen bátrak voltak a férfiak; de hogy a másik nem se maradjon el dicsőség dolgában, lássuk a szüzek vitézségét!

A Porsennának kiszolgáltatott túszok egyike, Cloelia, megszökött a fogságból, s lovon átúsztatott a szülőföldjét elválasztó határfolyón.* A királyt megrendítette az ily nagy és csodás hősiesség, s elrendelte, hogy bontsanak tábort, a foglyokat pedig engedjék szabadon. A Tarquiniusok azonban még sokáig háborúskodtak, egészen addig, amíg Brutus saját kezével meg

nem ölte a zsarnok fiát, Arrunsot. De maga is sebet kapott, s ellenfelének testére roskadva lehelte ki lelkét, mintha egészen az alvilági árnyakig akarná üldözni a házasságtörőt.

HARCBA A LATINOKKAL

I. 11. A latinok, irigységtől és gyűlölettől fűtve, szintén a Tarquiniusokat támogatták, hogy népünk, amely határain kívül már uralomra tett szert, legalább otthonában hordja a szolgaság igáját. Ezért a tusculumi Mamilius vezetésével egész Latium fellázadt, azzal az ürüggyel, hogy bosszút akar állni a királyért. A hosszan tartó ütközet a Regillus-tónál zajlott le váltakozó szerencsével. Végül Postumius dictatornak új és nagyszerű ötlete támadt. Seregének egyik harci jelvényét az ellenség közé hajította, így katonái kénytelenek voltak behatolni az ellenséges hadsorokba, hogy visszaszerezzék. A lovasság parancsnoka, Cossus, elrendelte: vegyék ki a lovak szájából a zablát – ez szintén új dolog volt –, hogy sebesebb száguldással rohamozhassanak. Végül olyan véres csata bontakozott ki, hogy az a szóbeszéd járta: a látvány még az isteneket is odacsalogatta. Űstökös módjára két ifjú viharzott elő hőszerű paripán, és senki sem kételkedett benne, hogy ők Castor és Pollux. Maga a hadvezér is tisztelettel köszöntötte őket, s amikor győzelmet aratott, megfogadta, hogy templomot emel nekik. Ígéretét teljesítette, mintegy busás zsoldot fizetve az isteni bajtársaknak.

Eddig a szabadságért, mostantól kezdve a határokért folytattunk késhegyig menő harcot a latinokkal, és nem volt megállás. Ki hinné, hogy Cora és Alsium tartott bennünket rémü-

letben? Hogy Satricum és Corniculum ellen szabályos háborút kellett viselnünk? Szégyen bevallani, de Verulae és Boviae legyőzésekor is diadalmenetet tartottunk. Ünnepestes fogadalmi felajánlásokat tettünk a Capitoliumon, csak hogy megvívassuk Tiburt és Praenestét, pedig az egyik ma már külvárosi villanegyedünk, a másik pedig vidám nyári tanyánk. Az volt akkoriban számunkra Faesulae, ami a minap Carrhae; az volt az aríciai berek, ami az erdő borította hercyniai hegylány; Fregellae azt jelentette, amit Gesoriacum; a Tiberis, amit az Euphrates. Corioli legyőzése is – gyalázat! – akkora dicsőség volt, hogy a város elfoglalása ugyanúgy nevet szerzett Gnaeus Marcius Coriolanusnak, ahogy másoknak Numantia vagy Afrika leigázása. Ma is megvan még az Antiumból származó hadizsákmány, melyet Maenius az ellenség hajóhadának elfogásakor ejtett, s a forumon levő emelvényre szegezett – ha egyáltalán beszélhetünk hajóhadról, mert mindössze hat fémorrú hajóról van szó. De azokban a korai időkben ennyi hajó elég volt egy tengeri háborúhoz.

A latinok közül mégis az aequusok és a volscusok voltak legádázabb, hogy úgy mondjam, mindennapos ellenségeink. Titus Quinctiusé a fő érdem, hogy porba tiportuk őket. Ez az eke szarva mellől elszólított dictator világraszóló hősiességével felszabadította Manilius consul táborát, amelyet már körülrzárt és csaknem elfoglalt az ellenség. Épp a vetés idejének derekán jártak, s az érte küldött hivatalszolga munka közben lepte meg az ekének nekifeszülő patricius férfiút. Egyenesen innen indult a csatába, de a paraszti szokásoktól akkor sem tárgított: a legyőzötteket barmok módjára szégyeniga alatt hajtotta el. Mikor ekképp befejezte a hadjáratot, és diadalt aratott, a szántóvető gazda ismét hazament ökreihez, s még-

hozzá – nagy istenek! – micsoda sietséggel. Tizenöt napnál kevesebb telt el a háború kezdete és vége között, s így arra lehetett gondolni, hogy a dictator széleseben vissza akart térni félbehagyott munkájához.

HÁBORÚ AZ ETRUSZKOKKAL, A FALISCUSOKKAL, A VEIIBELIEKKEL ÉS FIDENAE LAKÓIVAL

I. 12. Etruriában a veiibeliek voltak örökös, évenként visszatérő ellenségeink. A dolog odáig fajult, hogy a Fabiusok nemzetsége egymaga küldött rájuk válogatott hadsereget, és különháborút viselt velük. Borzalmas és minden képzeletet felülmúló katasztrófa lett a vége! Cremeránál lemészárolták a háromszáz fős patricius hadsereget. Ennek állít emléket nevével a Gyászkapu, melyen át az ütközetbe vonultak. Ezt a szörnyű vereséget azonban fényes győzelmekkel toroltuk meg, mert hol ez, hol az a hadvezérünk vette meg a legjobban megerősített városokat, melyeknek más-más sors jutott osztályrészül. A faliscusok önként adták meg magukat, Fidenaet saját lángjában hamvadt el, a veiibelieknek pedig még az írmagját is kiirtottuk. Falerii körülzárásakor méltán csodálták meg a római hadvezér* nemeslelkűségét, aki láncra verve visszaküldte az ellenség egyik iskolamesterét, a város elárulóját, méghozzá tanítványaival együtt, akiknek társaságában hozzá menekült. Mert ez a feddhetetlen és bölcs férfiú tudta, hogy az az igazi győzelem, amelyet a tisztesség és becsület megőrzésével vívunk ki. Fidenaenek, amely nem volt egyenlő ellenfelünk, lakói, hogy félelmet keltsenek, fúriák módjára, fáklyákkal fölfegyverkezve és kígyóként tekergőző, különféle

színű szalagokkal feldíszítve vonultak fel, de öltözőik inkább csak a gyászos pusztulás árnyékát vetítette előre. Hogy milyen hatalmas volt Veii, arról mindennél ékebben beszél a tízéves ostrom. Őseink ekkor vészelték át először borsátrakban a telet. A fagyoskodást zsolddal jutalmazták, s a katonák önszántukból megesküdtek, hogy addig nem térnek haza, amíg a várost be nem vették. Azt a prédát pedig, amit Lars Tolumnius királytól szereztek, a „Zsákmányhordozó” Iuppiter lába elé helyezték. Végül is nem hágcsókkal és nem rohammal mászták meg a falakat, hanem alagúton és mindenféle föld alatti ostromművelet segítségével jutottak be – így következett el a város végórája. A zsákmány olyan hatalmasnak látszott, hogy tizedrészét a pythói Apollónak küldték el, s az egész római népet odacsődítették Veii kifosztására. Ilyen volt hát egykor az a város, de ki emlékeznék ma reá? Hol vannak romjai? Hol akár pusztá nyoma is? Csak az évkönyvek tanúsága késztet rá, hogy elhiggyük: létezett egyszer Veii.

A GALL HÁBORÚ

I. 13. Akár az istenek haragja, akár a sors volt az oka, de hódító birodalmunknak ezt a fergeteges iramát rövid időre megakasztotta a gall senonok betörése. Ki tudja, hogy ez a vészterhes időszak a római nép gyászát növelte-e a csapásokkal, vagy inkább hírnevét gyarapította azokkal a példákkal, amelyeket ekkor vitézségével mutatott? Az biztos, hogy irtózatos volt a baj. Ezért úgy gondolom: az istenek tettek minket próbára, mert így akarták megtudni a halhatatlan égilakók,

méltó-e a római hősiesség, hogy az egész földkerekségen uralkodjon.

A gall senonok szilaj természetű, zabolátlan életmódú nép voltak, ráadásul óriási testükkel és hatalmas fegyvereikkel mindenképpen olyan rémületet keltettek, hogy úgy látszott: csak azért jöttek a világra, hogy legyilkolják az embereket, kiirtsák a városokat. Ezek valamikor a világ végéről, a mindent körül folyó Óceán partjaitól kerekedtek fel hatalmas tömegben, minden útjukba eső vidéket végigpusztítottak, majd az Alpok meg a Pó között ütöttek tanyát, de nem érték be ezzel sem, hanem keresztülgázoltak Itálián is, és ostromgyűrűt vontak Clusium városa köré. A római nép nem hagyta cserben szövetséges társait, hanem szokása szerint követeket küldött az ellenséghez. De miféle jogot ismernek a barbárok? Csak még jobban nekivadultak, s ebből támadt a harc. A senonok hátat fordítottak Clusiumnak, Róma felé igyekeztek, s Fabius consul hadserege az Allia folyónál találkozott velük. Nemigen szenvedtünk ennél gyalázatosabb vereséget, ezért idejét Róma gyásznapként jegyezte be naptárába. Szétvert csapataink fejvesztett futással igyekeztek a város falai felé, ott azonban egyetlen őrszem sem volt. Ekkor tűnt csak ki igazán a római vitézség, s talán soha máskor nem tündökölt ennyire. A magas tisztségeket betöltő koros férfiak először is egybesereglettek a forumon, ahol a főpap áldásával felajánlották magukat az alvilági isteneknek és árnyaknak. Majd nyomban kiki a házába sietett, s úgy, ahogy volt, bíbortogában és tökéletes ünnepi díszben helyet foglalt elefántcsont berakásos székén. Mindenki azt akarta, hogy méltósága teljében érje a halál, ha jön az ellenség. Ami szent holmi csak volt a templomokban, azt a fő- és áldozópapok részint hordókban a földbe rejtették, részint szekérre rakva magukkal vitték Veibe.

A Vesta-szentély szüzei pedig mezítláb* eredtek a kimenekített kegytárgyak után. Azt mondják azonban, hogy a menekülőket pártfogásába vette egy közrendből való férfiú, Albinus, aki leparancsolta a kocsiról feleségét és gyermekeit, s a szüzeket ültette helyükbe. A polgár kötelességtudata már akkor így lett úrrá végveszély idején az egyéni érzéseken. Az ifjúság pedig – közismert, hogy alig ezer emberről van szó – Manlius vezetésével* bevette magát a capitoliumi hegyen lévő fellegvárba. Ott esküt tettek a jelenlévőnek hitt Iuppiternek, hogy minden igyekezetükkel megvédik templomát, csak az isten is oltalmazza meg vitézségüket szent lényegének erejével.

Közben a gallok is odaértek, s először megtorpantak a tárva-nyitva lévő város előtt, mert cselre gyanakodtak. De aztán látva, hogy minden kihalt, vad harci rikoltással és lendülettel berontottak. Itt is, ott is benyomultak a nyitva hagyott kapukon át a házakba. Az elefántcsont berakásos székeken bíbor-szegélyű togában ülő véneket előbb hódolattal köszöntötték, mintha istenek és szellemek volnának, de amikor kiderült rólok, hogy csak emberek, s egyébként szóra sem méltatják őket, vad őrületükben mindannyiukat felkoncolták. Fáklyákat vetettek a tetőkre, és tűzzel, vassal, sőt pusztá kézzel földig rombolták az egész várost.

Ki hinné, hogy ezután a barbárok egyetlen hegy körül hat hónapot elfecséreltek az ostrommal, s éjt nappallá téve mindenféle hadicsellel megpróbálkoztak? Mégis amikor egy éjszaka megkíséreltek felopakodni, Manlius felriadt egy lúd gágogásától, és letaszította őket a sziklacsúcsról a mélybe. Hogy az ostromlóknak a remény szikrája se maradjon, magabiztosságát fitogtatva, kenyereket hajigáltatott le a fellegvárból, noha saját táborában is éhínség dühöngött. Egy napon

pedig kiengedte Fabius főpapot az erődből, hogy az ellenséges strázsák között átsurranva, elvégezhesse a Quirinalis hegyén az ünnepi szertartást. A főpap a lesben állók hajítódárdái ellenére sértetlenül vissza is tért, mert megoltalmazta a vallás, és hírül adta, hogy az istenek pártfogásukba vették Róma ügyét.

Végül maguk a barbárok merültek ki az ostromtól. Nagy kevélyen mégis arról kezdtek tárgyalni, hogy csak ezer font arany fejében vonulnak el. Amikor azonban a hamis súlyuk mellé nagyobb nehezékül még egy kardot is odadobtak, s fennhéjázva üvöltöttek: Jaj a legyőzötteknek! – Camillus hirtelen hátba támadta őket, s oly nagy mézszárlást vitt véghez közöttük, hogy a gall vér özöne elmosta Rómában még a tűzvész nyomait is. Úgy illik, hogy még egy ilyen borzalmas katasztróféért is hálát adjunk a halhatatlan isteneknek, mert a tűz és a láng a pásztorok kunyhóit és Romulus szegénységét is elemésztette. A gyújtogatásnak így nem az lett a következménye, hogy az emberek és istenek otthonául rendelt város elenyészett, romokba dőlt, hanem inkább megtisztult, és fényesebb külsőt öltött. Manlius tehát megmentette, Camillus pedig talpra állította Rómát, amely újjászületve még ádázból és hevesebben tört rá szomszédaira.

TOVÁBBI HÁBORÚSKODÁSOK A GALLOKKAL

A római először is nem érte be azzal, hogy elűzte falai alól a gallokat, hanem amikor a gallok vállalkozásai már Itáliaszerte hajótörést szenvedtek, Camillus vezetésével olyan elszántan vette őt üldözőbe, hogy mára a senonoknak hírmondója sem maradt. Egyszer az Anio mellett verték tönkre őket,

midőn Manlius nagyszerű párviadalban többek közt egy torquest, azaz arany nyakperecet zsákmányolt a barbártól, s ezért utódaival együtt a Torquatus melléknevet kapta. A következő ütközet a Pomptinus síkon zajlott le. Ekkor Valerius szerzett hadizsákmányt. Őt a sisakjára telepedő szent madár segítette az előzőhöz hasonló párharcban. Innen nyerte a Corvinus vagyis Hollós nevet. A senonok utolsó maradványait mégis csak jó néhány év múltán semmisítette meg Dolabella Etruriában a Vadimonis tó mellett. Így ma már e nép egyetlen fia sem dicsekedhet vele, hogy ő borította lángba Róma városát.

HARC A LATINOKKAL

I. 14. A gallok után – Manlius Torquatus és Decius Mus consulsága idején – népünk a latinok ellen fordult, akik az uralomért versengve egyébként is mindig gyűlölettel néztek reánk, akkor pedig annyira lebecsülték porig égett városunkat, hogy polgárjogot meg tiszttségviselőket követeltek maguknak, és részt akartak a hatalomból is. Végül már nem érték be vele, hogy egyszerűen ujjat húzzanak velünk. De ki csodálkozik rajta, hogy az ellenség ekkor is meghátrált? Egyik consulunk kivégeztette fiát, aki győzött ugyan, de apja utasításait megszegve állt ki párviadalra. Ezzel fővezérünk megmutatta, hogy többet ér a katonai fegyelem, mint a győzelem. Másik consulunk* szertartásszerűen eltakarva fejét, mintegy égi sugallatra odalépett az első csatasor elé, s úgy ajánlotta fel életét az isteneknek és az alvilági árnyaknak. Azután az ellenség dárdaerdejének sűrűjébe vetette magát, és vére árán nyitott utat a győzelemhez.

A SABIN HÁBORÚ

I. 15. A latinok után Róma a sabinokra támadt, akik elfeledkezve a Titus Tatius idején kötött vérszerződésről, és megfertőzve a háború szellemétől, a latinokkal léptek szövetségre. Népünk Curius Dentatus vezetésével tűzzel-vassal végigpusztította az Adriai-tengerig azt az egész területet, amelyet a Nar, az Anio és a velinusi források öntöznek. E diadalával annyi embert és annyi földet hajtott hatalma alá, hogy még maga a győztes sem tudta eldönteni, e két dolog közül melyiknek látja több hasznát.

A SAMNIS HÁBORÚ

I. 16. Ezután a campaniaiak kérésére Róma nem a maga érdekében, hanem – ami ennél sokkal szebb – szövetségeseiért kelt hadra, és tört rá a samnisokra. Városunk ugyan mindkét néppel egyezsége lépett, de a campaniaiakkal a szövetség előbbre való volt, és inkább a velük kötött szerződést tekintetük szentnek és sérthetetlennek, mert ők mindannyian behódoltak. Népünk tehát szinte önmagáért vívta meg a samnisok elleni háborút.

Nemcsak Itália, hanem az egész földkerekség egyik legfestőbb tája Campania vidéke. Sehol sem üdébb a levegő, s mi több: a virágok is kétszer nyílnak. Sehol sem dúsabb a rét: ezért is mondogatják, hogy Liber és Ceres versengenek itt egymással. Sehol sem simábban hívogató a tenger: olyan híres kikötők vannak errefelé, mint Caieta, Misenus, Baiiae (ahol hóforrások zubognak), a Lucrinus és az Avernus, csupa olyan hely, ahol elcsendesül a víznek árja. Itt szőlőlombba öl-

tözködnek a hegyek: a Gaurus, a Falernus, a Massicus és mindőjük közül a legszebb, az Etna forráságát lehelő Vezúv. A tengerparton városok sorakoznak: Formiae, Cumae, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeii, s a városok fejedelemasszonya: Capua, amelyet valaha a három legnagyobb település egyikeként tartottak számon Róma és Karthago mellett. E város védelmében, ezekért a vidékekért támadta meg Róma a samnisokat. Íme, ez volt az a nép, amely – ha a gazdagságot nézzük – hivalkodóan felcicomázta magát arany- és ezüstfegyverekkel és sokszínű ruhákkal; ha a cselvetést – rengeteg erdőben s hegyekben portyázva állított lépten-nyomon tört az ellenségnek; ha a vérében levő kegyetlenséget – átokkal terhelt esküvésekkel, emberek feláldozásával* tört városunk romlására; ha pedig a nyakasságot – hat ízben szegte meg esküjét, amelyet a szövetség megkötésekor fogadott, és a csatavesztés még vérengzőbbé tette a harcosokat. Mégis ötven év leforgása alatt a Fabiusok és a Papiusok, apák és fiaik, úgy leigázták és földre tiporták őket, városaikat úgy szétzúzták, hogy ma már Samniumban is hült helyét lenénk Samniumnak, s nem egykönnyen találánk nyomára annak, amiért népünk hajdan huszonnégy diadalmenetet tartott. Nincs azonban ember, aki ne hallotta volna hírét annak a megsemmisítő vereségnek, amelyet a caudiumi szorosban ettől a néptől szenvedtünk el Veturius és Postumius consulsága alatt. Hadseregünket ekkor csellet körülzárták egy erdős szurdokban, ahonnan nem tudott kitörni. Pontius, az ellenség vezére, akit szinte kábává tett ez a nem várt lehetőség, apjához, Herenniushoz fordult tanácsért. Ő pedig öreg korából fakadó bölcsességgel azt javasolta neki: vagy mindenkit bocsásson el, vagy mindenkit öljön meg. Fia azonban inkább azt a megoldást választotta, hogy a fegyvereitől megfosztott

ellenséget szégyeniga alatt hajtja át. Nem tette tehát barátai-
vá a rómaiakat jó bánásmóddal, akik, mert égette őket a gyalá-
zat, még ádázabb ellenségekké lettek. Consulaink ezután
nyomban felbontották a samnisoktól ránk kényszerített szé-
gyenletes szerződést, és példamutató módon önként az ellen-
fél kezére adták magukat. A bosszúra szomjas római sereg Pa-
pirius fővezérlete alatt – elmondani is szörnyű – már az ütkö-
zet előtt is kivont karddal tombolt, s az ellenség a megmond-
hatója, hogy vetett lángot mindannyiuk szeme, amikor ölré-
mentek. Csak akkor lett vége a vérontásnak, amikor járomba
hajtottuk az ellenségnek és elfogott parancsnokának a nyakát.

HÁBORÚ AZ ETRUSZKOK, A SAMNISOK ÉS A GALLOK ELLEN

I. 17. Eddig Róma külön-külön mérkőzött meg az egyes
népekkel, mostantól kezdve azonban már szövetségesekkel
került szembe: de városunk mindannyiukkal szemben is állta
a sarat. Etruria tizenkét vezető hatalma nagy hirtelen össze-
esküdött a megmaradt samnisokkal és Itália legősibb népével,
az umberekkel, akiket addig még senki sem háborgatott. Az
volt a céljuk, hogy a rómaiaknak még a nevét is eltörlik a föld
színéről, s roppant félelmet keltett, hogy ilyen sok és hatalmas
nép egyszerre lendült támadásba. Etruria szélében-hosszá-
ban négy ellenséges hadsereg zászlói lobogtak a szélben.
A szemben álló feleket azonban elválasztotta egymástól a Ci-
minius-hegy erdős meredélye, ahová még ugyanúgy nem tette
be ember a lábát, mint a caledoniai vagy a hërcyniai rengeteg-
be, s ez olyan rémülettel töltötte el a senatust, hogy meg-
üzente a consulnak: ne merészkedjék ilyen veszedelmes hely-

re. De a vezért* semmi sem ijesztette el. Előreküldte fivérét, hogy kémlelje ki, merre lehet átvergődni a hegyen. Az pásztornak öltözve az éjszaka folyamán mindent kifürkészett, és jelentette, hogy biztos az út. Így Fabius Maximus szinte baj nélkül került ki az iszonyú veszedelemmel fenyegető háborúból. Hirtelen rajtaütött az összevissza kóborló söpredéken, elfoglalta a hegyerinc kiszögelléseit, s aztán mint a villám, csapott le kénye-kedve szerint a völgyben táborozókra. Olyan volt ez az ütközet, mintha az égből s a felhőkből hulltak volna alá a dárdák a föld fiaira.* Mégsem vívtuk ki vértelenül a győzelmet. Az ellenség ugyanis a másik consult, Deciust, beszorította egy völgykatlanba; s hadvezérünk ősei szokása szerint az isteneknek s az alvilági árnyaknak ajánlotta életét, és feláldozta önmagát a diadalért, ahogy családjában immár hagyományá lett.

KÜZDELEM TARENTUM VÁROSÁVAL

I. 18. És most következék a Tarentum ellen viselt hadjárat, amelyet egyetlen háborúnak szoktunk nevezni és emlegetni, holott valójában győzelmek sorozata volt. Mert mint valami sziklaomlás, elsodorta és maga alá temette a campaniaiakat, az apuliaiakat, a lucanusokat és a háború kirobbantóit, a tarentumiakat, vagyis egész Itáliát, s velük együtt Görögország nagy hírű királyát: Pyrrhust, úgyhogy ez a háború egyszerre jelentette Itália teljes bekebelezését és a tengeren túli diadalok kezdetét.

Tarentumot a spártaiak alapították, s egykor fővárosa volt Calabriának, Apuliának és egész Lucaniának; hatalmas kiterjedése, falai meg kikötője öregbítették hírnevét, fekvése

csodálatos volt. Hiszen az Ádriai-tenger kapujában terült el, s hajói minden ország irányában vitorlát bonthattak: Istria, Illyricum, Epiros, Achaia, Africa, Szicília partjai felé egyaránt. A tenger felőli oldalon a kikötő fölött emelkedett a színház, amely miatt annyi megpróbáltatás szakadt a szerencsétlen városra. Éppen előadást készültek ott tartani, amikor megpillantották a partjaik felé evező római hajóhadat, s ellenségnek véelve, kicsaptak rá, durva szidalmakkal árasztva el a legénységet:

– Ugyan kik és mifélek vagytok? Honnan kerültök ide, rómaiak?

S ez még nem volt elég. A mieink haladéktalanul követeket küldtek, hogy panaszt tegyenek, de őket is útszéli módon, arcpirító szavakkal gyalázták. Ezért robbant ki a háború. Már a hadikészületek is rettegést keltettek, mert egyszeriben sok nép mozdult meg a tarentumiak érdekében. De valamennyiükön túltett tüzességével Pyrrhus; meg akarta védeni ugyanis annak a városnak a szabadságát, amely a spártai alapítók révén félig görög volt, s ezért megindult Epirus, Thessalia, Macedonia egész haderejével, az addig számunkra ismeretlen elefántokkal, megindult szárazon és vízen, vitézeivel, harci ménjeivel és fegyvereivel, s útját a vadállatok keltette rémület kísérte.

A campaniai Heracleánál és a Liris folyónál került sor – Laevinus consul fővezérsége alatt – az első ütközetre, amely olyan hevességgel tombolt, hogy a ferentinumi lovasosztag parancsnoka, Obsidius, még a királynak is nekirúgtatott, s a megzavarodott uralkodót arra kényszerítette, hogy hatalmi jelvényeit elhajigálva, kereket oldjon a csatából. Mindennek vége lett volna, ha az elefántok – borzalmaslátványá változtatva a csatamezőt – hirtelen elő nem dübörögnek. Behemót

termetüktől, szokatlan bűzüktől és trombitálásuktól megriadtak lovaink, s a számukra ismeretlen vadállatokat sokkal félelmesebbnek érezték, mint amilyenek valójában voltak. Ezért szerteszéjjel száguldtak, és közben mindent eltapostak.

Curius és Fabricius consulok* vezetésével aztán az apuliai Asculumnál már sikeresebben vették fel a harcot a mieink. Ekkorra ugyanis elmúlt a fenevadaktól való rettegés, és Gaius Numicius, a negyedik legio lándzsása megmutatta, hogy ezeket az állatokat is le lehet teríteni: az egyiknek tőből levágta az ormányát. Hajítódárdákkal árasztották el tehát az elefántokat, és csóvát vetettek a hátukon lévő tornyocskákra, amelyek lángoló romhalmazként zuhantak rá az ellenséges hadsorokra. Az öldöklésnek csak akkor szakadt vége, amikor az éjszaka szétválasztotta a szemben álló feleket. A menekülők áradatában maga a király állta legtovább a sarat, de megsebesült a vállán, s pajzsára fektetve elszállították testőrei.

Az utolsó ütközet* Lucaniában az Arusinusnak nevezett mezőkön zajlott le, s ugyanazok voltak a vezérek, mint az előző összecsapásban. Most már teljes volt a diadal, a szerencsés végkifejletet azonban a véletlen hozta meg, nem pedig a vitézség, ahogy máskülönben lenni szokott. Mert amikor az ellenség ismét előrehajtotta és csatasorba állította elefántjait, egy hajítódárda súlyosan fejbe találta az egyik növendékállatot. A fenevad megfordult, s keresztülgázolva társain, bögve panaszkolta fájdalmát. Anyja fölismerte, bosszúra szomjazva kitört, és hatalmas súlyával úgy szétlapított körös-körül mindent, mintha csak az ellenség közt pusztítana. Így ugyanazok a vadállatok vívták ki nekünk a harmadik alkalommal a győzelmet, amelyek először megfosztottak bennünket a diadaltól, másodjára pedig eldöntetlenné tették a küzdelmet.

De nemcsak fegyverrel a kézben s a csatamezőn mértük

össze erőnket Pyrrhus királlyal, hanem a tanácsüléseken és otthon, Rómában is. Hiszen az éles eszű férfiú az első győzelem után tisztán látta, mit ér a római hősiesség. Tüstént elvesztette bizalmát a fegyverek erejében, és cselhez folyamodott. Az elesetteket elhamvasztotta, a foglyokkal pedig kíméletesen bánt, és váltságdíj nélkül kiszolgáltatta őket, majd követeket küldött a Városba, és mindenáron azon fáradozott, hogy szövetségkötéssel férkőzzék a római nép barátságába. De a rómaiak erénye tökéletesen kiállta a próbát – háborúban és békében, kül- és belföldön egyaránt –, és soha semmi sem mutatta meg annyira népünk erejét, a senatus bölcsességét, a vezérek nemeslelkűségét, mint a Tarentum fölött aratott győzelem. Mert hallottuk, hogy milyen bátor férfiak voltak azok, akiket az első csatában az elefántok eltapostak! Mindannyian mellükön kaptak sebet, s némelyek ellenfelüket is magukkal rántották a pusztulásba. Az elesettek valamennyien kezükben szorították kardjukat, arcuk megőrizte fenyegető kifejezését, és még a halálban is eleven maradt haragjuk. Ez annyira bámolatba ejtette Pyrrhust, hogy így fakadt ki:

– Ó, milyen könnyen hatalmam alá tudnám hajtani a földkerekséget, ha rómaiak lennének a katonáim, vagy ha én lennék a rómaiak királya!

Az életben maradottak is milyen hihetetlen gyorsasággal állították talpra hadseregünket! Pyrrhus most sem tudott mást mondani:

– Látom már, hogy ízig-vérig Hercules sarja vagyok, mert az én ellenségeim megannyi levágott feje ugyanúgy újra kinő véréből, akárcsak a lernai hydráé.

Milyen nagyszerű volt az akkori senatus is! Appius Caecus nagy hatású beszéde után a király követeit ajándékosztul kikergették Rómából, s amikor az uralkodó megkérdezte embe-

rei véleményét az ellenség fővárosáról, azok megvallották, hogy olyan hatást tett rájuk, mint valami templom, a senatus pedig királyok gyülekezetének látszott. Mit mondjunk magukról a vezérekről? Milyen nemesen is viselkedtek a hadi táborban, amikor Curius elkergette azt az orvost, aki holmi eladó portékaként felkínálta neki a király fejét; vagy amikor Fabricius elutasította az uralkodó javaslatát, aki hatalma egy részét ajánlotta fel neki! Milyen nagyszerűek voltak békeidőben, amikor Curius többre becsülte cserépedényeit a samniosk aranyánál, s amikor Fabricius censori szigorral megbüntette a consulviselt férfiút, Rufinust, mert fényűzésnek minősítette tíz font ezüstjét!

Ki csodálkozik hát rajta, ha ilyen erkölcsökkel, ilyen katonai vitézséggel megáldva végül is a római nép került ki győztesen a harcból, és a Tarentum elleni háború önmagában elég volt neki, hogy négy év* leforgása alatt Itália legnagyobb részét leigazza: meghódolásra kényszerítette a legerősebb népeket, a legtehetősebb városokat és a leggazdagabb vidékeket. Nem mül-e felül minden képzeletet, ha e háború kezdeteit összehasonlítjuk a befejező időszakokkal? Az első ütközetben Pyrrhus diadalmaskodott, rettegésbé hozta egész Campaniát, végigpusztította a Liris és Fregellae környékét, a praenestei fellegrvárból szinte már úgy szemlélte városunkat, mintha a markában tartaná, s a huszadik mérföldkőtől kavarta reszkető polgáraink szemébe a füstöt és a port. Ezután azonban kétszer verték ki táborából, kétszer sebesült meg, s tengeren meg árkon-bokron át kellett visszamenekülnie Görögországba. És béke lett és nyugalom, s a sok dúsgazdag néptől akkora zsákmányt szereztünk, hogy Róma csaknem kicsinek bizonyult a győzelem fogadására. Sohasem vonult be a városba nagyszerűbb és fényesebb diadalmenet. Addig a napig

csak a volscusok marháit, a sabinok nyájait, a gall harciszekeket, a samnis fegyverroncsokat lehetett látni, most, ha a foglyokra esett pillantásod, ott vonultak el a molossusok, a thessaliaiak, a macedonok, ott haladt a bruttius, az apuliai és a lucanus; ha pompára vágott a tekinteted, ott volt az arany, a bíbor, ott voltak a szobrok, a festmények s minden, ami Tarentumban szemnek és szájnak ingere volt. De semmin sem pihent meg nagyobb örömmel a római nép szeme, mint az egykor rettegett, tornyot viselő vadállatokon, amelyek fogságukat érezve, lehajtott fejjel baktattak győztes paripáink nyomában.

A PICENUMI HÁBORÚ

I. 19. Ezután egész Itáliára béke virradt, mert Tarentum eleste után kinek lett volna mersze háborút indítani? A rómaiak azonban úgy tartották helyesnek, hogy még az ellenség szövetségeseit is üldözőbe vegyék. Igába hajtották hát a picenumiakat és e nép fővárosát, Asculumot. Sempronius volt a fővezér, aki – mivel az ütközet idején megremegett a katonák lába alatt a harcmező –, úgy engesztelte ki a Föld istennőt,* hogy templomot ajánlott fel neki.

HARC A SALENTINUSOKKAL

I. 20. A picenumiakkal azonos sorsra jutottak a salentinusok, s elesett e vidék központja, a kikötőjéről híres Brundisium is. Ekkor M. Atilius volt a parancsnok. A csata alkalmával a pásztorok védőasszonya, Pales követelt magának szentélyt a győzelem váltságdíjául.

HÁBORÚ VOLSINII ELLEN

I. 21. Az itáliaiak közül utolsónak a volsiniibeliek hódoltak meg előttünk. Etruria földjén ők voltak a leggazdagabbak, s tőlünk kértek segítséget hajdani rabszolgáik ellen, akik fellázdak, visszaélve az uraiktól elnyert szabadsággal: kezükbe ragadták ugyanis az államvezetést, és saját maguk kormányoztak. De ők is megkapták büntetésüket. Ellenük Fabius Gurgus volt a fővezérünk.

LÁZONGÁSOK

I. 22. Ez volt a római nép életének második korszaka – mondhatnánk ifjúsága –, ekkor volt legacélosabb az ereje, ekkor járt élete virágában, és ekkor forrott és pezsgett leginkább vitézi vére. Mert volt még benne valami a pásztorok vadságából, tombolt még benne némi szilajság. Ezért eshetett meg, hogy a hadsereg a táborban fellázadt, és megkövezte a fővezért, Postumiust, aki nem adta meg neki az odaígért hadizsákmányt; ezért nem fült katonáinknak a foga ahhoz, hogy Appius Claudius vezetésével legyőzzék az ellenséget, bár megtehették volna; ezért tagadták meg a legtöbben Volero parancsnoksága idején a katonai szolgálatot, s törték össze a consul hatalmi jelvényeit. Ez volt az oka, hogy népünk száműzetéssel sújtotta a leghíresebb nemeseket, akik szembe szegültek akaratával. Így kergették el például Coriolanust, aki ráparancsolt a népre, hogy túrja csak inkább a földet.* E férfi, bős haragjában, hadsereg élén akarta megtorolni a rajta esett szégyent, de anyja, Veturia lefegyverezte könnyeivel a város ellen vonuló fiát. Ezért fenyítette meg a tömeg Ca-

millust is, mert úgy látszott, hogy a hadvezér igazságtalanul osztotta el a nép és a katonák között a Veiitől szerzett hadizsákmányt. De ez a férfi derekabb polgárnak bizonyult: Veiiben öregedett meg, abban a városban, amelyet nekünk foglalt el, s hamarosan bosszút állt azokért, akiket bántalmaztak az ellenséges gallok. A római nép a senatussal is összetűzött, hevesebben, mint ahogy a méltányosság és a közérdek megengedte volna. Odáig fajult a dolog, hogy a közrendiek elhagyták házukat, s azzal fenyegetőztek: pusztává teszik szülőföldjüket, és romlásba döntik hazájukat.

I. 23. Az első zavargás az uzsorások túlkapásai miatt támadt. Adósaikat, mintha rabszolgák lettek volna, kegyetlenül ütötték-verték, úgyhogy a nép fegyveresen kivonult a Szent Hegyre,* és csak nagy nehezen tért vissza az ékesszóló és bölcs férfiúnak, Menenius Agrippának tiszteletet parancsoló szavaira, de előbb kiharcolta magának a néptribunusi tisztséget. Jól ismert az ekkor elhangzott meglehetősen hatásos, régis-régi példabeszéd az egyetértésről. Így szólt: egyszer az emberi test végtagjai fellázadtak, amiért az ő nyakukba szakadt minden teher, a has meg dologtalanul tölti a napot. Ez a széthúzás azonban csaknem a vesztüket okozta, de kibékültek, amikor rádöbbenek, hogy annak a szervnek a munkája táplálja őket, amelyik a kenyeret vérré változtatja.

I. 24. A következő lázadás a Város kellős közepén robbant ki a decemvirek önkénye miatt. A nép határozata alapján tíz választott főhivatalnoknak össze kellett írnia a nálunk meghonosodott görög törvényeket, s ők a jogrendszer alapjait tizenkét táblára vésték. De elragadta őket az uralomvágy örülete, és görcsösen ragaszkodtak a rájuk ruházott hatalmi jelvényekhez. Mindenekelőtt Appius vetemedett páratlan gazságra, aki megfélelvezve Lucretiáról, a királyokról és a

jogról, amelyet éppen ő alkotott, kiszemelt magának egy szüzet (szabad szülők gyermekét), hogy meggyalázza. Amikor az apa, Virginius látta, mint hurcolják leányát a bírósági döntés alapján szolgáságra, egy percig sem habozott, hanem a főtér közepén saját kezével szúrta le gyermekét. Erre bajtársai is kibontották a harci zászlót. Az egész kényúri hadat ostrom alá fogták, leráncigálták az Aventinus hegyéről, és láncra verve börtönbe vetették őket.

I. 25. Harmadjára az robbantotta ki a forrongást, hogy a közrendiek a patriciusokkal való házasságkötés révén is növelni akarták tekintélyüket. A lázadás tüze ekkor Canuleius néptribunus vezetésével a Ianiculus hegyen gyűlt ki.

I. 26. Negyedik alkalommal a hivatszerzés vágya váltott ki megmozdulást, mert a köznép azt akarta, hogy az ő sorai-ból is lehessen tisztségviselőket választani. Fabius Ambustus, két leány apja, egyik gyermekét a patricius vérből való Sulpiciushoz adta, a másikat pedig a plebeius Stolo vette el. Ezt az asszonyt egyszer házi szentélyében nagyon megrémítette valami szokatlan zaj, amelyet a főhivatalnok szolgájának botja csapott, s ezért nővére gúnyosan kinevette. Húga nem viselte el a sérelmet. Amikor tehát férje elnyerte a tribunusi méltóságot, a senatus ellenállása dacára kiharcolta, hogy a hivatalokat és a tisztségeket megosszák a közrendiekkel.

De még e zendülésekben is csodálhatod uralkodásra termett népünket. Hiszen hol függetlenségéért, hol tisztességéért, egyszer szülöttei jó híréért, máskor a hivatali méltóságért és a hatalom jelvényeiért szállt síkra, és soha semmire sem vigyázott olyan éberem, mint szabadságára. Megvesztegetéssel sem lehetett rávenni, hogy megcsorbítsa, pedig időközben rendkívül veszedelmes polgárok léptek színre a hatalmas és napról napra növekvő nép soraiból. Városunk azonnal halál-

büntetéssel sújtotta Spuriust és Cassiust, mert az előbbit azzal gyanúsították, hogy anyagi juttatásokkal, az utóbbit, hogy földtörvényével királyi uralomra tört. Spuriuson saját apja hajtotta végre az ítéletet, a másikat pedig Quinctius dictator rendeletére Servilius Ahala, a lovasság parancsnoka* dőfte keresztül a fórum kellős közepén. Manliust, a Capitolium megmentőjét, abból a várból vetették alá, amelyet megvédett, s azért járt így, mert az adósok közül többnek visszaadta szabadságát, s a kelleténél fennhéjázóbban, döllyfősebben viselkedett.

Ilyen volt a római nép otthon és külföldön, ilyen volt békében és háborúban. Ekkor a birodalom fennállásának második korszakában élte viharos ifjúságát, amikor hatalma alá hajtotta egész Itáliát az Alpoktól* le egészen a szicíliai tengerszorosig.

AZ ELSŐ PUN HÁBORÚ

II. 1. Miután a római nép leigázta és uralma alá vetette az Appenin-félszigetet, immár csaknem ötszáz éves múlttal a háta mögött, jószerint felnőtté vált, s ha az erő és az ifjúság nem üres szavak, valóban erős volt, s mint ifjú, a világmindenséggel kezdte magát mérni. Ezért még elmondani is csoda és szinte hihetetlen, hogy Róma, amely majdhogynem ötszáz évig hazai földön birkózott ellenfeleivel – ilyen nehéz volt Itália fővárosává lennie –, a most következő kétszáz év folyamán diadalmas háborúival végigszáguldott Afrikán, Európán, Ázsián – az egész földkerekségen.

II. 2. Itália legyőzője, a római nép, miután egészen a szicíliai tengerszorosig hatolt, rövid időre megpihent, akár a láng,

amely tűzvészé terebélyesedve fölperzsel minden útjába eső erdőt, de ha egy folyó elvágja futását, sisteregve megáll. Amikor a rómaiak megpillantották, hogy szinte egy karnyújtásnyira tőlük rendkívül gazdag zsákmány* hever, amelyet tulajdonképpen elszakítottak és eloroztak a szülőanyától, Itáliától, olyan vágy támadt bennük, hogy – mivel sem gátat nem építhettek, sem hidakat nem verhetek odáig – jobbnak látták, ha fegyverrel és háborúval csatolják magukhoz, és visszaparancsolják önnön testéhez, a szárazföldre. És íme – maga a sors nyitotta meg ehhez az utat –, nem hiányzott a kedvező alkalom, mert szicíliai szövetségünk, Messina városa, panaszt emelt a punok féktelenkedése miatt. Mind a római, mind a karthagói szemet vetett Szicíliaira, és mindkettő egyszerre, egy akarattal és egyforma erővel tört a világhatalomra. Így hát szövetségesei megsegítése ürügyén, valójában pedig a hadizsákmánytól csábítva (bár rémítette a dolog újdonsága, vakmerően bízott harci bátorságában is) ez a mi farragatlan, ez a mi pásztori és a szó szoros értelmében parlagi népünk megmutatta: az ő vitézségének mindegy, hogy lovon vagy hajón, szárazon vagy vízen kell-e viaskodnia.

Appius Claudius consul* vezetésével keltek át először a mesés szörnyeiről hírhedt és haragosan hullámzó tengerszoroson,* amely nem ijesztette el őket, sőt a vadul rohanó áradatot inkább még ajándéknak is tekintették, mert a tenger szinte szárnyakon röpítette a hajókat. Egy percet sem vesztegettek, és olyan széleseben arattak diadalt Hiero felett,* hogy az uralkodó bevallotta: előbb látta magát legyőzve, mint ahogy az ellenséget megpillantotta.

Duillius és Cornelius consulsága alatt a római nép a tengeren is harcba mert bocsátkozni a szemben álló féllel. Már a hajóhad gyors felszerelése is az eljövendő győzelem előhírnö-

ke volt. Mert az erdők kivágásától számított hatvan napon belül százhatvan hajóból álló flotta horgonyzott készenlétben, s úgy látszott: nem a mesterségbeli tudás formálta a bárkákat, hanem az istenek kegyelméből maguk a fatörzsek változtak, alakultak át vízi járművekké. De még az ütközet* is milyen csodálatosan zajlott le, amikor a villámgyors sasmadarakra emlékeztető ellenséges naszádoknak nekilódultak a mi nehézkes és lassú hajóink! Mit sem használt a punoknak tengerészeti tudományuk: hiába fordították más irányba az evezőket, és hiába akarták kikerülni színlelt meneküléssel bárkáink acélorrát. A mieink ugyanis kivetették rájuk azokat a vascsáklyákat és azokat a rendkívül erős harci szerkezeteket, amelyeket a csata előtt az ellenség sokszor kinevetett, s így az ellenfelet valósággal szárazföldi háborúra kényszerítették. Róma győzelmet aratott, és azután tartotta meg első tengeri diadalmenetét, miután a Lipari-szigetekenél a karthagói flotta egy része elsüllyedt, a másik pedig megfutamodott. Olyan nagy volt az öröm, hogy Duillius hadvezér nem érte be az egy napig tartó győzelmi felvonulással, hanem egész életében – valahányszor lakomáról hazatért – fáklyalángot gyűjtött, és megfűvatta a fuvolákat, mintha csak mindennap diadalt ült volna. Az ő fényes sikere mellett elviselhetővé vált az a veszteség is, hogy a másik consult, Asina Corneliust elfogták. Hadvezérünket tárgyalás ürügyén csalták lépre, és úgy ütöttek rajta: ez is a pun hitszegésnek volt bizonyítéka.

Calatinus dictator* a karthagóiaknak csaknem valamennyi helyőrségét kikergette Agrigentumból, Drepanumból, Panhormusból, Eryxből és Lilybaeumból. A Camerina határában elterülő erdős hegylánc körül viszont megszorongattak bennünket, de Calpurnius Flamma katonái tribunus páratlan vitézségével sikerült kivágnunk magunkat. Háromszáz

válogatott katonájával ugyanis elfoglalta az ellenségtől megszállt emelkedőt, s feltartóztatta a punokat, amíg egész hadseregünk ki nem tudott törni. Nagyszerű sikerével olyan hírnevet szerzett magának, mint a thermopylai Leonidas, sőt a mi hadvezérünk még annyival ragyogóbb is a görögnél, hogy túlélte ezt a merész katonai vállalkozást, jóllehet ő nem jegyezte fel tettét tulajdon vérével.

Lucius Cornelius Scipio consul kezdeményezésére, amikor Szicília a római népnek szinte olyan biztos tartományává lett már, mintha a Város határában volna, a háború kigyóként továbbgyűrűzött, és átterjedt Szardíniára meg a szomszédos Korzikára. A consul előbb Olbia, majd Aleria városának kiirtásával rémítette meg a lakosságot, s úgy kiűzte a punokat az egész szárazföldről és tengerről, hogy Afrikát kivéve semmiféle tájék sem maradt ki a rómaiak diadalmas előrenyomulásának útjából.

Marcus Atilius Regulus parancsnoksága alatt a hajók Afrikába szállították át a háborút. Voltak azonban olyanok, akiket a Pun-tengernek már hátborzongató neve is rémülettel töltött el, ráadásul Nautius katonai tribunus példája is fokozta a rettegést. A hadvezér úgy öntött bátorságot katonáiba a hajózáshoz, hogy halálosan megfenyegette ezt az embert: ha nem engedelmeskedik, bárdal ütteti le a fejét. Ezután már sebesebben szelték a naszádok vitorláikkal és evezőikkel a tengert, és az ellenség feltűnésekor olyan félelem fogta el a punokat, hogy a városkapukat csaknem nyitva felejtették, és Karthagó csaknem elesett.

A háború első állomása Clipea városa volt. A pun parton ugyanis, mint valami fellegvár és őrtorony, ez tűnik fel először. Elpusztítottuk, és rajta kívül több mint háromszáz erődöt semmisítettünk meg. Nemcsak emberekkel, hanem ször-

nyekkel is meg kellett küzdenünk, mert – mintha csak Afrikáért akarna bosszút állni – egy csodálatos nőstény óriáskígyó tartotta rettegésben Bagrada mellett felütött táborunkat. Regulus azonban mindenk fölött diadalmaskodott. Amikor nevéből már széles ez országban féltek, s amikor már halomra ölte vagy bilincsbe verte az ifjúságot meg magukat a vezéreket is, és amikor már előreküldte a Városba a hatalmas zsákmánnyal megrakott és fenséges diadalmenetként haladó hajóhadát – akkor végre a háborút kirobbantó Karthagót is ostrom alá fogta, és a kapukkal szemtől szemben vert tábort. Ekkor azonban fordult kissé a szerencse, de csak azért, hogy a római vitézség még több fényes bizonyítékot adhasson magáról. Mert bátorságunk szinte mindig a megpróbáltatások idején mutatkozott meg igazi nagyságában. Az ellenség külföldi segítségért folyamodott, és Spárta el is küldte egyik parancsnokát, Xanthippust. A rendkívül tapasztalt katona megvert bennünket – olyan szégyenletes vérfürdő volt ez, amilyenhez a rómaiak nem szoktak hozzá –, s rettenthetetlen hősiességgel küzdő hadvezérünk élve került az ellenfél kezére. De Regulus még e szörnyű istencsapáson is felül tudott emelkedni, mert nem törte meg sem a pun börtön, sem annak a követségnek a teljesítése, amelyet elvállalt. Hiszen követjárása során épp az ellenkezőjét javasolta a római senatusnak, mint amivel az ellenség megbízta. Azt kérte ugyanis, hogy ne kössenek békét, ne fogadják el a kölcsönös fogolycserét. És az sem ejtett az ő méltóságán foltot, hogy önként visszatért Karthagóba, s vagy a börtönben senyvedt el, vagy kereszten lelte végül is halálát. Sőt mindenkinél csodálatraméltóbb volt, hiszen győztesek fölött győzedelmeskedett, s mi több, a sors felett is diadalt ült, mert Karthagó ekkor még nem bukott el. A római nép pedig

sokkal ádázabban és kitartóbban küzdött Regulus megbosz-
szulásáért, mint magáért a győzelemért.

Ezért, minthogy a punok ismét fennhéjázóbbak lettek, és a háború újból átcsapott Szicíliába, hadseregünk úgy szétverte Metellus consulsága idején Panhormusnál az ellenséget, hogy a karthagóiak még csak gondolni sem mertek többé a szigetre. A döntő győzelem bizonyítéka, hogy körülbelül százra tehető azoknak az elefántoknak a száma, amelyeket elfogtunk. Ez akkor is nagy zsákmány volna, ha egy ilyen csordát nem háborúban, hanem vadászaton szerzünk.

Appius Claudius consulra nem az ellenség, hanem az istennek mértek vereséget, mert nem fogadta meg jóslatukat. Flottája pontosan ott süllyedt el, ahol vízbe vettette azokat a csibéket, amelyek megtiltották neki, hogy ütközetbe bocsátkozzék.

Marcus Fabius Buteo consul a nagy gőgösen Itália felé tartó hajóhadat már a tengeren szétzúzta. Ez az afrikai partok közelében, az Aegimurus-szigetnél történt. Milyen nagyszerű diadalmenetet temetett akkor hullámsírba a vihar, amikor flottánk a szembefújó dühödt szelektől hajótörést szenvedett, s a töméntelen zsákmány elárasztotta Afrikát, a Syrtist és az ott elterülő összes sziget partjait! Szörnyű csapás! De a vihar csak a győzelmet ragadta el tőlünk, a bárkák pusztulása csak a Városba való ünnepi bevonulást semmisítette meg, nem pedig a mi világbíró népünk dicsőségét. Mert Róma még így is diadalt ült, hiszen minden hegyfokot és szigetet elborított a punoktól szerzett préda.

Végül is Lutatius Catulus consul az Aegatae nevű szigetekenél véget vetett a háborúnak, s ennél nagyobb tengeri ütközet nem is volt soha. Az ott állomásozó ellenséges flotta ugyanis méltóságteljes lassúsággal mozgott az összezsúfolt sok élelem-

től, katonáktól, harci gépezettől meg fegyvertől, és szinte egész Karthagó ott nyüzsgött a fedélzeten, és éppen ez okozta a naszádok vesztét. A római hajóhad harcra kész, könnyű és ütőképes volt, bizonyos mértékig szárazföldi táborhoz hasonlított. A legénység úgy terelgette ide-oda az evezőkkel a bárkákat, mint ahogy lovassági csatában szokás a zablákkal bántani; a jobbra és balra egyaránt mozgatható acél hajóorrok pedig olyanok voltak, akár az eleven madarak csőrei. Egy szempillantás alatt szétroncsolták az ellenfél vízi alkalmosságait, úgyhogy a roncsok Szicília és Szardínia között ellepték a tengert. Végeredményben olyan tökéletes volt a győzelem, hogy nem is követeltük a punoktól falaik lerombolását. Feleslegesnek látszott, hogy a fellegváron és az erődítéseken töltsék ki a mieink haragjukat, amikor a tengeren már megsemmisült Karthagó.

HARC A LIGUROKKAL

II. 3. A pun háború befejeztével elég rövid, szinte csak lélegzetvételnyi pihenés következett. A békét és a jóhiszeműleg kötött fegyvernyugvást jelezte, hogy Numa óta most zárták be először a Ianus-templom kapuját, amelynek szárnyait azonban hamarosan újból ki kellett tárni. Hiszen hol a ligurok, hol a gall insuberek, hol meg az illyrek háborgattak bennünket, ezek az Alpok alá, hogy úgy mondjam, Itália torkára telepedett népek, akiket valamelyik istenség szüntelenül arra ingerelt: ne hagyják, hogy fegyvereiket az enyészet és a rozsdá marja szét. Végül is e mindennapos ellenségeink, vagy úgy is nevezhetném őket, hogy házi veszedelméink, hozzáláttak

az újoncok kiképzéséhez. De Róma ezen a két népen is, mint holmi köszörűkövön, csak vitézségének kardját élesítette.

A ligurokat jóval nagyobb fáradság volt felkutatni, mint legyőzni, mert ők az Alpoknak a Varus és a Magra között húzódó alacsonyabb hegyvonulataiba vették be magukat, és erdős bozótokban húzódtak meg. Ez a keménykötésű és ürge népség, vakon bízva rejtekhelyeiben és abban, hogy kereket tud oldani, alkalmanként inkább rablótámadásokat hajtott végre, mintsem igazi háborút viselt. Ezért miután a saluviusok, a deciatumiak, az oxubiusok, az euburiasok és az inganusok már hosszú időn át és sokszor orrunknál fogva vezettek bennünket, Fulvius bekerítette és tűzzel füstölte ki őket odúikból, Baebius pedig a síkságra szorította le az ellenséget, ahol Postumius minden fegyverüktől megfosztotta őket, úgyhogy a liguroknak még vasuk is alig maradt, amivel földjüket megműveljék.

HÁBORÚ A GALLOK ELLEN

II. 4. A gall insuberekben és közelükben élő alpesi szomszédaikban ragadozó természet lakozott, testük is inkább a vadállatokéra, mint az emberére emlékeztetett, de aztán tapasztalatból megtanultuk, hogy csak első nekirugaszkodásuk alkalmával tűntek erősebbeknek a mi férfainknál, később viszont még a gyenge nők is felülmúlták őket. A jégborította bércek ködös levegőjéhez szokott testük a hóhoz volt hasonlós: a csata hevében kimelegedve tüstént izzadni kezdtek, és már a könnyű mozgástól is úgy elernyedtek, mintha megolvadtak volna a napon. Brittomarus és mások parancsnoksága alatt gyakran tettek már szent esküt, hogy nem csatolják le

addig kardszójukat, amíg fel nem hágnak a Capitoliumra. Így is lett. Aemilius ugyanis a Capitoliumon oldatta le a legyőzöttekkel fegyvereiket. Amikor Ariovistus volt a vezérük, a katonáinktól zsákmányolt kincsből egy nyakperecet ajánlottak fel hazájuk istenének, Marsnak. De helyette Iuppiter hallgatta meg könyörgésüket, mert az ő nyakpereceiből Flaminius az eget urának emelt arany győzelmi emlékművet. Viridomarus király Vulcanusnak* ígérte oda a római fegyvereket, de más lett a fogadalmi ajándék sorsa. Amikor ugyanis Marcellus megölte a királyt, Romulus atyánk után harmadikként odaakasztotta a gazdag vezéri prédát a „Zsákmányhordozó” Iuppiter lábához.

KÜZDELEM AZ ILLYREKKEL

II. 5. Az illyrek vagy liburnusok az Alpok legszélső nyúlványainak tövében élnek az Arsia és a Titius folyók között, de végestelen végig elárasztják az Adriai-tenger egész partvidékét is. Teutana királynő uralkodása idején nem érték be fosztogatással, féktelenkedésükhöz még bűn is járult. Követeinket ugyanis, akik elkövetett vétkeik miatt jog szerint panaszt emeltek ellenük, lefejezték, méghozzá nem karddal, hanem bárddal, ahogy az áldozati barmokat szokás levágni; a hadihajók parancsnokait pedig tűzön sütötték meg. S hogy az egész dolog még gyalázatosabb legyen, mindez egy asszony utasítására történt. Cnaeus Fulvius Centimalus vezetésével egész területükön rabigába hajtottuk őket. Az előkelő személyek nyakára bárd sújtott le, s így mutattuk be az engesztelő áldozatot követeink halotti árnyainak.

A MÁSODIK PUN HÁBORÚ

II. 6. Az első pun háború után alig négyévi pihenő jutott nekünk osztályrészül, s íme, máris újra kezdődött a harc. Igaz, nem húzódott el olyan sokáig – nem tartott tovább tizennyolc évnél* –, de annyira véres, kegyetlen és rettenetes volt, hogy ha valaki a két nép veszteségeit egybeveti, rájön, hogy a győztes nép is inkább legyőzöthöz volt hasonlatos.

A nagy hírű pun népet égette a szégyen, amiért elvették tőle a tengert,* elrabolták szigeteit, és adót kellett fizetnie, holott erre ő szokott másoknak parancsot adni. Ezért Hannibal még gyermekkorában bosszút esküdött apjának az oltár előtt, és aztán nem is vesztegette az idejét. A háború kirobbantására Saguntumot szemelte ki ürügyül, ezt az ősi és dúsgazdag hispaniai várost, a Róma iránti hűségnek ezt a nagyszerű, de gyászos emlékoszlopát. A kölcsönös szerződés alapján e települést szabadnak nyilvánították, de Hannibal, aki csupán okot keresett rá, hogy újra megindíthassa hadait, saját kezűleg és a helybeli lakosság közreműködésével földig lerombolta a várost. Így akarta a szövetség sárba tiprásával megnyitni maga előtt az Itáliába vezető utat. A rómaiak szerződéseiket mindig vallásos tiszteletben tartották. Amikor tehát fülükbe jutott, hogy a velük szövetségben álló várost ostrom alá vette az ellenség, arról sem feledkeztek meg a mieink, hogy a punokkal is hivatalos megállapodásra léptek, s nem nyúltak nyomban fegyverhez, hanem azt tartották helyesebbnek, ha bevett szokás szerint előbb panaszt emelnek a karthagóiaknál. Időközben kilenc hónap telt már el, s a saguntumiakat kimerítette az éhezés, az ostromgépek pusztítása és a harc. Bár kezdetben reménykedtek, végül is örült düh vett rajtuk

erőt: a főtéren roppant máglyát emeltek, s ezen emésztették el magukat tűzzel és vassal, hozzátartozóikkal és kincseikkel együtt. E szörnyű vérfürdőt Hannibal idézte elő, s Róma azt követelte, hogy szolgáltatassák ki őt neki. A punok azonban egyszerűen hátat fordítottak követeinknek, mire küldöttségünk vezetője, Fabius így szólt:

– Ugyan, miféle időpocsékolás ez? Íme, togám redőjében vagy a békét, vagy a háborút hozom nektek! Melyiket választjátok?

– A háborút! – zúgták rá.

– Akkor hát, nesztek a háború! – felelte, és borzadályt keltve, kitérta ruhája öblét a tanácsterem közepén, s mintha valóban abban hozta volna, szabadon engedte a harc szellemét.

A háború végkifejlete is olyan volt, mint a kezdete. Mintha megfogantak volna azok a végső átkok, amelyeket halotti áldozat gyanánt a fáklyaként lángoló saguntumiak szórtak a punokra, amikor ország-világ előtt végrehajtották öngyilkosságukat. Alvilági árnyaik számára Itália pusztává lett földjei, a rabigába döntött Afrika, a háborút vívó elesett hadvezérek és királyok voltak az engesztelő fizetség. Így történt, hogy mihelyt a súlyos és gyászos pun háború Hispaniában megindult, és a rómaiaknak már régóta feje fölött tornyosuló vihar villámai a saguntumi tűztől fellángoltak, tüstént, mint valami szélvihartól fölkapva, áttört az Alpokon, és mintha az égből zúdult volna le, azokból a legendásan magas havasokból leszállt Itáliába.

A forgószelel első rohama a Po és a Ticinus folyó között süvített végig rettenetes égzengés kíséretében. A Scipio parancsnoksága alatt harcoló hadsereg ekkor szétszóródott, maga a vezér is megsebesült, és az ellenség kezére került volna, ha fia, aki még csak a gyermekek bíborszegélyű togáját* viselte, tes-

tével fedezve apját, ki nem ragadja a halál torkából. Ez az a Scipio, aki felnőtt fejjel Afrika végzete lett, s e föld szerencsétlensége révén szerzett magának hírnevet.

A Ticinus közelében elszenvedett vereség után a Trebia melletti következett. Ekkor Sempronius consul volt a vezérünk, s itt tombolta ki magát a pun háború második vihara. A rendkívül fondorlatos ellenség kihasználta, hogy hideg és havas nap köszöntött be. A katonák előzőleg tűznél megmelegítették tagjaikat, megkenték olajjal, s ezek a délről, a tűző nap országából jött emberek – elmondani is rémes – télvíz idején tulajdon földünkön győztek le bennünket.

Flaminius fővezérsége idején a Thrasymentus-tónál sújtott le ránk harmadszor Hannibal villámcsapása. Ekkor újfajta karthagói hadicselre került sor: a tóból felszálló ködpára és a mocsár bozótja elrejtette a pun lovasságot, amely hirtelen hátréba támadta a harcolókat. Az istenekre mégsem lehet panaszkodni. Csodás jelek előre megjósolták vigyázatlan hadvezérünknek a küszöbönálló katasztrófát: méhraj telepedett a hadijelvényekre, a harci sasok pedig nehezen mozdultak meg, és amikor az emberek csatásorba álltak, hatalmas földrengés támadt, bár meglehet, hogy ezt a földindulást a lovak és a katonák ide-oda száguldozása és a vadul rázott fegyverek idézték elő.

A negyedik és csaknem végső dőfés Cannaenál érte birodalmunkat, ennél a hitvány apuliai falunál, amelyet ez az iszonyatos vereség emelt ki az ismeretlenség homályából, és hatvanezer ember lemészárlása tette hírhedtté. Szerencsétlen hadseregünk romlására itt minden összeesküdött a pun fővezérrel: a föld, az ég, a nap és az egész természet. Hannibal ugyanis nem érte be azzal, hogy menekülést tettető férfiakat küldött táborunkba, akik aztán harc közben hátréba támadták

a mieinket, hanem ezenfelül az agyafúrt parancsnok – kiismerve a terepet, s megfigyelve, hogy itt vakítóan tűz a nap, sűrű por kavarog, és az Eurus, mintha csak szavát adta volna rá, mindig keletről fúj – úgy állította a sík mezőn csatasorba csapatait, hogy a rómaiak minden rosszat szemből kapjanak, ő maga viszont az ég védelme alatt, a széltől, a portól és a naptól támogatva harcolt. Így vágták le két hatalmas seregünket, míg az ellenség torkig nem lett vérrel, s Hannibal így nem szólt katonáinak:

– Pihentessétek már a fegyvert!

Vezéreink közül az egyik futásban keresett menekvést, a másik elesett, s máig sincs eldöntve a kérdés, hogy kettejük közül melyikükben lakozott nemesebb lélek: Paulusban-e, akit mardosott a szégyen, vagy Varróban, aki nem esett kétségbe. Minden a katasztrófát hirdette: az Aufidus habja egy ideig véresen hömpölygött, a pun vezér parancsára hullákból építettek hidat a hegyről alázúgó Vergellus patak fölé, két véka aranygyűrűt küldtek Karthagóba, s e kitüntetések súlyának lemerésével állapították meg lovasságunk létszámát.*

Kétségünk sem lehet felőle, hogy Róma számára ez lett volna a végső nap, és öt napon belül Hannibal a Capitoliumon rendezhetett volna lakomát, ha a karthagói fővezér – legalábbis ezt mondta róla a szóbeszéd szerint a híres pun Maharbal, Bomilcar fia – úgy tudott volna élni a győzelemmel, ahogy csatát tudott nyerni. Őt azonban – mint közszájon forgott – tévútra vitte valami, bármi volt is ez: uralomra született városunk végzete, tulajdon megátalkodott természete, vagy pedig az a tény, hogy az istenek elfordultak Karthagótól. Mert bár hasznot húzhatott volna diadalából, mégis inkább élvezni akarta, és hátat fordítva Rómának, átvonult Campanián és Tarentumon, ahol aztán bejött is és hadsere-

gében is úgy megcsappant a harci lelkesedés, hogy igaz a megállapítás: Capua volt Hannibal Cannaeja. Szinte hihetetlen, hogy az Alpok legyőzhetetlen hősét, a fegyverek korlátlan urát épp a campaniai nap sugarai meg Baiae langyos forrásai taszították romlásba.

Időközben Róma új erőre kapott, és szinte feltámadt halottaiból. Nem voltak fegyverek? Szereztek hát a templomokból. Nem voltak fiatal férfiak? Felszabadították a rabszolgákat, és feleskették őket katonának. Üres volt a kincstár:* a senatus szíves örömet odadobta kincseit a köztársaságnak, és a tanács tagjai fejenként csak annyi aranyat hagytak meg maguknak, amennyi egy-egy nyakékben* és gyűrűben volt. A lovagok követték a példát, az ő példájukat pedig a választó körzetek. Végül is Laevinus és Marcellus consulsága alatt alig akadt elég tábla, elég írnokek, hogy állami nyilvántartásba vegyék azokat a javakat, amelyeket magánszemélyek kínáltak fel. Mit mondjak még? Mekkora józanságról tettek tanúságot a centuriák a tisztségviselők megválasztása alkalmával, midőn a fiatalabbak az idősebbektől kértek tanácsot, hogy kik is legyenek a consulok! Hiszen nemcsak vitézségre, hanem nagyszerű haditervekre is szükség volt ahhoz, hogy fölvegyék a harcot a már oly sokszor diadalmaskodó és minden hájjal megkent ellenséggel szemben.

Fabius volt hatalmunk helyreállításának és – hogy úgy mondjam – újjászületésének első reménysugara. Kieszelte, hogy Hannibalt új módszerrel kell legyőzni: nem szabad vele ütközetbe bocsátkozni. Ezzel szolgálta igazán az állam üdvét, ezzel vívta ki magának a Késlekedő melléknevet, amelyhez hasonlót addig még sohasem hallottunk, s ezzel érte el, hogy a nép „birodalmunk pajzsának” nevezte. Mindenütt Hannibal sarkában volt, végig egész Samniumon, végig a falernusi és a

gaurusi erdős bérceken, s akit vitézséggel nem lehetett megtörni, annak erejét felőrölte a tétlenül elfecsérelt idő. Később Róma már attól sem riadt vissza, hogy Claudius Marcellus parancsnoksága alatt csatát vívjon vele: kézitusában és saját földjén, Campaniában zúzta szét az ellenséget, s rákényszerítette, hogy felhagyjon Nola városának ostromával. Arra is volt bátorsága, hogy Sempronius Gracchus vezetésével végigüldözze Lucanián, és hátba támadja a menekülő ellenfelet, habár akkor – micsoda szégyen! – rabszolgákból álló sereg élén vívta harcát városunk: mert a sok csapás e végső lépésre is rávette. De akikre egyszer felvirradt a szabadság napja, azok vitézségük által szolgákból igazi rómaiakká lettek. Micsoda elképesztő vakmerőség annyi megpróbáltatás közepette! Vagy inkább milyen páratlan a római nép lelkiereje és bátorsága! Amikor olyan siralmasan és kétségbeejtően álltak a dolgok, hogy azt sem lehetett tudni, mi lesz Itália sorsa, volt benne erő, hogy más tájakra vesse tekintetét, és amikor az ellenség, keresztül-kasul száguldva Campanián és Apulián, már-már torkának szegezte a kést, és úgy befészkelte magát Itália szívébe, mintha csak Afrikában volna, a római nép képes volt egyidejűleg feltartóztatni a pun sereget, saját csapatait pedig a földkerekség különböző pontjaira szétküldeni: Szicíliába, Szardíniába és Hispaniába.

Szicília Marcellus hadműveleti területe lett. És a sziget nem is tanúsított sokáig ellenállást, egyetlen város legyőzésével ugyanis az egész az ölünkbe hullott. Syracuseaeről van szó, erről a hatalmas és mindaddig legyőzhetetlen fővárosról, amely végül is térdre kényszerült, mégha Archimedes lángelméje védelmezte is. Egyébként a hármas kőfal, az ugyanannyi fellegvár, az ismert márványkikötő és a híres Arethusa-

forrás csupán annyiban volt oltalmára, hogy nem engedték elcsúfítani a legyőzött szép várost.

Szardíniára Gracchus csapott le. Mit sem használtak e szigetnek az ott élő marcona népek és a szörnyűséges hegyek, melyeket „Félelmetes” néven emlegetnek. A mieink vad kegyetlenséggel elbántak a lakott településekkel s a városok városával: Caralisszal. Ezzel elérték, hogy legalább a szülőföld szeretete fegyverletételre készítette ezt a kemény fából faragott és halálmegvető népet.

Hispaniába Cnaeus és Publius Scipiót küldték, akik csaknem az egész területet elfoglalták a karthagóiaktól, bár később újból elveszítették, mert nem tudták kikerülni a punok álnok törvetését. Nagy csatákban sok ellenséges katonát a másvilágra küldtek ugyan, de aztán egyiküket a táborhely kijelölése közben hányták kardélre, a másikat pedig, aki egy toronyba menekült, máglyatűzzel körülzárva bírták le, s mindez a karthagói cselszövés műve volt. Ekkor apja és nagybátyja megbosszulása céljából azt a Scipiót indítottuk útnak hadseregével, akit a sors már korábban arra jelölt ki, hogy Afrikában szerezzen nagy hírnevet. Ezúttal a harcias Hispaniába tartott, amelyet egyaránt ismertté tettek vitézei és fegyverei, s amely az ellenséges hadseregnek nevelő iskolája volt, ahogy már a gyermek Hannibálnak is ő lett tanítómestere. Hihetetlenül hangzik, hogy ezt az egész földterületet, amely a Pireneusok hegyeitől Hercules oszlopáig meg az Óceánig terjedt, visszafoglalta, s ki tudná megmondani, hogy gyorsasága vagy szerencséje volt-e nagyobb? Hogy milyen sebesen haladt előre, arról a háború négyéves időtartama* tanúskodik; hogy milyen sikerrel járt, arról akár egyetlen város megvívása is ékesen beszél. Mert amelyik napon ostrom alá fogott egy erődöt, még ugyanazon bevette, s minden jel az afrikai diadal

mellett szolt, olyan könnyűszerrel legyőztük Hispaniában Karthagót. Az is biztos, hogy a hadvezér feddhetetlen erkölcsre rendkívül nagy mértékben elősegítette a tartomány meghódítását. Hiszen a foglyul ejtett fiúkat és gyönyörű szép leányokat visszaadatta a barbároknak, sőt azt sem tűrte, hogy elébe vezessék őket, mert még az lehetett volna a látszat, hogy szemével szeplőt ejtett szűzi tisztaságukon.

Ezeket cselekedte a római nép a föld különböző pontjain. Mégsem tudta kivetni Itália szívéből Hannibalt, aki befészkelte oda magát. Sokan átpártoltak az ellenséghez, és a példátlanul vérszomjas hadvezér még az itáliai katonai erőket is sorompóba állította a rómaiak ellen. Mégis ekkorra már a legtöbb városból és területről kiűztük őt, már Tarentum is visszatért hozzánk, már újból birtokba vettük Capuát, Hannibalnak ezt a második otthonát és hazáját, amelynek elvesztése olyan fájdalmat okozott a pun parancsnoknak, hogy emiatt minden erejével Róma ellen fordult. Mennyire méltó a mi népünk a világoralomra, mennyire méltó rá, hogy az emberek és az istenek mind bámulják és csodálják! A végveszélyben is kitartott eltökélt szándéka mellett, és bár szívéen viselte városa sorsát, mégsem engedte ki a kezéből Capuát. Hadseregünk egyik fele tehát Appius consul irányítása alatt ott maradt, s csak a másik fele vonult vissza Flaccusszal a Városba. Így harcolt Róma egyszerre otthon és idegenben. Miért csodálkoznánk hát rajta, hogy amikor Hannibal tábornok bontott a Város melletti harmadik mérföldkőnél, ismét maguk az istenek – az istenek, mondom, mert nem szégyen ezt bevallani – állták az útját? Mert minden egyes hadmozdulatára olyan felhőszakadás ömlött alá, olyan dühödt szélvihar kerekedett, hogy úgy látszott, mintha a mennyei erők kergetnék vissza az ellenséget, s nem az ég szórná a villámokat, hanem maga a

városfal és a Capitolium. Menekült és visszavonult hát Hannibal, Itália legtávolabbi szegletébe vette be magát, s odahagyta a valósággal imádott várost. Így elmondva nem nagy dolog, de elég meggyőzően bizonyítja a római nép bátorságát, hogy épp az ostrom napjaiban került eladásra a főváros határában az a terület, ahol Hannibal felütötte táborát, és az árverésre bocsátott föld vevőre is talált. Válaszul a pun vezér szintén fitogtatni akarta magabiztosságát, és megpróbálta elkótyavetyélni a római uzsorások bódéit, de senki sem akadt, aki hajlandó lett volna erre pénzt kidobni. Ebből jó előre meg lehetett tudni, mit tartogat Hannibal számára a sors.

De semmit sem ért volna ez a példátlan vitézség, és az istenek példátlan kegye is semmivé foszlott volna, ha Hannibal testvére, Hasdrubal megérkezett volna Hispaniából, új hadsereget, új erőket, új és hatalmas háborút hozva magával. Nem lett volna kétséges, mint alakulnak a dolgok, ha e vezér csapatai egyesülni tudtak volna bátyja alakulataival. De Hasdrubal seregét, alighogy az Alpokból leereszkedett, a Metaurus folyónál táborverés közben Claudius Nero megsemmisítette, s ebben Livius Salinator volt a segítségére. Nero előzőleg Itália legtávolabbi szegletében rendezett hajtóvadászatot Hannibal után, Livius pedig csapataival épp az ellenkező irányba tartott, vagyis arrafelé, ahol Itália földje kezdődik a hegyszorosoknál. Roppant távolság, az egész beláthatatlanul hosszú félsziget választotta el tehát egymástól consulainkat, s nehéz elmondani, mi módon és milyen káprázatos gyorsasággal egyesítették seregüket, és gázolták le öldöklő tusában a vigyázatlan ellenséget, úgy, hogy közben Hannibal mind-ebből mit sem sejtett. Biztosan csak akkor szerzett tudomást a dolgról, amikor megpillantotta öccse fejét tábora elé vetve. Ekkor fakadt ezekre a szavakra:

– Látom már Karthagó szomorú sorsát!

Így vallott először a fenyegető végzetről a híres férfiú, mintegy megsejtve a jövőt, s már ez a beismerés is bizonyossá tette, hogy Hannibalt le lehet győzni.

Mivel minden dolog jóra fordult, olyan bizakodás töltötte el a római népet, hogy már csak azt tartotta magához méltó feladatnak, ha saját hazájában, Afrikában kényszeríti térdre a rendkívül kemény ellenfelet. Ezért Scipio vezetésével minden erejével e földrész ellen fordult, s Hannibal példáját követve, magában Afrikában akarta megtorolni szülőföldje, Itália romlását. Jóságos istenek, mekkora volt Hasdrubal selege, amelyet tönkrevet, mekkora lovassága volt Syphax numidiai királynak, amelyet szétzúzott! Egyetlen éjszaka alatt mindkettőjük jól felszerelt és hatalmas táborát tűz martalékvá tette gyújtó lövedékeivel. Végül Scipio már azt is megtehetette, hogy nem a harmadik mérföldkőnél készülődött ostromra, hanem közvetlenül Karthagó kapuit döngette. Így sikerült lefejtene testünkről Hannibalt, aki befészkelte magát Itáliába, és a nyakunkra telepedett. Nem volt nagyszerűbb nap a római birodalom történetében, mint az, amelyen minden idők két legnagyobb hadvezére, akikhez fogható sem azelőtt, sem azóta nem volt, csapott össze nyílt ütközetben, és irányította a hadmozdulatokat: az egyik oldalon Itália, a másikon pedig Hispania legyőzője harcolt. De előzőleg a békefeltételekről folytattak megbeszélést, s közben sokáig úgy álltak, mintha az egymás iránt érzett csodálattól földre gyökerezett volna a lábuk. Csak amikor nem tudtak megegyezni a békében, fúvatták meg a harci riadót. Senki előtt nem titok, hogy mindketten megvallották: soha nem állított fel még az ellenség nagyobb tökélyel csatarendet, soha nem tombolt még elkeseredettebb küzdelem – ezt hirdette fenne Hanni-

bal hadseregéről Scipio, Scipióéről Hannibal. De végül is az utóbbi alulmaradt, s Afrika lett a győzelem jutalma. E földrész után nyomban az egész földkerekség meghódítása következett.

AZ ELSŐ MACEDON HÁBORÚ

II. 7. Karthagó eleste után már senki nem tartotta szégyennek, ha a rómaiak diadalmaskodnak fölötte. Hamarosan más népek is Afrika sorsára jutottak: Macedonia, Görögország, Syria és sok más ország – melyeket magával ragadott a Sors hömpölygő áradata –, de legelőször a macedonok maradtak alul, ez a hajdan világhatalomra törő nemzet. Bár ekkor Philippus ült ott a királyi trónon, mégis úgy látszott, mintha a rómaiak magával Nagy Sándorral hadakoznának. A macedon háborúnak ennek ellenére nagyobb volt a híre, mint amekkora a legyőzött nép tekintélye. Az egész ügyet az robbantotta ki, hogy Philippus király már korábban baráti szövetségre lépett Hanniballal, aki akkoriban Itália ura volt. A dolgot később az mérgesítette el, hogy Athén segítségért fordult hozzánk a macedon uralkodó jogtipró önkényeskedésével szemben, aki cseppet sem érte be a győztest megillető előnyökkel, és nem kímélte dühében sem a templomokat, sem az oltárokat, de még a sírokat sem. A senatus úgy tartotta helyénvalónak, hogy támogatást nyújtson a nagy múltú városnak, ha egyszer esedezve hozzánk folyamodott. Hiszen akkor már országbíró királyok és hadvezérek, népek és nemzetek kértek oltalmat Rómától.

Először Laevinus consul parancsnoksága alatt szállt tengerre népünk az ión vizeken, s hajóhada valósággal diadal-

menetben vonult végig Görögország partjai mentén.* Nem csoda: a naszádok orrában közszemlére tette ki a szicíliai, a szardíniai, a hispaniai és az afrikai hadizsákmányt, és a vezérhajó tatján kisarjadó babér előre megjövendölte a küszöbön álló győzelmet. A pergamoniak királya, Attalus önként sietett segítséget nyújtani nekünk, és jöttek a rhodusiak is,* e hajózásra termett nép, amely bárkáival a tenger felől támadott, miközben a consul a szárazföld felől rohamozott lovasságával és gyalogságával. A macedon uralkodót kétszer győzték le, kétszer futamították meg, kétszer verték ki táborából, de az ellenség számára a legszörnyűbb látványt azok a sebek nyújtották, amelyeket nem a könnyű lándzsák és nyilak, nem a görög pengék ejtettek, hanem a mieink roppant hajtódárdái és hasonlóképp súlyos kardjai ütöttek, túl széles utat vágva a halálnak. Így hatoltunk be Flaminius fővezérsége alatt Chaonia addig ember nem járta hegyei közé, keltünk át a meredek sziklákön alázúgó Aous folyón, s törtünk át a Macedoniát elzáró természet emelte falakon. Hadseregünk benyomulása felért egy győzelemmel. Mert ettől kezdve a király soha nem mert ütközetbe bocsátkozni, s egyetlen, nem is igazi csatában térdre kényszerítettük a Cynocephalaenak vagyis Kutyafejeknek nevezett halmoknál. A mi consulunk azonban még vele is békét kötött, és meghagyta neki királyságát, majd, hogy írmagja se maradjon az ellenségnek, Thebaet, Euboeát és a Nabis zsarnoksága idején kihívóan viselkedő Spártát is megzabolázta. Görögországban pedig helyreállította a régi rendet, hadd éljen e nép a maga törvényei szerint, és hadd élvezze ősi szabadságát. Micsoda örömmámorban úsztak az emberek, micsoda üdvívalgásban törtek ki, amikor véletlenül épp a nemeai színházban,* az ötévenkénti játékokon jelentette be a kikiáltó a hírt. Hogy tombolt a tapsvihár! Milyen virágeső

záporozott a consulra! Újból és újból követelték a felolvasótól, hogy ismételje meg azt a nyilatkozatot, amely Achaia szabadságát adta hírül. Olyan gyönyörűségüket lelték a consuli rendeletben, mintha fuvolák és lantok végtelenül dallamos, zengő muzsikája áradt volna fülükbe.*

AZ ANTIOCHUS KIRÁLY ELLEN VISELT SYRIAI HADJÁRAT

II. 8. Macedonia és Philippus király után Asiára és Antiochusra is hasonló sors várt nemsokára, mert nagy úr a szerencse, és szinte szántszándékkal úgy intézte, hogy birodalmunk, amely Afrika után először Európára csapott rá, most Európából kiindulva Asiára is rátegye a kezét, ha már a körülmények maguktól így alakultak. Ugyancsak a végzet rendelkezéséből haladtak Róma győzelmei abban a sorrendben, ahogy a földkerekség országai követik egymást. Egyetlen háborúnknak sem volt ennél féjelmetesebb híre, hiszen az ellenséget perzsáknak, Xerxesnek és Dariusznak képzeltük; azt hittük, övük a Kelet, s az a szóbeszéd járta róluk, hogy egykor úttalan hegyeket vágtak keresztül,* és vitorláik elborították a tengert. Ráadásul még az égiek fenyegetése is rémületet keltett bennünk, mert a cumaei Apollo szüntelenül izzadt, és testét veríték lepte el. De ez a jel csak az istenség félelmének bizonyult, mivel szíven viselte kedves Kisázsijának a sorsát.

Nemigen volt ország, amelynek több katonája, erőtartáléka és fegyvere lett volna, mint Syriának; mégis gyámoltalan király kezébe került, ezért Antiochusnak az szerezte a legnagyobb dicsőséget, hogy épp a rómaiak győzték le. Az uralko-

dót egyrészt Thoas, Aetolia vezére vitte bele ebbe a háborúba, aki azt hánytorgatta fel, hogy a rómaiak nem részesítették jutalomban, amiért a macedonok ellen katonai szövetségre lépett velük; másrészt Hannibal volt a felbujtó, aki vereséget szenvedett Afrikában, földönfutóvá lett, és nem tudván elviselni a békét, az egész világon Róma ellenségeit kereste-kutatta. Mekkora veszedelembé sodort volna bennünket, ha a király az ő tanácsaira hallgat, és ha a szerencsétlen Hannibal Asia egész katonai erejét bevethette volna ellenünk! De az uralkodó vakon bízott saját gazdagságában és királyi címében, s azt hitte: elég, ha csak megüzeni a háborút.

Európa a fegyverek jogán ekkor már kétségkívül a rómaiak birtokában volt. Mégis Antiochus örökség címén* magának követelte ezen a földrészén Lysimachia városát, amelyet ősei emeltek a thrákiai tengerparton. Mondjuk azt, hogy e baljós csillagzat jegyében támadt az asiai háború vihara. De a királyok királya beérte azzal, hogy nagy bátran hadat üzent, és iszonyú harci zajjal és dübörgéssel megindult Asiából, egy csapásra elfoglalta a szigeteket és Görögország part menti területeit, majd, mint aki jól végezte dolgát, henye fényűzéssel kezdte tölteni idejét. Euboea szigetét, amely csaknem összeér a szárazfölddel, egy keskeny tengerszoros, a föl-le áramló vizű Euripus választja el a kontinenstől. Itt, a morajló tenger partján ütötte fel az uralkodó arany- és selyemsátrait, s az elfutó hullámok együtt zsongtak a fuvolák s a lantok hangjaival. Bár tél dereka volt, mindenünnen rózsákat hozatott, s hogy valamilyen formában mégis a hadvezér látszatát keltse, szüzeket meg szépfiúkat kezdett toborozni. Természetesen ez a híres király, akit legyőzött már az élvhajhászás, az ellenség megérkezésének hírére tüstént eltakarodott Euboea szigetéről, amikor a római nép Acilius Glabrio consul irányításával

megtámadta. Ezután hadseregünk üldözőbe vette a fejvesztve menekülő uralkodót, aki még Thermopylaenél, a háromszáz spártai dicsőséges halálának emlékezetes színhelyén sem mert ellenállni, bár a terep növelhette volna önbizalmát, hanem szárazon és vízen egyaránt meghátrált. Lóhalálában azonnal Syriába ment. A királyi hajóhadat Polyxenidasra és Hannibalra bízta, mert ő maga még arra is képtelen volt, hogy végignézzon egy ütközetet. Aemilius Regillus parancsnoksága alatt a mieink teljesen megsemmisítették ezt a flottát, mivel a rhodusi gályák is segítségünkre eveztek. Athénnek nincs már mivel kérkednie. Antiochusban mi is egy Xerxest győztünk le, Aemiliusunk felért egy Alcibiadesszel, Ephesus pedig versenyre kelhet Salamisszal!

Ekkor úgy határoztunk, hogy döntő vereséget mérünk az uralkodóra. Fővezérünk Scipio consul volt, mellette önkéntes alvezérként ott tartózkodott testvére, Africanus is, aki csak az imént aratott győzelmet Karthagó fölött. A király már az egész tengeren elrendelte a visszavonulást, de mi tovább nyomultunk előre. A Maeander folyó mellett* és a Sipylus hegyénél vertünk táborot. Hihetetlenül hangzik, hogy a királynak milyen óriási segítő csapatai, micsoda katonai erői állomásoztak itt. Háromszázezer gyalogos, de nem volt kisebb a lovasok és a kaszás harci szekerek száma sem. Ráadásul arcvonalának mindkét szárnyát hatalmas testű elefántokkal bástyázta körül, amelyeken csillogott az arany, a bíbor meg az ezüst, és agyaruk is csak úgy villogott. Mégis valamennyiüket akadályozta a mozgásban nagyságuk, s azonfelül hirtelen záporosó is támadt, amely – csodával határos szerencse! – tönkretette a perzsák íjait. Az ellenség sorai először összekuszálódtak, aztán megfutamodtak, s befejezésül mekkora diadalt ültünk! Úgy tartottuk helyesnek, hogy békét kössünk a legyő-

zött és kegyelemért könyörgő uralkodóval, s meghagyjuk neki királysága egy részét. Ezt szívesen tettük, mivel olyan könnyen meghátrált előttünk.

HADAKOZÁS AZ AETOLOKKAL

II. 9. A syriai háború után, ahogy rendjén is volt, az aetoliai hadjárat következett. Miután ugyanis a római nép tönkreverte Antiochust, üldözőbe vette azokat is, akik az asiai háborút kirobbantották. Fulvius Nobiliorra bízták, hogy boszszút álljon. Az ő ostromgépei nyomban megremegtették e nép fővárosa, Ambracia erődítményeit – itt volt egykor Pyrrhus király palotája is. Az ellenség azonnal megadta magát. Az aetolok kegyelemkérését támogatták az atticaiak és a rhodusiak is, de mi is jól emlékeztünk még arra a segítségre, amelyet korábban adtak nekünk, s ezért úgy tartottuk méltányosnak, hogy megbocsássunk. A háború azonban továbbharapózott, rátört a legközelebbi szomszédokra, széltében-hosszában elborította egész Cephalleniát, Zacynthust és az összes szigetet, amely a Villám-hegység és a Malea-hegyfok között terül el a tengerben. Ezek a hadi események azonban csak ráadás voltak az aetoliai háborúra.

AZ ISTRIAI HADJÁRAT

II. 10. Az istriaiak is az aetolok sorsára jutottak, amiért kevéssel előbb őket támogatták a háborúban. Kezdetben az ellenség számára szerencsésen alakultak a katonai fejlemények, de aztán épp ez a körülmény okozta vesztüket. Mert amikor

elfoglalták Cnaeus Manlius táborát, rávetették magukat a gazdag zsákmányra, s akkor ütött rajtuk Appius Pulcher, amikor épp nagyban lakmároztak, duhajkodtak, s többségük annyira a pohár fenekére nézett, hogy azt sem tudta, kicsoda vagy hol van. Torkukra forrt az ebül szerzett győzelem, vérrükkel és életükkel fizettek érte. Maga Aepulo király lóra ült ugyan, de annyira részeg volt, és annyira forgott vele a világ, hogy leesett, s kijózanodván csak nagy ügyel-bajjal tudta fel-fogni, hogy fogságba esett.

HÁBORÚ GALLOGRAECIÁVAL

II. 11. A syriai háború hegyomlása Gallograeciát is maga alá temette. Nem tudjuk, hogy az itteni népek valóban voltak-e az Antiochus királynak küldött segítő csapatok között, vagy csak a diadalmenetre sóvárgó Manlius találta ki a dolgot. Annyi biztos, hogy amikor győzött, megtagadták tőle a triumphust, mert nem ismerték el jogosnak a háború indokát. A gallograecusok egyébként, ahogy már nevük is jelzi, egyfajta keveréknép, azoknak a galloknak elfajzott maradványai, akik Brennus vezetésével egykor Görögországban pusztítottak, majd Kelet felé nyomultak tovább, és Asia középső részén telepedtek le. Ahogy a megváltozott talajban a növényi magvak egyre silányabbak lesznek, ugyanúgy ezek az emberek is elvesztették természetes vadságukat, amely fölengedett bennük Kisázsia lágy ölen. Két ütközetben szétvertük és megfutamítottuk őket, habár nyomban az ellenség betörésekor otthagyták lakóhelyüket, és bevették magukat a szédítően magas hegyek közé. A tolostobogusok az Olympuson, a tectosagusok a Magabán húzták meg magukat. Mindkét helyről

parittyákkal és nyilakkal kergettük le őket, s a gallok örök békét fogadva, meg is adták magukat. Bilincsekre verve ugyancsak különleges látványt nyújtottak, mert láncokat fogaikkal próbálták meg elharapni, és egyik a másiknak tartotta oda a nyakát, hogy fojtsa meg. Ugyanakkor Orgiacion király feleségének egy centuriótól kellett gyalázatot szenvednie. Az aszszony emlékezetes módon mutatott példát, mert megszökött a fogságból, s a parázna ellenség levágott fejét vitte magával férjének.

A MÁSODIK MACEDON HÁBORÚ

II. 12. Miközben a syriai háború hegyomlása egyik népet a másik után sodorta el, Macedonia újból talpra állt. A roppant erejű nép élénken emlékezett dicsőséges múltjára, és Philippus után fia, Perses került a trónra, aki nem feledve nemzete méltóságát, abban a meggyőződésben élt, hogy Macedoniát nem lehet örökre legyőzni. Az ő uralkodása alatt a macedonok sokkal hevesebben léptek fel ellenünk, mint apja idejében. Hiszen a thrák erőket is a maguk oldalára állították, s így a macedonok tettvágását a thrákok izmai is fokozták, a thrákok vadságát pedig a macedon fegyelem mérsékelte. Mindehhez hozzájárult még a hadvezér megfontoltsága is, aki a Haemus csúcsáról hordozta végig tekintetét alatt elterülő tartományain, aztán táborait a meredek hegyszorosokban állította fel. Így Macedoniát fegyver és vas vette bástyaként körül, s úgy látszott, hogy sehonnan sem lehet megközelíteni, hacsak az ellenség nem magából az égből ereszkedik alá. Marcius Philippus consul mégis megtámadta az országot, s a római nép – miután gondosan kikémlelte az Ascuris mocsáron és a Perrhaebus dombokon át vezető utakat – megmászta azokat

a sziklákat, amelyeken – úgy látszott – még a madár sem jár. Seregünk hirtelen támadással rajtaütött a gondtalan és mit sem sejtő királyon. Az annyira fejét vesztette, hogy megparancsolta: süllyesszék minden pénzét a tengerbe, nehogy odavesszen, hajóhadát pedig elhamvasztotta, nehogy a rómaiak gyűjtsák fel.

Mivel időközben az ellenség nagyobb őrcsapatokat állított fel, amelyek igen sűrűn helyezkedtek el, a mi consulunk, Paulus, egészen más utakon indult Macedonia megszállására. Ez a rendkívül találékony és ügyes hadvezér az egyik irányból fenyegető katonai mozdulatokat hajtott végre, a másik oldalon pedig egyszerűen besurrant. Megjelenése olyan riadalommal töltötte el az uralkodót, hogy maga nem is mert beavatkozni az eseményekbe, hanem parancsnokaira bízta a hadviselést. Ezért úgy szenvedett vereséget, hogy jelen sem volt* az ütközetben, sőt a tengeren át Samothrace szigetére menekült. Bizott a híres szent helyben, mintha a templomok s az oltárok képesek lettek volna megvédeni őt, akit sem a sziklabércek, sem a fegyverek nem tudtak megoltalmazni.

Nem volt király, akit tovább emésztett volna veszített szerencséjének bánata. Amikor könyörgő levelet küldött fővezérünknek abból a szentélyből, ahová elbújt, s rájegyezte nevét a kérelemre, királyi címét is odaírta. Nem is akadt senki, aki nagyobb tiszteletben tartotta volna a fogoly felséget, mint Paulus. Midőn színe elé járult az ellenséges király, fővezéri emelvényén fogadta őt, majd lakomára hívta, tulajdon fiait pedig arra figyelmeztette, hogy tiszteljék a mindenható sorsot.

A római nép legragyogóbb diadalmenetei között tartotta számon azt, amelyet Macedonia legyőzése alkalmából tartott, hiszen csak a látnivalókban három napig gyönyörködött.

Az első nap a szobrok és a festmények körbehordozásával telt el, a következő a fegyverekével s a kincsekével, a harmadikon a hadifoglyokat s a még mindig holtra vált, a hirtelen csapástól szinte kővé dermedt királyt láthattuk. A római nép már jóval előbb diadalmámborban úszott, mint ahogy a győztes hadvezér levele megérkezett. Mert ugyanazon a napon, amelyen Perses vereséget szenvedett Macedoniában, Rómában már mindent tudtak: két ifjú jelent meg hőszinű paripán, és Iuturna tavának partján lemosta magáról a port és a vért. Ők hozták a hírt. A néphit szerint Castor és Pollux voltak, mert ikreknek látszottak. Ott kellett lenniük a háborúban, hiszen patakozott róluk a vér; s a távoli Macedoniából jöttek, hiszen még akkor is zihált a mellük.

A MÁSODIK ILLYR HADJÁRAT

II. 13. A macedon háború megfertőzte és magával ragadta az illyreket is, akik szintén harcba bocsátkoztak, mert Perses király pénzen fölbérelte őket, hogy hátulról nyugtalanítsák a római sereget. Anicius praetor késedelem nélkül leigázta e népet. Elég volt fővárosukat, Scodrát eltörölni a föld színéről, és nyomban megadták magukat. Végeredményben ez a háború előbb fejeződött be, mint ahogy Rómában bejelentették a hadüzenetet.

A HARMADIK MACEDON HÁBORÚ

II. 14. Mintha csak összebeszéltek volna a punok és a macedonok, harmadik alkalommal is kítették magukat a vere-

ségnek, és valamiféle végzettől hajtva mindketten ugyanabban az időpontban ragadtak fegyvert. De a macedonok előbb rázták le magukról a jármot, mert bár kevésre tartottuk őket, ezúttal félelmetesebbeknek bizonyultak, mint korábban.

Szinte arcunk is belepirul e háború okába. Hiszen Andriscus, aki egyidejűleg ragadta kezébe a királyi hatalmat, és indította meg ellenünk a háborút, egészen alacsony sorból származott. Még csak azt sem tudjuk róla biztosan: szabad ember volt-e vagy rabszolga, de az tény, hogy zsoldos katona volt. Mivel azonban Philippusra, Perses fiára hasonlított, a nép Philippusnak nevezte, s a királyi külső és a királyi cím valóban királyi lélekkel párosult benne. A római nép először rá se hederített tetteire, beérte azzal, hogy Iuventius praetort küldje ki hadvezérnek, aki elhamarkodottan rátámadt az ál-Philippusra, habár annak erejét nemcsak a macedon, hanem a roppant thraciai segédcsapatok is növelték. És Róma, melyet valódi királyok nem tudtak legyőzni, vereséget szenvedett egy képzelet szülte bábkirálytól. Metellus consul azonban rettenetes bosszút állt a praetorért, aki legiójával együtt odaveszett. Macedoniát szolgasággal büntette, s láncra verve vezette a Városba azt a férfit, aki miatt ez a háború kitört. A thraciai kiskirály szolgáltatatta ki nekünk, mert hozzá menekült. Andriscushoz még balsorsában is kegyes volt a szerencse, hiszen a római nép úgy tartott felette diadalmenetet, ahogy igazi királyok felett szokott.

A HARMADIK PUN HÁBORÚ

II. 15. A harmadik összecsapás Afrikával rövid ideig tartott, hiszen négy év leforgása alatt* véget ért, s az előző hábo-

rúkkal összehasonlítva nem okozott túl sok fáradságot, hiszen nem annyira katonákkal, mint inkább egyetlen árva várossal kellett megmérkőznünk – a harc kimenetele mégis döntő fontosságú volt, hiszen végül is ez pecsételte meg Karthagó sorsát. Sőt ha valaki fontolóra veszi e három időszak jelentőségét, azt látja: a pun háború az első küzdelem alkalmával robbant ki, a második során már közel került a befejezéshez, s a harmadikban valóban le is zárult. Ennek az utolsó háborúnak az volt az oka, hogy Karthagó – megszegve a békeszerződést – flottát és hadsereget állított fel a numidák ellen, mert Massinissa gyakran megsértette határaikat. Róma a numida uralkodónak fogta pártját, mivel így illett egy derék szövetséges király érdekében eljárni. Már akkor megtárgyalták, mi történjék a háború befejezésekor, amikor e hadjárat ügyében először ült össze a római senatus. Bár más dologgal kapcsolatban kérték ki Cato véleményét, engesztelhetetlen gyűlöletében mégis fennen hirdette, hogy Karthagót el kell pusztítani. Scipio Nasica viszont azt hangoztatta, hogy meg kell hagynunk ezt a várost, nehogy kicsapongó életmódra adjuk a fejünket, ha megszűnik a vetélytárs-hatalomtól való félelmünk. A tanács közbülső megoldást választott, úgy döntött, hogy Karthagót csak régi helyéről kell arrább telepíteni. Mert semmi sem látszott ragyogóbb gondolatnak, mint ha e város megmarad, de nem kelt többé retteget.

Manilius és Censorinus consulsága idején tehát a római nép megtámadta Karthagót, és a helybeli lakosság szeme láttára felgyújtotta a hajóhadat, amelyet a védők, békét remélve, önként szolgáltatott ki. Akkor a mieink kihívták az előjárókat, és megparancsolták nekik, hogy ha ép bőrrel akarnak menekülni, hagyják ott határaikat, és költözzenek el. Ez a ke-

gyetlen utasítás azonban annyira felkorbácsolta a karthagoiak haragját, hogy inkább készek voltak a végsőkig harcolni. Nyomban az utcákra tódultak, jajgattak, és egy emberként kiáltották:

– Fegyverbe!

Sziklaszilárd volt bennük az elhatározás, hogy mindenáron ellenállnak. Nem azért, mintha a reménynek akár egy szikrája is megmaradt volna számukra, hanem mert azt akarták, hogy inkább az ellenség dúlja fel hazájukat, mintsem ők maguk. Mekkora düh tombolt a várvédőkben? – ezt abból is meg lehet tudni, hogy az új flotta felállításához elbontották a háztetőket, a fegyverműhelyekben réz és vas helyett aranyat és ezüstöt olvasztottak, s az asszonyok odadobták hajfürtjeiket, hogy azokból készítsék el a hajtógépek feszítőköteleit.

Mancinus consul vezetésével aztán teljes heveséssel indult meg az ostrom szárazon és vízen. Elzárták a kikötőket, visszaverték a védőket az első, a második, sőt már a harmadik falrendszerrel is, s csupán a Byrsa nevű fellegvár tartott ki, mintha egy második város volna. Bár Karthagót ekkor már csaknem szétrombolták, Afrika számára – úgy látszik – mégis a Scipiók neve volt a végzet. Amikor ugyanis az állam irányítása újból egy Scipio kezébe került, a köztársaság azt követelte, hogy vessenek véget a háborúnak. Ez az ember Paulus Macedonicus gyermeke volt, s a híres Nagy Africanus fia fogadta őt örökbe nemzetsége dicsőségére, mert az volt a sors könyvében megírva, hogy a várost, amelynek falait a nagyapa remegtette meg, az unoka törölje el a föld színéről. De ahogy a döglődő vadállat harapásai szoktak a leghalásosabbak lenni, a félig lerombolt Karthagóval is jobban meggyúlt a bajunk, mint a még sértetlenül álló várossal. A rómaiak már a tenger felől is elzárták a kikötőt, visszaszorítva az ellen-

séget a fellegvárba, utolsó menedékhelyére. A védők azonban a város másik részén egy újabb kikötőt ástak, de nem azért, hogy elmeneküljenek. Számoltak azzal, hogy senkinek az agyában nem fordul meg, hogy ebből az irányból ki lehet törni, ezért innen rontottak elő hirtelen, mintha csak odavarázolták volna őket, mert időközben, éjt nappallá téve, valamiféle új kikötőgátat, új hadigépeket építettek, s a már elveszett emberekből új csapat állt elő, mint amikor a betemetett tűz hamujából váratlanul láng csap fel. De utoljára is megpecsételődött a sorsuk, és – még elhinni is alig lehet – Hasdrubal vezetésével harminchatezer ember megadta magát. Mindannyiuknál hősiesebb volt azonban egy nő, méghozzá a fővezér felesége. Magához szorítva két gyermekét, a háztetőről vetette magát a lángok közé, így követve a Karthagót alapító királynő* példáját. Hogy mekkora város semmisült meg ekkor (a többi dologról hallgatni akarok), abból is megítélhetjük, hogy milyen sokáig tombolt falai közt a tűzvész. Egyfolytában tizenhét napon át izzott, s alig tudott elapadni a lángfolyam, amellyel maguk a punok árasztották el házaikat és templomaikat, hogy ha már nem tudták városukat a rómaiak karmai közül kiragadni, legalább az ő diadalmenetüket is elhamvasszák.

AZ ACHAI AI HÁBORÚ

II. 16. Mintha ez az évszázad a városok megsemmisülését hozta volna magával, mert alig dőlt romba Karthagó, ugyanilyen sorsra jutott Corinthus, Achaia fővárosa, Görögország ékessége, amely két tenger, az Ión és az Égei között helyezkedett el, és szinte minden ember tekintetét magára vonta.

Micsoda méltatlan cselekedet volt, hogy ezt a várost előbb tiportuk a porba, mintsem hivatalosan ellenségünké nyilvánítottuk volna!* Critolaus volt felelős a háborúért, aki visszaélt a Rómától nyert szabadsággal, méghozzá épp a rómaiakkal szemben. Mert megsértette követeinket, talán a kezével is, de a szavaival mindenképpen. Metellusra bíztuk hát, hogy ezért bosszút álljon, ő ugyanis ekkor minden igyekezetével a macedoniai állapotok rendezésén fáradozott. Így indult meg az achaiái háború.

Metellus consul először a széles elisi mezőkön, az egész Alphius folyó mentén lemészárolta Critolaus seregét. Egyetlen ütközettel véget vetett volna a háborúnak, és már magát a várost is ostrommal fenyegette, amikor közbeszólt a sors, hiába forgatta ugyanis Metellus a kardot, a győzelmi babérokat az időközben odaérkező Mummius aratta le. Éppen az isthmusi földszorosnál verte tönkre a másik görög vezér, Diaeus hadseregét, s Corinthus mindkét kikötőjének vizét vérrel festette sötétre. A lakosság ekkor elhagyta a várost, melyet a mieink előbb kifosztottak, majd pedig – megfűván a kürtöket – földig leromboltak. Mennyi szobrot, mennyi drága kelmét és mennyi festményt raboltak el, tettek a tűz martalékává vagy hajítottak az utcára! Mennyi kincset hordtak el innen vagy hamvasztottak el ezen a helyen! Minderről úgy alkothattunk képet, ha arra az ismert tényre gondolunk, hogy mindaz, amit ma az egész világon corinthusi érc néven magasztalnak, ennek a tűzvésznek köszönheti létét. Hiszen épp e ropant gazdag város balvégzete tette még nagyszerűbbé az idevalósi bronz minőségét, mert a lángtengerben számos szobor és képmás megolvadt, s a réz-, arany- meg ezüstpatakok egymásba folytak.

A HISPANIAI HARCI ESEMÉNYEK

II. 17. Ahogy Karthagó után Corinthust, Corinthus után Numantiát is elérte végzete. Nem is volt ettől kezdve a földkerekségnek egyetlen olyan szeglete, amelyet ne háborgattak volna a római fegyverek. Miután a már előbb említett két tündöklően szép várost tűzvész emésztette el, a háború nem hol itt, hol ott ütötte fel a fejét, hanem, mint valami világpusztulás, egyszerre és egyidejűleg, széltében és hosszában mindenütt kitört. Szinte úgy látszott, hogy a szóban forgó városok – mintegy a szelek szárnyán – elborították az egész földet a háború lángtengerével.

Hispaniának sohasem állt szándékában, hogy egységesen fölkeljen ellenünk. Sohasem akarta egyesíteni erőit, sem a hatalom megszerzését, sem szabadsága megvédését nem tűzte ki közös célul maga elé. Ráadásul a tenger meg a Pireneusok mindenfelől erődként fonták körül, és már természetes fekvése is megakadályozta, hogy bárki megtámadja. De a rómaiak megszállták, még mielőtt Hispania rájöhetett volna, mit is ért tulajdonképpen, s összes tartományunk közül ez volt az egyetlen, amely csak akkor döbbent rá erejére, amikor már legyőztük. Csaknem kétszáz éven át* kellett hadakoznunk ezen a földön, a Scipióktól kezdve egészen Augustus császárig, igaz, nem állandóan, nem folyamatosan, hanem ahogy a helyzet éppen megkövetelte. Az ibér félszigeten először nem is a hispaniaiakkal, hanem a punokkal kellett megmérkőznünk. Így robbant ki a háborúk mótelyes sorozata.

Először Publius és Cnaeus Scipio vonult keresztül a Pireneusok hegygerincén a római hadijelvényekkel, és iszonyú ütközetekben megverte Hannót és Hasdrubalt, Hannibal testvéreit. Ezzel a rohammal meg is szereztük volna Hispaniát,

ha példátlanul bátor hadvezéreinket, akik szárazon és vízen egyaránt diadalt arattak, győzelmeik közepette le nem kaszabolták volna, a punok ugyanis fondorlatos módon törbe csalták őket. Ezért Scipio, aki később Africanus néven lett híres, hogy bosszút álljon apjáért és nagybátyjáért, rátámadt erre az új és fegyverekkel még nem háborított tartományra, nyomban elfoglalta Új-Karthagót, és más városokat is megostromolt. Nem érte be azzal, hogy kiűzte a punokat, hanem adófizetőnkké tette Hispaniát, s hatalmunk alá hajtott minden területet a Hiberuson innen és túl. Ő volt az első római hadvezér, aki győzelmei nyomán eljutott egészen Gadesig és az Óceán partjáig.

De nagyobb dolog egy tartományt megtartani, mint meghódítani. Ezért mindenfelé katonai parancsnokokat küldtünk, hol ide, hol oda, akik sok fáradtsággal és véres csatákban tanították meg ezeket a félelmetesen vad és rabigát nem tűrő népeket, hogyan kell előttünk fejet hajtaniuk. A híres Cato Censorius több csatában törte meg a celtibereket, Hispania lakosságának színe-javát. Gracchus pedig, a Gracchusok hasonlóképp neves apja, azzal büntette meg őket, hogy százötven városukat törölte el a föld színéről. Metellus viszont, aki Macedonia legyőzésével vívta ki melléknevét, méltónak bizonyult rá, hogy Celtibericusnak is szólítsák, mert emlékezetes példát mutatott Contrebia elfoglalásával, és még nagyobb dicsőséget szerzett magának azzal, hogy megkímélte Nertobriga városát. Lucullus a turdulusokat és a vaccaeusokat verte meg, akik között később az ifjabb Scipio tett szert gazdag hadizsákmányra egy ritka párviadalban, amelyre a király hívta ki Decimus Brutus még messzebb nyomult, meghódította a celticusokat, a luzitánokat, Callaecia valamennyi népét, és eljutott a Felejtés vizéig,* addig a folyóig, amelytől rettegtek a

katonák. Majd végigdúlta az Óceán partját, s csak akkor fordította vissza diadalmasan hadijelvényeit, amikor már látta – szinte a szentségtörés félelmével* és borzadályával a szívében –, hogyan nyugszik le a tengerben a nap, s hogyan temetik tüzét hullámsírba a habok.

De leginkább a luzitánokkal és a numantiaiakkal gyúlt meg a bajunk. És nem ok nélkül. Hiszen a hispaniai népek közül egyedül nekik voltak igazi hadvezérek. A celtiberek is sok bosszúságot szereztek volna nekünk, ha már a háború kitörésekor el nem esett volna a fölkelés vezetője: Olyndicus, ez a rendkívül ravasz és vakmerő férfiú (mi lett volna belőle, ha még sikert is arat!), aki ezüstitáncát lóbált a kezében, azt állítva róla, hogy az égből hullt alá, s mint valami jós, mindenkinek az érdeklődését magára tudta vonni. De amikor egyszer szokott merészségével éjnek idején besurrant a consul táborába, épp a vezéri sátor mellett végzett vele az őrt álló katona gerelye.

A luzitánokat egyébként Viriatus lázította fel, ez a félelmetesen csavaros eszű katona. Vadászból lett rabló, rablóból egy csapásra vezér, sőt főparancsnok, és ha a sors engedi, ő lett volna Hispania Romulusa. Nem érte be azzal, hogy megvédje népe szabadságát, tizennégy éven át tűzzel és vassal pusztított mindent a Hiberuson és a Taguson innen és túl, megtámadta praetoraink táborát és őrcsapatait, s megverte a Félkezű Claudiust, csaknem az utolsó szálig megsemmisítve hadseregét, majd a mieinktől zsákmányolt hadijelvényekből, a bíborszegélyű togákból és a vesszőnyalábok közepére szúrt bárdokból emelt diadalmi emlékművet a hegyeken. Végül is Fabius Maximus kerekedett felül, de utódja, Popilius aztán bemocskolta győzelmünket. Gyorsan be akarta fejezni a háborúskodást, s ezért fondorlatos módon cselét vetett a hadve-

zérnek, aki pedig már szinte megtört, és a végső megadás gondolatát forgatta a fejében. Tulajdon belső híveit küldte rá bérgyilkosként, s így megadta az ellenségnek azt a dicsőséget, hogy olyan színben tűnhet fel, mintha másképpen nem lehetett volna legyőzni.

A NUMANTIAI HÁBORÚ

II. 18. Amennyire elmarad gazdagságban Numantia Karthagótól, Capuától és Corinthustól, annyira vetekszik mind-egyikükkel hírnév és dicsőség dolgában, ha pedig erejét tekintjük, ez Hispania legfőbb büszkesége. Noha nem kérkedhetett falakkal és tornyokkal, és csak egyetlen folyó menti dombocskán feküdt, mégis tizenegy éven keresztül tartóztatott fel itt, pusztán ezen a helyen négyezer celtiber egy negyvenezer fős római hadsereget, és nemcsak hogy feltartóztatta, hanem iszonyú módon szét is verte, és szégyenletes békekötésre kényszerítette. Amikor már mindenki azt hitte, hogy Numantia legyőzhetetlen, utoljára annak az embernek a segítségéhez kellett folyamodniuk a rómaiaknak, aki Karthagót is elpusztította.

Ha meg szabad vallani az igazat, nemigen volt háború, amelyet jogtalanabb ürüggyel robbantottak ki. A numantiaiak befogadták szövetségeseiket és rokonaikat, a segidensiket, akik kicsúsztak a rómaiak keze közül. Érdeükben még közben is jártak, de nem értek el eredményt. Ezek az emberek ugyan minden ízükben visszaborzadtak a háborúk fertőzötétől, de amikor mi felszólítottuk őket, hogy tegyék le a fegyvert, s ennek fejében törvényes szerződést kötünk velük, úgy fogadták javaslatunkat, mintha a kezüket akarnánk tőből le-

vágni. Ezért Megaravicus vezetésével, aki kitűnt rendkívüli bátorságával, tüstént fegyvert ragadtak. Ütközetbe bocsátkoztak Pompeiusszal, s bár tönkre tudták volna verni, mégis jobban szerették volna, ha szövetségre léphetnek vele. Ezután Hostilius Mancinust támadták meg. Állandó véres rajtaütéseikkel őt is úgy megtörték, hogy egyetlen katonája sem mert farkasszemet nézni egy numantiai vitézzel, sőt már a hangjától is inukba szállt a mieinknek a bátorságuk. Bár a barbároknak módjukban állt volna, hogy ezt a hadseregünket is mind egy szálíg levágják, mégis inkább megegyezést akartak, s ezért megelégedtek a fegyverzsákmánnyal.

A Numantiával kötött szerződés csúfos gyalázata azonban nem kevésbé égette a római népet, mint a caudiumi megaláztatás, s ezért úgy próbálta meg tüstént lemosni magáról az újabb szégyenfoltot, hogy kiszolgáltatta Mancinust az ellenségnek. Egyébként a bosszú lángja is fellobbant benne: Scipio lett a fővezér, aki Karthago elhamvasztásával bizonyította be, mennyire ért hozzá, hogy városokat döntsön romokba.

De keményebb harcot kellett vívnunk tulajdon táborunkban, mint a csatamezőn, keményebbet saját katonáinkkal, mint a numantiaiakkal. Mert a mieinket kimerítette a folytonos, szabad emberhez méltatlan, inkább rabszolgákhoz illő munka. Akik nem tudtak fegyvert forгатni, azokat arra kényszerítették, hogy a sáncokat vastagítsák, akik nem akarták vérrel bemocskolni magukat, azokkal sarat dagasztattak. Ezenkívül elvették tőlük szeretőiket, tábori szolgáltaikat és a használati tárgyak kivételével málhájukat is. Helyesen mondogatják: annyit ér a hadsereg, amennyit a hadvezér.

Miután így megregulázták katonáinkat, összecsaptak végre a csatasorok, s amit korábban senki sem meht volna remélni, most megtörtént, mert mindenki a tulajdon szemével győződ-

hetett meg róla, hogy a numantiaiak megfutottak. Meg is adták volna magukat, ha elviselhető feltételeket szabunk nekik. Scipio azonban igazi és teljes győzelmet akart. A végszükségbe jutott ellenség arra kényszerült, hogy halálra szántan induljon csatába, de előzőleg – mintegy az alvilági isteneknek áldozva – teleette-itta magát félig nyers hússal és celiával (így hívják az itteni, gabonából készült sörféleséget). Fővezérünk megértette, hogy mi a föltett szándékuk, ezért nem engedte a mieinknek, hogy ütközetbe bocsátkozzanak a halálmegvető numantiaiakkal. Az ellenséget így hát árok, sánckerítés és négy tábor zárta körül, és gyötörte az éhség. Ezért esedezve kérték parancsnokunkat: adjon végre jelt a csatára, csak hogy vitézek módjára fejezhessék be életüket. Amikor ezt nem tudták elérni, úgy döntöttek, hogy kitörnek. Így közelharc alakult ki, amelyben igen sokan elestek, s mivel a numantiaiakat marcangolta az éhség, egy ideig az elesettek hullájából táplálkoztak. Végül úgy határoztak, hogy elmenekülnek, de ebben meg az asszonyok akadályozták meg őket, mert szétszagatták a lovak hevederét. Szerelmük a legszörnyűbb bűnre vette rá őket. A numantiaiakat kilátástalan helyzetükben hatalmába kerítette a végső harag és düh, s utoljára Rhoecogenes parancsára tűzzel, vassal és méreggel mind egy szálíg elpusztították magukat, kiirtották hozzátartozóikat, hazájuk egész lakosságát.

Dicsőséged neked, te vitéz és bátor város, mert úgy hiszem, még balsorsodban is a legnagyobb szerencse volt a részed! Hűséggel oltalmaztad szövetségeseidet, és te magad oly hosszú időn át fel tudtad tartóztatni azt a népet, amelynek izmaiban a földkerekség ereje feszült! Csak a legnagyobb hadvezér tudott végül is földre teperni téged, de egy csöpp örömet sem juttattál az ellenségnek, mert egyetlen numantiai férfi sem

akadt, akit láncra verve lehetett volna elvezetni. Mintha a világ ágrólszakadtjait győztük volna le, egy szemernyi zsákmány sem maradt utánuk, mivel önmaguk hamvasztották el fegyvereiket. Csupán névleg volt ez diadalmenet.

II. 19. Mindeddig a római nép feddhetetlen volt: kiváló, kötelességtudó, tiszta erkölcsű és nemes érzületű. A korszak hátralévő éveiben szintén nagy tetteket hajtottak végre, de ez a század már valamivel zavarosabb és sötétebb árnyalatú, mert birodalmunk gyarapodásával bűneink is egyre növekedtek. Ezért, ha valaki két részre akarja osztani azt a kétszáz évig tartó időszakot, amelynek során átkeltünk a tengereken, az első száz esztendő – ennek leforgása alatt igáztuk le Afrikát, Macedoniát, Szicíliát és Hispaniát – joggal és méltán nevezheti aranykornak, ahogy a költők is meg szokták énekelni, a rákövetkező száz esztendőre viszont a véres vaskor megjelölés illik, sőt ha lehetne, még ennél is rémesebb szót kellene ráhasználnunk. Mert egymást érik ekkor az olyan háborúk, mint a Iugurtha és a cimberék, a Mithridates és a parthusok, illetve a kalózok elleni hadjárat, vagy azok a háborúk, amelyeket a gallokkal és a germánokkal viseltünk, amikor dicsőségünk egészen az égig szárnyalt. Továbbá egymást követik a gracchusi és a drususi idők vérengzései, ráadásul a rabszolgák és (hogy gyalázatunk teljes legyen) a gladiatorok felkelései. Végül is a római nép Marius és Sulla, végül Pompeius és Caesar hadseregeinek összecsapásai során saját maga ellen fordult, s mintha megveszett és megtébolyult volna, gyalázatos módon önnön testét kezdte marcangolni.

Bár mindezek az események kölcsönösen összefüggnek és összefonódnak egymással, a világosabb előadás kedvéért, s egyszersem azért is, hogy a gaztettek ne harsogják túl az

erényeket, külön-külön beszéljük el a dolgokat. Eddigi szokásunkhoz híven, előbb a külföldi népekkel jog szerint és tisztelességgel vívott háborúkat* idézzük emlékezetünkbe, hogy kitessék birodalmunk napról napra növekvő nagysága, majd pedig polgártársaink hírhedt vétkeire, gyalázatos és istentelen belvillongásaira térünk ki.

A KISÁZSIAI MEGTORLÁS

II. 20. A római népnek, amikor nyugaton legyőzte Hispaniát, keleten béke jutott osztályrészül, sőt nemcsak béke, hanem szokatlan és szinte hallatlan szerencse is, mert királyok hagyták rá végrendeletükben kincseiket, így egész királyságok hulltak az ölébe.

A pergamoniak uralkodója, Attalus, aki egykori szövetségösünknek és harcostársunknak, Eumenesnek volt a fia, testamentumában kimondta :

– A római nép legyen javaimnak örököse! A király tulajdonában pedig ezek állnak. . .

A római nép tehát birtokába vette örökségét, s a tartományra nem háborúban, nem is fegyverek segítségével tette rá a kezét, hanem méltányosabban, végrendelet alapján. Nehéz azonban megmondani, hogy mi ment könnyebben: elveszíteni ezt az országot, vagy ismét visszaszerezni. Aristonicus ugyanis, e királyi vérből származó, vakmerő fiatalember, hamarosan fellázította a városokat, amelyek hozzászoktak, hogy engedelmeskedjenek királyaiknak, majd erőszakkal elfoglalta azt a néhány települést, amely ellenállt: Myndost, Samost és Colophont. Levágta Crassus praetor hadseregét is, őt magát pedig foglyul ejtette. A mi hadvezérünk azonban nem feled-

kezett meg családja és a római név becsületéről, és pálcájával kiszúrta barbár börtönőrének a szemét. Így siettette önnön óhajtott halálát. Aristonicust Perperna kényszerítette térdre: elfogta és rabszíjra fűzte, miután a lázadó megadta magát.

Az asiai háború megmaradt tűzfészkeit Aquilius fojtotta el, úgy hódoltatva meg egy-két várost, hogy – bizony szörnyűség! – megmérgezte a forrásokot. Ez ugyan meggyorsította győzelmünket, de beárnyékolta diadalunk hírét, mert megsértve az istenek parancsát, és lábbal tiporva őseink erkölceit, a gyilkos szerekkel becstelen módon foltot ejtett az addig szent és tiszta római fegyvereken.

A IUGURTHA ELLENI HÁBORÚ

III. 1. Ezek játszódtak le keleten. De ugyanúgy nem honolt béke a déli tájakon sem. Ki gondolta volna, hogy Karthagó bukása után még bármiféle háború lehet Afrikában? Mégis, Numidiát súlyos megrázkódtatás remegtette meg, és Hannibal után most Iugurtha egyesítette magában mindazt, amitől félnünk kellett. Hiszen ez a boszorkányosan agyafúrt király kincsekkel környékezte meg a nagy hírű római népet, amelyet fegyverrel nem lehetett legyőzni. És amiről az ég egy adta világon senki sem álmodott volna, úgy hozta a sors, hogy a királyt, aki cselszövésre termett, végül is cselszövés juttatta az ellenség kezére. Massinissa unokája és Micipsa örökbe fogadott fia volt, s mert sarkallta a hatalomvágy, elhatározta, hogy megöleti testvéreit. Tőlük semmivel sem tartott jobban, mint a senatustól és a római néptől, akiknek hűségére volt bízva az ország. Első gáztettét fondorlatos módon hajtotta végre. Amikor megszerezte Hiempsal fejét, Adherbal

ellen fordult, aki erre Rómába menekült. Iugurtha ekkor* követei útján lepénzelte előkelő embereinket, és sikerült is a tanácsot a maga oldalára állítani. Ez volt első győzelme, amelyet felettünk aratott. Később hasonló módszerrel vette le a lábukról Afrikába küldött megbízottainkat, akiknek az lett volna a feladatuk, hogy felosszák közte és Adherbal között az országot. Scaurus személyében magukat a római birodalom erkölcsseit is sárba tiporván merészen végrehajtotta bűnös tervét. De a gazság nem maradt sokáig rejtve. Kiderült, hogy követségünket gyalázatosan megvesztegették, s a senatus úgy határozott, hogy háborúval torolja meg a testvérgyilkoson a vétket.

Először Calpurnius Bestia consult küldték Numidiába, de a minden hájjal megkent király megértette, hogy a rómaiakkal szemben többet ér az arany, mint a kard, s megvásárolta a békét. Amikor pedig a tanács – hivatalosan szavatolva az uralkodó sértetlenségét – e gatzett vádjával maga elé idézte Iugurthát, ugyanolyan vakmerően megjelent, sőt bérgyilkossal még Massivát is eltetette láb alól, aki vetélytársa volt a hatalomért folyó harcban. Ez újabb ok volt a király elleni háborúra. A soron következő bosszúhadjáratot Albinusra bízták. De – szégyen és gyalázat! – az ő testvére is oly rossz irányban befolyásolta a hadsereg szellemét, hogy a mieink a maguk jószántából megfutottak, így a numida került ki győztesen a küzdelemből, és táborunkat is kézre kerítette. Még egy szégyenletes békeszerződést is kicsikart, mert csak ennek fejében volt hajlandó bántódás nélkül elengedni csapatainkat, amelyeket korábban lepénzelt.

Végül is Metellus lépett sorompóba, akit elsősorban nem az vezetett, hogy végrehajtsa a római birodalom bosszúját, hanem inkább az, hogy megtorolja a népünkön esett szé-

gyent. Rendkívül furfangosan saját hálójába csalta az ellenséget, hol könyörgéssel, hol fenyegetéssel fordulva hozzá, hol színleg, hol valóban megfutva előle. Nem érte be a szántóföldek és a falvak fölperzselésével, hanem Numidia fő központjai ellen is támadást intézett: Zamát ugyan hiába ostromolta, de kifosztotta Thalát, ahol a király színüntig töltött fegyverraktára és kincsháza volt. Ekkor, kifüstölvén városaiból az uralkodót, tulajdon országa határai közül is kikergette, és a maursok meg a gaetusok földjén keresztül üldözőbe vette.

A háború utolsó időszakában Marius nagymértékben növelte a csapatok létszámát. Maga is alacsony sorból származott, s így azokat a polgárokat is föleskette katonának, akiknek a betevő falaton kívül nem volt egyebük. Azután megtámadta a már megfutamított és sebektől borított királyt, de semmivel sem könnyebben aratott fölötte diadalt, mint ha az uralkodó még sértetlenül és frissen szállt volna harcba. Csodálatos szerencsével hatalmába kerítette Capsa városát, amelyet Hercules alapított, s amelyet Afrika tikkasztóan forró katlana és kígyók meg sivatagi homok védelme vett körül. A meredek és megmászhatatlan kősziklán fekvő Muluccha városába egy ligur segítségével hatolt be. Majd a Cirtának nevezett nagyobb település mellett nemcsak magára Iugurthára mért megsemmisítő vereséget, hanem a mauretaniai uralkodóra, Bocchusra is, aki a vérségi kapcsolat jogán sietett a numida megsegítésére. E király bizodalma megrendült saját helyzetében, s attól kezdett tartani, hogy társa pusztulása után az ellenség az ő országának sem hagy békét. Ezért a másik uralkodót kínálta fel annak ellenében, ha baráti szövetségre lépünk vele. A legcsalárdabb királyt, vejét tehát tulajdon apósa juttatta csalárdul kelepcébe, Sulla kezére adva őt. Így látta viszont a római nép Iugurthát a diadalmenetben,* rabszíjra

fűzve. De ez a legyőzött és láncrea vert ellenség még most is úgy tekintett a városra, mint hajdanán, amikor hamis jóslatot zengett arról, hogy Róma eladó, és elvész a mi számunkra, ha vevője akad. De ha városunk valóban piaci portéka lett volna, Iugurthában igazi vásárlóra talál. Így azonban Róma kicsúszott a karmai közül, s ezért biztos, hogy nem is fog elpusztulni.

HÁBORÚ AZ ALLOBROXOKKAL

III. 2. Így hadakozott délen a római nép. Az észak felől jövő ellenséggel azonban sokkal ádázabbul, sokkal ingadozóbb szerencsével kellett megmérkőznie. . . Nincs még egy olyan tájék, amely ennél veszedelmesebb volna. Rideg az éghajlata, ridegek ott az emberek is. Az ellenség tehát északon minden irányból bőszülten ránk tört: jobbról és balról, de még közép-ről is.

Az Alpokon túl először a salluviusok érezték meg fegyvereinket, amikor Massilia városa, leghűségesebb barátunk és szövetségeseink, panaszt emelt nálunk betöréseik miatt. Azután az allobroxokra és az arvenusokra járt rá a rúd, mert ellenük meg a haedusok kértek tőlünk hasonló jajveszékelés közepette hathatós segítséget. Mindkét győzelmünknek az Isara és a Vindelicus vize meg a sebesen rohanó Rhodanus folyó volt tanúja. A legnagyobb rémületet a barbároknak elefántjaink keltették, amelyeknek a vadsága vetekedett e népekével. A diadalmenetben senki sem keltett akkora feltűnést, mint maga Bituitus király színpompás fegyvereivel, ezüstös kétkerekű kocsijával és harci öltözékével. Hogy mekkora örömet szerzett nekünk a két nagyszerű katonai siker, azt akár

abból is meg lehet ítélni, hogy az ütközetek színterén Domitius Ahenobarbus és Fabius Maximus is kőtoronyt emelt, s ezen állították fel az ellenség fegyvereivel díszített diadalmi emlékművet. Ezt a szokást addig nem ismerték a mieink, mert a római nép soha nem emlékeztette győzelmére a rabigába döntött népeket.

HÁBORÚ A CIMBEREKKEL, A TEUTONOKKAL ÉS A TIGURINUSOKKAL

III. 3. A cimberék, a teutonok és a tigurinusok Gallia leg-távolabbi vidékeiről indultak útnak, mert az Óceán elárasztotta földjeiket, s ezért a földkerekség minden táján kerestek maguknak új szálláshelyeket. De sem Gallia, sem Hispania nem fogadta be őket, úgyhogy megpróbáltak Itáliába költözni, s azzal a kéréssel küldtek követeket Silanus táborába, majd pedig a senatusba, hogy adjon nekik Mars népe* zsold fejében egy talpalatnyi földet, s egyébként tetszése szerint használhatja karjukat és kardjukat. De ugyan miféle földet adhatott volna a római nép, amely maga is meghasonlott a földtörvények körül dúló harcokban?

Az így elutasított barbárok hozzáláttak, hogy fegyverekkel vívják ki, amit kéréssel nem tudtak megszerezni. Silanus nem is volt képes visszaverni az ellenség első támadását, és Manlius sem tudott ellenállni a második rohamnak, sem pedig Caepio a harmadiknak. Mindannyian megfutottak, otthagyták táborukat. Bizony megpecsételődött volna a sorsunk, ha nem éppen ebben a korban él Marius. De ő sem merészelt nyomban rajtaütni a szembenálló hadseregen, hanem mindaddig a táborban vesztegelt katonáival, amíg le nem lohadt a túlolda-

lon az a dühödt támadó kedv, amit maguk a barbárok is legfőbb erényüknek tartottak. Az ellenség katonái tehát nagy hangoskodva elvonultak, és olyan biztosak voltak a Város elfoglalásában, hogy megkérdezték a rómaiaktól, nem üzennek-e valamit otthon maradt feleségeiknek. Aztán nem lanyhábban, mint ahogy fenyegetőztek, megindultak hármasszoros menetoszlopban az Alpokon, Itália kulcsfontosságú határerődjén keresztül.

Marius csodával határos gyorsasággal tüstént megszállta a rövidebb utakat, és elébe került az ellenségnek. Előbb a teutonokat kapta oldalba éppen az Alpok lábainál, és az istenek a megmondhatóí, micsoda véres ütközetben verte szét őket azon a helyen, amelyet Aquae Sextiae néven emlegetünk. A völgy és a folyó az ellenség birtokában volt, s a mieink vízhiánnyal küszködtek. Ki tudná eldönteni, hogy szántsándékkal rendezte-e így a fővezér, vagy tévedéséből csak később kovácsolt tőkét magának? Annyi biztos, hogy a győzelmet vítézségünk szerezte meg, amely a végszükségben kiállta a próbát. A hadsereg ugyanis vizet követelt.

– Ha férfiak vagytok – felelte Marius –, akkor rajta, ott lent ihattok!

Ezért a mieink olyan hevesen harcoltak, olyan mézszárlást vittek végbe az ellenség soraiban, hogy a diadalittas római a rőt színűen habzó folyóból nem annyira vizet kortyolt, mint inkább a barbárok kiömlő vérét hörpölte. Az is tény, hogy maga Teutobodus király, aki egy-egy alkalommal négy vagy hat lovat váltott, most menekülés közben egyre is alig tudott felkapaszzkodni, s a legközelebbi erdős szurdokban elfogták. A diadalmenetben aztán nagyszerű látványt nyújtott, hiszen a kivételesen sudár termetű férfiú fölébe magasodott a tőle szerzett hadizsákmánynak.

Amikor a teutonokat mind egy szálig levágtuk, a cimberék ellen fordultunk. Ki hinné, hogy ők a tél derekán – habár ebben az évszakban az Alpok csúcsai még magasabbnak látszanak – a tridentinumi hágókon mint valami hógörgeteg zúdulnak alá Itáliára? Az Athesis folyón nem hídon, nem is hajókon akartak átjutni, hanem a barbárokra jellemző ostobasággal először testüket vetették az árba. Minthogy azonban hiába kísérelték meg kezükkel és pajzsukkal feltartóztatni a víz sodrását, egy egész erdőt odahordtak, s azzal eltorlaszolva az áradatot, átkeltek rajta. Nagy baj lett volna, ha a veszedelmesen nyomuló hadoszlop tüstént a Város irányában tör előre. Venetiában, Itália talán legkellemesebb vidékén azonban, a táj és az éghajlat szelídsége elbágyasztotta az ellenség erejét. Amikor a sok kenyér, a főtt hús és az édes bor kellőképpen elpuhította őket, Marius egy alkalmas pillanatban rájuk támadt. Az ellenfél mégis azonnal a csatamezőre szállt, mert a barbárokban nyoma sincs a félelemnek. . . Kérték hadvezérünket, hogy mondja meg az ütközet napját, s ő a következőt jelölte meg. A Raudiusnak nevezett, tágas mezőn csaptak össze. Az ellenségnek hatvanötezer embere harapott a fűbe, a mieink közül kevesebb mint háromszáz esett el. Egész áldott napon át hullott a barbár. Ezúttal parancsnokunk Hannibal nyomán, a cannaei hadicsel mintájára harci fortéllyal párosította a vitézséget: először is felhős napra esett a választása, hogy váratlanul üthessen rajta az ellenség, másrészt szél is volt, amely az ellenfél szemébe és arcába hordta a port, végül Marius keletnek fordította az arcvonalat, hogy – így beszélték el később a foglyok – a katonái sisakjáról visszaverődő napsugarak azt a hatást keltsék, mintha az égből lángolna.

Nem kisebb csatát kellett vívniuk a barbárok feleségeivel, mint magukkal a marcona férfiakkal. Az asszonyok ugyanis

társzekerekből és kétkerekű kocsikból közben magas torlaszokat emeltek, s annak tetejéről küzdöttek fejszékkel és lándzsákkal. Később éppolyan dicsőnek bizonyultak a halálban, mint a harcban. Követséget küldtek ugyanis Mariushoz, de sem szabadságot, sem papi méltóságot* nem tudtak tőle kieszközölni – isten ellen való véték is lett volna! –, erre megfojtották vagy agyoncsapták gyermekeiket, majd egymást gyilkolták le úgy, hogy egyik a másikat sebezte meg, vagy pedig hajfonataikból sodortak kötelet, s úgy akasztották fel magukat a fákra és a szekerek jármára. Boiorix király szilajul viaskodott az első csatasorban, és drágán adta életét.

A harmadik, a tigurinusokból álló hadsereg, amely, mint valami segítő csapat, az Alpok Noricum felé eső lankáit szállta meg, egyszerűen eltűnt a szemünk elől, szégyenszemre szerteszét széledt, és fosztogatva kereket oldott.

Ha hinni lehet, a római nép szokatlan módon nem az emberek, hanem az istenek útján szerzett tudomást arról az örömteli és boldog újságról, hogy Itália felszabadult, és a birodalom megmenekült. Mert ugyanazon a napon, amelyen ezek a hadi események lezajlottak, Castor és Pollux temploma előtt ifjakat pillantottak meg, amint babérkoszorúval díszített levelet nyújtottak át a praetornak, s a népcsődületben sűrű morajként járt szájról szájra a cimberék fölött aratott győzelem híre. . . * Végül megszólalt az előljáró:

– Miénk a diadal!

Mi lehet ennél csodálatraméltóbb, mi lehet egyszerűbb! Róma úgy gyönyörködhetett a háború látványában, mintha csak hegyek csúcsáról nézett volna szét, s akár a gladiatori játékokon, népünk a Városban már abban a pillanatban tapsviharban tört ki, amikor a cimberék holtan rogytak össze a csatában.

A THRÁK HÁBORÚ

III. 4. A macedonok után – ha már az isteneknek úgy hozta a kedve – a thrákok lázadtak fel, akik egykor a macedonok adófizetői voltak, s most nem érték be azzal, hogy csak a tőszomszédságukban fekvő területekre, Thessaliába és Delmátiába törjenek be, hanem egészen az Adriai-tengerig nyomultak. Csupán akkor töltötte el szívüket elégedettség, amikor eddig a határig eljutottak, mert ott maga a természet állított gátat útjukba. E helyen megforgatták dárdáikat, s a habokba vetették.

Eközben nem akadt a kegyetlenségnek egyetlen olyan neve sem, amelyet ezek a vadak ne próbáltak volna ki foglyaikon: embervérrel áldoztak az isteneknek, koponyákból ittak, és mindenféle aljas módon csúfot űztek a halálból – a rabokat megsütötték vagy megfüstölték, s a terhes anyákat kőpadra vonták, s úgy préselték ki belőlük magzatukat.

Valamennyi thrák közül a scordiscusok voltak a legvérengzőbbek, de erejükhöz fortélyos ész is társult, a körülöttük elterülő rengetegek és hegyek megfelelték természetüknek, és szinte összeesküdtek velük. Ezért nemcsak szétverték vagy megfutamították a Cato által vezetett hadsereget, hanem – csodával határos módon – teljes egészében be is kerítették és fel is morzsolták. Később azonban Didius visszaszorította Thráciába a szerteszét kóborló és rabló ellenséget. Drusus még messzebbre űzte őket, és megtiltotta nekik, hogy átlépjék a Dunát. Minucius mindent végigpusztított a Hebrus mentén, habár ő is nagy veszteségeket szenvedett, amikor lovakkal rámerészkedett a befagyott, de csalóka módon mégis zajló folyóra. Volso behatolt a Rhodope és a Kaukázus sziklái közé.* Curio Daciáig nyomult előre, de aztán megrettent az er-

dős szurdokok sötét árnyaitól. Appius eljutott egészen a sarmatáig, Lucullus pedig a legtávolabbi emberlakta területig, a Tanaisig és a Maeotis-tóig. Legvérszomjasabb ellenségeinket nem lehetett másképp megfékezni, csak a maguk módszerével. Dühünkben ugyanis tűzzel és vassal gyötörtük foglyainkat; de a barbárok szemében a legkegyetlenebb eljárás az volt, hogy egyeseknek levágtuk a karját, és aztán megparancsoltuk nekik, hogy tulajdon bűnhődésük tanújaként tengessék tovább életüket.

A MITHRIDATES ELLENI HÁBORÚ

III. 5. A pontusi népek északi irányban bal kéz felé helyezkednek el, és a pontusi tengerről kapták nevüket. E népek és vidékek legrégebb királya Aeetas volt, utána a hét perzsától* származó Artabazes következett, s az ő leszármazottjuk volt Mithridates, valamennyiük között kimagaslóan a legnagyobb. Hiszen Pyrrhus legyőzésére elég volt négy év, Hannibaléra tizennégy, ő azonban negyven éven át ellenállt nekünk, egészen addig, amíg három hatalmas hadjáratban térdre nem kényszerítette, meg nem semmisítette Sulla szerencséje, Lucullus vitézsége és Pompeius katonai nagysága.

Mithridates ugyan azt hozta fel a háború ürügyéül követségünk, Cassius előtt, hogy a bithyniai Nicomedes megsértette országa határait, valójában azonban vérmes reményei tüzeltek, hogy kézre kaparintsa egész Asiát, és ha lehet, Európát is. A mi bűneink még inkább növelték önbizalmát. Miközben erőink szétforgácsolódtak a polgárháborúban, neki csak üstökön kellett ragadnia az alkalmat, hiszen Marius, Sulla és Sertorius messziről fölfedték előtte, mennyire védtelen biro-

dalmunk teste. Mialatt államunk e sebektől és megpróbáltatásoktól szenvedett, a pontusi háború forgószele – mintha csak az alkalom támasztotta volna fel – hirtelen és meglepetésszerűen tört rá megfáradt és elcsigázott népünkre, mintegy kiszabadulva távoli északi sziklaodújából.*

A támadás első rohama Bithyniát ragadta el, majd nem kisebb rémületünkre Asia esett áldozatul. A hatalmunk alá tartozó városok és népek nem haboztak, hogy átpártoljanak az uralkodóhoz. Mithridates pedig máris ott termett, lecsapott rájuk, és vadságát vitézség gyanánt fitogtatta köztük. Mert mi lehet kegyetlenebb annál a példátlan kiáltványánál, amelyben arra adott parancsot, hogy öljenek meg minden Kisázsiaiában tartózkodó római állampolgárt? Ekkor feltörték a házakat, megszenségtelenítették a templomokat és az oltárokat, sárba tiportak minden emberi és isteni jogot. De az a rémület, amely betöltötte Kisáziát, Európában is megnyitotta a király előtt az utat. Ide Archelaust és Neoptolemust küldte hadsereg élén. Rhodus kivételével, amely rendkívül bátran kiállt mellettünk, a Cyclasok összes szigete, Delos, Euboea és maga Athén, Görögország ékköve is Mithridates uralma alá került. Már Itáliát, sőt Róma városát is megérintette a királytól való félelem szele.

L. Sulla, a legkiválóbb hadvezér látott tehát sürgősen munkához, és szinte egyetlen kézlegyintéssel visszavetette az addig változatlan lendülettel tovább száguldó ellenséget. Először Athént vette ostrom alá, s ki hinné, hogy azt a várost, amely a gabonafélék szülőhazája* volt, kiéheztetéssel arra kényszerítette, hogy kenyér gyanánt emberhúst egyék? Majd lerombolta Piraeus hat vagy még több fallal körülvett kikötőjét. Mikor azonban újból megfékezte ezeket a rendkívül hálátlan embereket – mint maga mondta –, a holtak emlékére

mégis tiszteletben tartotta szent szertartásaikat és ősi hírnevüket. Ezt követően kiverte Euboeáról és Boeotiából a király helyőrségeit, és előbb Chaeroniánál, majd egy másik ütközetben Orchomenusnál szétszórta az egész ellenséges haderőt. Tüstént átkelt Kisázsiaiba, s magát Mithridatest rohanta le. Ízzé-porrá zúzta volna, ha nem akar előbb diadalt ülni* felette, mint ahogy a helyzet valóban lehetővé tette.

Ekkor Sulla a következőképp rendezte el a kisázsiai viszonyokat: békét kötött a pontusiakkal, Nicomedes visszakarta a királyságtól Bithyniát, Ariobarzanes Cappadociát, Asia ismét a mienk lett, ahogy korábban is volt, Mithridatesnek pedig csupán vissza kellett vonulnia. Ez azonban nem törte meg a pontusiakat, hanem inkább tovább tüzelte őket. A királynak továbbra is fájt a foga Asiára és Európára, s az elvesztett területeket már nem mint idegen országrészeket követelte magának, hanem mint olyan földeket, amelyeket a háború jogán oroztak el tőle. Ahogy tehát a gondatlanul eloltott tűzvész még nagyobb lánggal éled újjá, Mithridates is megint talpra állt, emelte csapatainak létszámát, s végül birodalmának egész erejével, szárazföldön, tengerek és folyók hátán újból rátört Asiára.

Cyzicus híres város, fellegvára, falai, kikötője és márványtornyai a kisázsiai terület partvidékének díszei. Az uralkodó egész haderejével erre támadt rá, mint valami második Rómára. De az ellenálló lakosságba lelket öntött egy hírnök, aki tudtul adta, hogy közeleg már Lucullus. Még elmondani is hátborzongató, hogy a követ úgy csúszott át az ellenséges hadihajók gyűrűjén, hogy rákapaszkodott egy tömlőre, s lábával irányította a jármű útját. A távolból figyelőknek olyan volt, mint valami óriási hal. De aztán a hadi szerencse megfordult. Az ostrom ugyanis elhúzódott, a királynak éhínség

szakadt a nyakába, majd az éhínség után dögvész tört rá, s amikor el akart vonulni, Lucullus utolérte, és olyan mészár-
lást vitt végbe seregében, hogy a Granicus és az Aesepus fo-
lyók vize, vértől megáradva, visszafelé kezdett folyni. A ra-
vasz uralkodó, aki jól ismerte a rómaiak telhetetlenségét, pa-
rancsot adott a menekülőknél, hogy szórják el málháikat és
pénzüket, s így késleltessék az üldözőket. Mithridates futását
a tengeren sem kísérte nagyobb szerencse, mint a szárazföl-
dön. Mert több mint száz hajóból álló flottája, amely minden
hadifelszereléssel tökéletesen el volt látva, viharba került a
pontusi vizeken, s olyan csúfosan pórul járt, hogy a csapás fel-
ért egy tengeri ütközettel. Úgy látszott, mintha Lucullus, szö-
vetségre lépve a hullámokkal és az orkánnal, a szelekre bízta
volna, hogy megsemmisítsék a királyt.

A hatalmas birodalomnak már egész haderejét felmorzsol-
tuk, de a baj csak növelte a legyőzött uralkodó vakmerőségét.
Ezért a szomszédos népekhez fordult segítségért, s csaknem az
egész Keletet és Északot magával sodorta a pusztulásba.
Fegyverbe szólították a hiberusokat, a caspiusokat, az alba-
nusokat meg a két Armeniát,* de mindezeket leverte, és így
dicsőséget, hírnevet és kitüntetésekkel szerzett magának a Sze-
rencse fia: Pompeius. Amikor észrevette, hogy Ásiában új lá-
zadások tüze lobban lánggra, és egyik király a másik után bo-
csátkozik velünk harcba, tudta, hogy egy pillanatig sem sza-
bad tétovázni. Mielőtt még a népek egyesíthették volna ere-
jüket, hajóiból tüstént pontonhidat veretett, és amit egyetlen
előfutára sem mert megtenni, átkelt az Euphratesen,* majd
Armenia kellős közepén utolérte a menekülő uralkodót, és
– micsoda rendkívüli szerencse egy katonának életében! – egyet-
len csatában tönkrevette ellenfelét. Éjszakai ütközet volt ez, s
a Holdnak is szerepe volt a győzelemben. Hiszen az istennő,

mintha velünk harcolt volna, a szemben álló seregre hátulról, ránk pedig szemből árasztotta fényét, s ezért a pontusiak tévedésből úgy rontottak tulajdon messzire vetődő árnyékukra, akárcsak az ellenség testére. Mithridates azon az éjszakán döntő vereséget szenvedett. Ettől kezdve nem futotta semmire az erejéből, habár mint a kígyó mindent megpróbált – ez a hüllő, amikor fejét már eltaposták, farkával csap még fenyegetően egy utolsót.

A király egészen Colchisig menekült az ellenség elől, s csak azon járt az esze, hogy magához csatolja a Bosporust, s innen – keresztülgázolva Thracián, Macedonián és Görögországon – váratlanul betör Itáliába. De alattvalóinak elpártolása és fiának, Pharnacesnek a bűne megakadályozta benne, s Mithridates karddal oltotta ki életét, mert a méreg nem hatott rá.

Közben Cnaeus Magnus üldözőbe vette az Asiában még megmaradt lázadókat, és diadallal vonult végig a különféle népek országain. Keleten megtámadta az örményeket, s még Artaxatát, e nép fővárosát is bevette, de amikor Tigranes könnyörögve eléje járult, megengedte neki, hogy tovább uralkodjék. Északon, a scythák földjén átvivő útján a csillagok voltak a vezetői, ahogy a tengeren szokás. A colchisiakat felkoncolta, Hiberiának megbocsátott, az albanusokat megkímélte. Amikor a Kaukázus lábainál tábort ütött, megparancsolta az albanusok királyának, Orodesnek, hogy ereszkedjék le a síkságra; Artocest viszont, aki a hiberusoknak volt az ura, arra szólította fel, hogy fizessen adót, és gyermekeit szolgáltassa ki neki túszul. Orodest, aki a maga jószántából egy aranyágyat és egyéb ajándékokat küldött neki Albaniából, viszonzásul még meg is jutalmazta. Azután délnek fordította seregét, áthaladt a syriai Libanuson és Damascuson, s körbehordozta a római hadijelvényeket a híres, jó illatú ligeteken, a tömjén- és bal-

zsamerdőkön. Az arabok csak úgy lesték a parancsát. A judeaiak megkísérelték megvédeni Hierosolymát, de Pompeius ide is bevonult, és látta, ahogy feltárul előtte a gonosz nép hatalmas, titokzatos szentélye, és látta az arany szőlővenyige* alatt az Égboltot. Döntőbíróként lépett fel a királyságon marakodó testvérek között, és elrendelte, hogy Hyrcanus uralkodjék, Aristobolust pedig láncra verette, mivel megpróbálta újból magához ragadni a hatalmat.

Így Pompeius vezérlete alatt a római nép bejárta egész Asiát, amely addig birodalmunk legszélső tartománya volt, de most közbülső területté lett. A szövetséget akaró parthusok és a számunkra akkor még ismeretlen indusok kivételével Pompeius hadijelvényei alatt leigáztuk, sőt porba tiportuk egész Asiát és a Vörös- és a Káspi-tenger meg az Óceán között.

A KALÓZOK ELLENI HADJÁRAT

III. 6. Időközben a római nép hadereje a birodalom különböző területein forgácsolódott szét. A ciliciaiak elárasztották a tengereket, megbénították a kereskedelmet, megsértették az emberiséget összetartó szent szerződéseket, s háborújukkal vihar módjára zárták el előlünk a vizeket. Növelte ezeknek az elvetemült és megátalkodott rablóknak a vakmerőségét, hogy a mithridatesi villongások idején Kisázsziában nyugtalanság volt, így a másik háború zűrzavarában, az idegen király elleni gyűlölet fellángolásában büntetlenül garázdálkodhattak. Kezdetben, Isidorus parancsnoksága alatt beérték azzal, hogy a legközelebb eső tengeren fosztogatták, amely Creta, Cyrenae, Achaia és a Malea-öböl között terül el. Ez utóbbit a kalózsákmányról a rablók Arany-öbölnek nevezték el.

P. Serviliust küldtük ellenük, és bár Mars isten nehéz flottája* szétkergette az ellenség könnyű és sebesen sikló naszádjait, mégsem vér nélkül arattunk felettük győzelmet. De vezérünk nem elégedett meg azzal, hogy a vizekről kiverte a zsványokat, hanem feldúlta legerősebb városaikat is, amelyek hosszú időn keresztül dúskáltak a rablott kincsekben. Fölperzselt Phaselist, Olympust és Cilicia fellegvárát, Isaurit, ahonnan Isauricus melléknevét szerezte. Ragaszkodott is e névhez, mert tudatában volt, hogy milyen nagy feladatot vitt végbe. Annak ellenére, hogy a kalózok oly sok véres csatában alulmaradtak, képtelenek voltak megülni a szárazföldön, és egyes kétéltű állatokhoz hasonlóan, amelyek egyaránt tanyáznak földön és vízben, megunták a földet, s amikor az ellenség visszavonult, újból belevetették magukat éltető elemükbe – a vízbe. Valamivel távolabbra is elmerészkedtek, mint korábban, s hirtelen rajtaütéseikkel Szicília partjait és még a mi Campaniánkat is igyekeztek rettegésben tartani.

A ciliciaiak tehát méltónak bizonyultak rá, hogy maga Pompeius győzze le őket, s ezért a hadvezér Mithridates birodalmára terjedő hatáskörét ezzel a megbízatással is kiegészítették. Főparancsnokunk egyszer s mindenkorra fel akarta számolni ezt a dögvészt, amelyet már az egész tengeren szét hurcoltak, s emberfeletti előkészületeket tett, hogy lecsapjon a rablókra. Számptalan saját hajója volt, és a rhodusi szövetségeseiktől is rengeteg vízi járművet kapott, így alvezérei megparancsnokai segítségével megszállta a Fekete-tengerhez és az Óceánhoz vezető mindkét szorost. Gelliust a Tirrén-tengerre küldte Pompeius, Plotiust a szicíliai vizekre; Atilius a liguriai, Pomponius pedig a galliai öblöt tartotta szemmel; Torquatus a baleári körzetet, Tiberius a gadesi szorost – ahol először ötlük az érkező szemébe felségvizeink határa –, Lentulus Mar-

cellinus a libyai tengerszakaszt ellenőrizte. Az egyiptomi körzetre Pompeius fiai ügyeltek, az adriaira Varro Terentius, az égeire, a pontusira és a pamphyliaira Metellus, az asiaira Caepio. Magát a propontisi szorosot Porcius Cato foglalta el, úgy állítva fel hajóit, mint valami elzáró kaput. Ezáltal a kalózok birtokában lévő területeket végig az egész tengeren, a kikötőkben és az öblökben, a rejtek- és menedékhelyeken, a hegyfokokon és a szorosokban, a félszigeteken és mindenütt – mint a vadat a vadfogó hálóval – körülvették és megsemmisítették.

Maga Pompeius Ciliciába tört be, mert onnan indult ez a háború, és ott voltak erőforrásai. Az ellenség nem tért ki a harc elől. Úgy látszott, hogy nem az önbizalom tette őket vakmerővé, hanem épp az, hogy sorsuk már megpecsételődőtt. De erejükből csak annyira tellett, hogy megpróbálják kiállni az első rohamot. Amikor megpillantották, hogy minden oldalról acél hajóorrok merednek rájuk, tüstént elhajították fegyvereiket, behúzták evezőiket, és mindannyian egyszerre összecsapták tenyerüket, ami náluk a könyörgés jele. Így esedeztek életükért. Sohasem volt még ilyen vér nélküli diadalunk, de olyan nép sem akadt, amely a későbbiekben hűségesebbnek bizonyult volna. Vezérünk példátlan bölcsességével arról is gondoskodott, hogy ezt a tengeri népet messze eltávolítsa onnan, ahol vizet láthat, s mintegy odaláncolta őket a szárazföld belsejében fekvő mezőkhöz. Egyidejűleg újból megadta a békés hajóknak a lehetőséget, hogy birtokukba vegyék a tengert, a szárazföldnek pedig visszaadta lakóit. Ugyan mit csodáljunk jobban e győzelemben? A gyorsaságot? A negyvenedik napra ugyanis megszületett a siker. Vagy talán a szerencsét? Mert egyetlen hajót sem veszítettünk. Vagy pedig a biztos eredményt? Hiszen nem voltak többé kalózok.

III. 7. Az igazat megvallva, a cretai hadjárat egyetlen oka az volt, hogy el akartuk foglalni ezt a híres szigetet, amely szemmel láthatólag támogatta Mithridatest. Úgy határoztunk tehát, hogy ezt fegyverrel toroljuk meg. Először Marcus Antonius támadta meg Cretát, s olyan vakon bízott és hitt győzelmében, hogy hajóin több bilincset vitt magával, mint amennyi fegyvert. Ostobaságára alaposan ráfizetett. Az ellenség kézre kerítette sok harci naszádját, a foglyok testét hozzaláncolta az árbocokhoz vagy pedig felhúzatta a kötélzetre. A cretaiak úgy eveztek be dagadó vitorlakkal kikötőikbe, mintha csak diadalmenetet tartanának.

Később Metellus tűzzel-vassal végigpusztította a szigetet, meghódolásra kényszerítette a hegyi falvakat és a városokat, köztük Cnosost, Eleythernát és – ahogy a görögök szokták mondani – a városok anyját: Cydoneát. Metellus olyan kegyetlenül bánt a foglyokkal, hogy többen méreggel oltották ki tulajdon életüket, mások pedig a távollevő Pompeiushoz küldtek követeket, s neki adták meg magukat. Pompeius azonban ekkor Kisázsiaiban hadakozott, s Cretára Antoniust küldte megbízottként,* ezért nem volt szava egy másik tartományban. Metellus tehát a győztes jogán zabolátlanul kitölthette haragját az ellenségen, s miután megverte Lasthenest és Panarest, akik a cydoneai csapatokat irányították, diadallal tért haza. Az oly hírhedt győzelem azonban a Creticus melléknéven kívül nem szerzett neki semmiféle dicsőséget.

A BALEÁROK MEGTISZTÍTÁSA

III. 8. Metellus Macedonicus családja hozzászokott, hogy háborúban vívjon ki magának megtisztelő jelzőket, hiszen egyik fia Creticus lett, s arra sem kellett sokáig várni, hogy a másikat meg Balearicusnak nevezzék el.

Ekkoriban a Baleári-szigetek lakói fékevesztett kalóztevékenységükkel tartották nyugtalanságban a környező vizeket. Ugye csodálnivaló, hogy éppen ezek az erdei vademberek kémlelték a szirtfokról merészen a tengert? Mindenféle összeszkábált tutajokra szálltak, aztán váratlan rajtaütéseikkel tartották rettegésben a partjaik mentén elhajózókat. Amikor pedig megpillantották, hogy a nyílt tenger felől római hajóhad közeleg, zsákmányra számítva vakmerően szembeszálltak vele, és első nekifutásra hatalmas kő- és sziklazáporral árasztották el a flottát. Mindegyikük három parittyával harcolt. Kit lepne meg, hogy lövéseik pontosak voltak, hisz a parittyá ennek a népnek egyetlen fegyvere, és gyermekkoruktól fogva gyakorolják a vele való bánást. A kölykök semmit sem kapnak anyjuktól enni, amíg el nem találják a célt, amelyet ő jelöl ki nekik. De a kőhajigálás nem sokáig rémítette meg a rómaiakat. Amikor közelharcra került sor, a szigetlakóknak azt kellett tapasztalniuk, hogy acél hajóorrok és hajítódárdák repülnek feléjük, mire barmok módjára elbődültek, és fejezve igyekeztek a partra. A legközelebbi dombokra iszkoltak, s katonáinknak hajtóvadászatot kellett tartaniuk, hogy végezlessenek velük.

A CYPRUSI VÁLLALKOZÁS

III. 9. A szigetek végzete betelt. Cyprust is elfoglaltuk tehát – de háború nélkül. Ptolemaeus uralkodott ezen a szigeten, amelynek temérdek ősi kincse volt, s ezért Venusnak szentelték. Gazdagságának olyan nagy volt a híre, és méltán, hogy népünk, amely nemzeteket tiport porba, és hozzácsokolt, hogy királyságokat adományozzon, P. Clodius néptribunus kezdeményezésére elrendelte: kobozzák el a szigetet még élő és velünk szövetséges királyától. Az uralkodó erre megmérgezte magát. Így ment elébe sorsának. Egyébként a vagyont érő cyprusi holmikát Porcius Cato szállította liburnusi gyorsnaszádokon a Tiberis torkolatán át Rómába, és jobban megtöltötte velük népünk kincstárát, mint bármely más diadalmenettel.

A GALLIAI HÁBORÚ

III. 10. Asiát Pompeius karja igazta le, minden más föld meghódítását, ami hátravolt Európában, Caesarnak adta osztályrészül a Szerencse. Pedig olyan iszonyú és rettenetes népek voltak még szabadok, mint a gallok, a germánok és a britannok. Bár az utóbbiakat egy egész világ választotta el tőlünk, mégis le lehetett őket győzni.

Galliában a fölkelést a helvetiusok robbantották ki, akik a Rhodanus és a Rhenus között éltek, de mivel nem volt elegendő földjük, elindultak, hogy új szálláshelyet keressenek maguknak. Régi településeiket felgyújtották, így esküdtek meg, hogy nem térnek többé vissza. De Caesar, aki némi haladékosan kért a megfontolt döntésre, időközben leromboltatta

a Rhodanuson átívelő hidat, s ezzel elvágta előlük a menekülés útját. Így ezt a szerfölött harcias népet visszaterelte ősi szálláshelyeire, mint ahogy a pásztor hajtja haza aklába a nyáját.

Aztán a belgákkal került sor százszor véresebb harcra, hiszen ők a szabadságukért küzdöttek. A rómaiak ekkor több páratlan hőstettet vittek véghez, közülük is kiemelkedik az, amelyre maga a főparancsnok vállalkozott: amikor hadserege már megingott és menekülni próbált, egyik futásnak eredt katonája markából kiragadta a pajzsot, beállt az első arcvonalba, s tulajdon kezével állította helyre a csatarendet.

A venetusokkal tengeri ütközetet is vívtunk, de jobban meggyűlt a bajunk az Óceánnal, mint az ellenséges bárkakkal. Hiszen ezek a durván összeácsolt és ormóttan dereglyék nyomban ízzé-porrá zúzódtak, ahogy hajóink vasorra hozzájuk ért. A csata azonban végül is megfeneklett, mert amikor tetőpontján volt a harc, az Óceán visszahúzódott – már ahogy apálykor lenni szokott –, s így szemmel láthatólag ő is beavatkozott a küzdelembe.

Mindehhez még hozzá kell számítani az egyes népek és területek eltérő harcmodorát. Az aquitanusok csavaros eszű népe barlangokban húzta meg magát: Caesar megparancsolta, hogy zárják be őket oda. A morinusok a rengetegekbe vették be magukat, ő pedig elrendelte, hogy gyűjtsák rájuk az erdőket. Senki sem mondhatja, hogy a gallok csupán vadak, a cselszövésnek szintén értik a módját: Indutiomarus a trevireket, Ambiorix az eburonokat tüzelte harcra. Caesar távollétében mindketten összeesküvést szöttek, és megtámadták alvezéreinket. De az előbbi Dolabella hősiezen visszaverte, s a király fejével tért vissza; az utóbbi viszont ármányos módon rajtunk ütött, egy völgyben állítva csapdát nekünk. Kifosz-

totta táborunkat is, s ekkor vesztettük el alvezéreinket: Aurunculeius Cottát és Titurius Sabinust. Ezen a királyon sohasem tudtunk bosszút állni, mert a Rhenuson túlra menekült, s ott húzta meg magát örökre.

A Rhenus vidéke sem kerülhette el tehát, hogy megtámadjuk. Mert nem lehetett tűrni, hogy szabad maradjon az, aki befogadta és megvédte ellenségeinket. Először a germánok ellen indított Caesar hadjáratot, olyan indokkal, amelynek jogosságához nem fért kétség. A haeduusok ugyanis panaszt emeltek betöréseik miatt. De milyen határtalanul dölyfös volt Ariovistus! Amikor követekünk így fordultak hozzá:

– Járulj Caesar elé! –,

ő ekképp felelt:

– Ki az a Caesar? – majd hozzátette: – Ha akar valamit, jöjjön ide! – s aztán még megjegyezte: – Minek keressem fel őt? Mi dolga van neki épp a mi Germániánkkal? Talán én beleártom magam a rómaiak ügyeibe?

Ennélfogva ez az ismeretlen nép olyan félelemmel töltötte el táborunkat, hogy ott boldog-boldogtalan végrendeletet írt, még a főhadiszálláson is. De minél megtermettebbek voltak óriási testű ellenfeleink, annál könnyebb volt közel férközni hozzájuk karddal és fegyverrel. Hogy katonáinkat harc közben micsoda tűz hevítette, semmiből úgy ki nem világlik, mint abból, hogy amikor a barbárok pajzsukat fejük fölé tartva, mint valami védőtetővel oltalmazták magukat, a rómaiak felugrottak a pajzsok tetejére, s onnan döfték kardjukat az ellenség torkába.

Aztán a tencterusok újabb panaszt tettek a germánok ellen. Ekkor Caesar már a maga elhatározásából kelt át egy pontonhídon a Mosellán, sőt a Rhenuson is, és a hercyniai rengetegeken vette üldözőbe az ellenséget. De az egész nép

szétfutott az erdőkbe és a mocsarakba, akkora rémületet keltett a partvidéken a rómaiak hirtelen megjelenése. Caesar azonban nem egyszer, hanem kétszer kelt át a Rhenuson, és a második alkalommal már hidat is épített. Ezúttal valamivel még nagyobb volt a rettegés. Mert amikor a germánok látták, hogy az ő szent Rhenusukat béklyóba verik, hiszen a híd mint valami járom nehezült a víz fölé, újból megindult a menekülő áradata az erdőkbe és a lápvilágba. Caesar számára az volt a legelkeserítőbb, hogy nem akadt útjában senki, akit legyőzhetett volna.

Minden talpalatnyi helyet felkutatott, szárazon és vízen egyaránt, sőt még az Óceánon is végigjártatta tekintetét. És mintha a rómaiaknak kicsi volna ez a földkerekség, gondolatai már egy másik világ körül forogtak. Hajóhadat szerelt fel, és csodával határos gyorsasággal átkelt Britanniába. A harmadik őrségváltás idején* szedte fel a horgonyt a morinusok kikötőjében, és már valamivel dél előtt partra szállt a szigeten. A tengerpartot ellenséges csődület lepte el. A bennszülötteket borzadály fogta el a nem várt látványtól, s kétkerekű kocsijaikon elszáguldottak. A rémület tehát felért egy győzelemmel. A reszkető britannoktól elvettük fegyvereiket, túszoikat szedtünk tőlük, és tovább nyomultunk volna előre, ha vakmerő flottánk hajótörést nem szenved, s így az Óceán meg nem fékezi. Visszatértünk hát Galliába, s aztán még nagyobb hajóhaddal, még több sereggel vágtunk neki újból az Óceánnak, és ismét megtámadtuk a britannokat. Caesar a caledoniai rengetegig űzte az egyik királyt, Casuellanust, majd pedig bilincsbe verette. Ezzel aztán be is érte, mert nem akart újabb tartományt szerezni, hanem hírnevét igyekezett öregbíteni. Még nagyobb zsákmánnyal tért vissza, mint az előző alkalommal. Ezúttal maga az Óceán is szelídebb és jobb in-

dulatú volt, szinte maga is beismerte, hogy nem tud velünk versenyre kelni.

De a galliai tartományokban szőtt valamennyi összeesküvés közül a legeslegutolsó volt a legnagyobb, mert az összes arvernust, biturixot, carnunsot és sequanust sikerült egységbe tömörítenie Vercingetorixnak, ennek a testében, lelkében és a harcban egyaránt félelmetes férfúnak, akinek már a neve maga volt a rémület. Ünnepnapokon és összejövetelek alkalmával, amikor sok ember gyűlt össze a szent ligetekben, dühös kifakadásaival tüzelte a keltákat, hogy szerezzék vissza ősi szabadságjogaikat.

Caesar akkoriban távol volt, Ravennában tartott ugyanis sorozást. Ráadásul télidőben az Alpok jéghegyei is magasabbra nőttek, úgyhogy az ellenség azt hitte: hadvezérünk előtt zárva lesz az út. De ő, ahogy vette a hírt – micsoda nagyszerű vakmerőség! –, azonmód keresztülvágta magát a hegység addig megmászatlan meredélyein, ember nem járta, szűz hóval borított útjain, és harcra kész seregével eljutott Galliába, ott az egymástól nagy távolságra lévő téli táborhelyekről összegyűjtötte katonáit, s előbb teremtett az ország szívében, mintsem a peremterületeken eszébe jutott volna az embereknek, hogy megijedjenek. Ekkor megtámadta a háború fő tűzfészkei, a városokat: megsemmisítette Avaricumot, ahol negyvenezer harcos gyűlt össze. Tűzzel fölperzselte, földdel tette egyenlővé Alesiát, amelyet kétszázötvenezer fegyverforgató férfi próbált megvédeni.

A háború aztán egész rettenetével az arvernusok városa, Gergovia körül összpontosult. Ezt a hatalmas települést a fal, a fellegvár és a meredek partok segítségével nyolcvanezer ember oltalmazta, Caesar pedig sánccal, földbe rejtett kihegyezett karókkal, árkokkal – az egyikbe a folyó vizét is belevezet-

tette – és mindezen fölül tizennyolc ostromerőddel és óriási földhányásokkal kerítette be. Előbb kiéheztetéssel elcsigázta a lakosságot, majd pedig, amikor a védők ki merészeltek törni, karddal és kihegyezett husángokkal halomra ölette őket a sáncon, úgyhogy az életben maradtak kénytelenek voltak megadni magukat. A diadalra az tette fel a koronát, hogy maga a hírhedt király jött esedezve táborunkba, és lovát, harci jelvényeit meg fegyvereit Caesar lába elé helyezve, így szólt:

– Nos, vedd! Te, a bátrak legbátrabbika, a bátor vitézt is legyőzted.

A PARTHUSOK ELLENI HADJÁRAT

III. 11. Mialatt Caesar északon porba tiporta a gallokat, a római nép súlyos sebet kapott keleten a parthusoktól. De nem panaszkodhatunk a sorsra, nincs semmi, ami szépíthetné a véres vereséget. Isten és ember egyaránt Crassus ellen volt, s a consul, aki csak a parthusok aranyára sóvárgott, tizenegy legiójának* elvesztésével és saját fejével fizetett telhetetlenségéért. Már Metellus néptribunus a bosszúállás rettegett istennőinek ajánlotta a Rómából kivonuló hadvezért, később pedig, amikor hadseregünk áthaladt Zeugma városán, az Euphrates hirtelen örvényei ragadták magukkal és nyelték el hadijelvényeinket. Amikor azután Nicephoriumnál tábort ütöttünk, Orodés király követeket küldött Crassushoz, akik fenyegető hangon kijelentették:

– Emlékezzék a főparancsnok arra a szövegségre, amelyet a parthusok Pompeiusszal és Sullával kötöttek!

Neki azonban a király kincstárára fájt a foga, s még azzal

sem fárasztotta magát, hogy valami ürügyet koholjon, hanem azt felelte: majd Seleuciában ad választ. A szerződészegés bosszúálló istennői ezért segítették ellenségeink cselszövését és fokozták vitézségét.

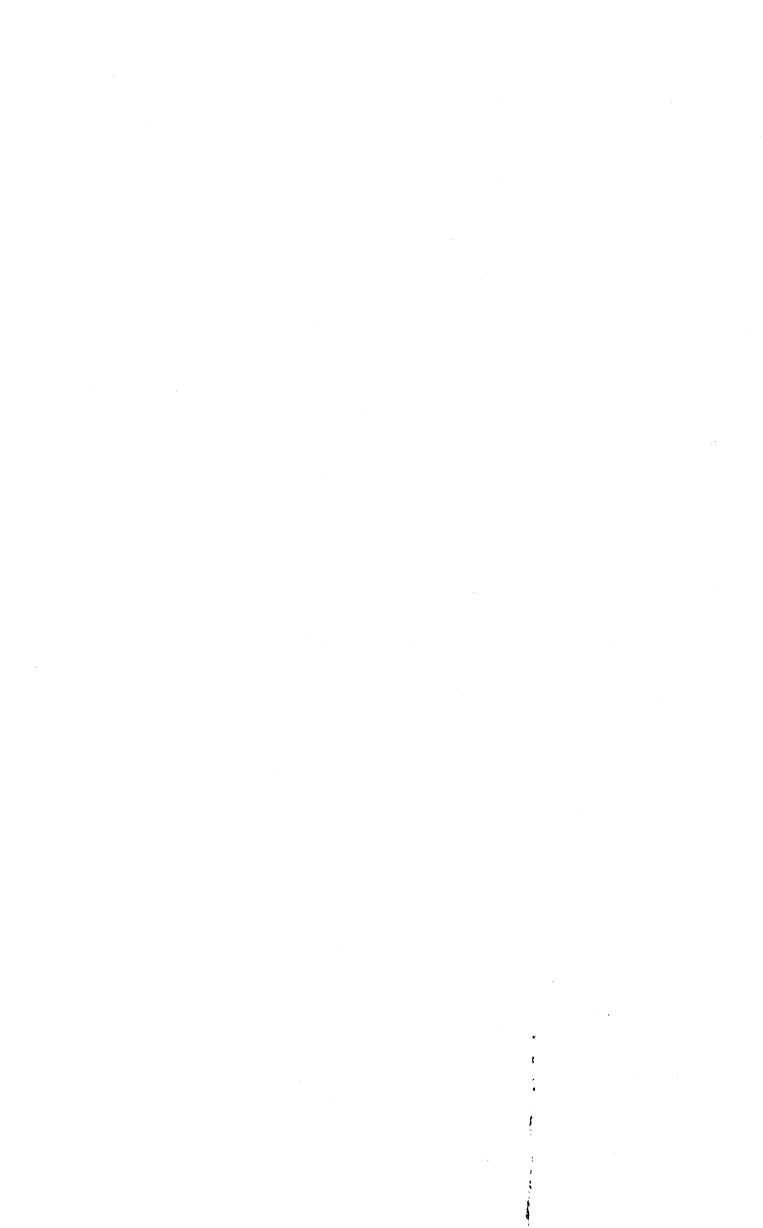
Fővezérünk először is eltávolodott az Euphrates mellől, habár csak azon lehetett volna biztosítani az utánpótlást, és a folyó hátulról védelmet nyújtott volna hadseregünknek. Crassus azonban vakon hitt a szír Mazzarának, aki pedig csak színleg menekült hozzánk, és azért csapott fel vezetőnek, hogy kietlen sivatagok mélyére kalauzolja csapatainkat. Itt aztán mindenfelől ki voltunk szolgáltatva az ellenségnek. Alig ért hát Crassus Carrhaeba, máris minden irányból feltűnkedtek a király alvezéreinek, Silacesnak és Surenasnak aranytól csillogó hadijelvényei és lengedező selyemlobogói. A lovasság erre – egy percet sem vesztegetve – körös-körül bekerítette seregünket, és mint a sűrű felhő meg a jégverés, zúdultak ránk dárdáik. Így semmisült meg hadseregünk az iszonyatos méészárlásban. Magát Crassust valami megbeszélés ürügyén kicsalták, s adott jelre élve elfogták volna, ha a katonai tribunusok nem állnak ellen, mert így a barbárok kénytelenek voltak fegyverrel vágni el a menekülő hadvezér útját. Crassus fiának testét szinte apja szeme láttára borították el a lándzsák. Az ellenség magával vitte és megcsúfolta a fiatalember fejét. Szerencsétlen hadseregünk – kit hová sodort a fejvesztett futás – szétszóródott Armeniában, Ciliciában és Syriában, s hírmondó is alig maradt belőle, hogy megjelentse a katasztrófát. Főparancsnokunk levágott fejét jobb kezével együtt a király elé vitték, aki csúfot űzött belőle, és nem ok nélkül. Megolvasztott aranyat öntetett tátongó szájüregébe, hogy akinek lelkét a kincs utáni vágy tüzelte, annak élettelen testét még holtában is égesse az arany.

VISSZAPILLANTÁS

III. 12. Ez volt a római nép életének harmadik korszaka, amikor keresztüljutott a tengereken, s kimerészkedett Itáliából, az egész földkerekségen körbehordozva fegyvereit. Az időszak első száz esztendeje szentül és jámboran telt el, s – ahogy mondtuk – igazi aranykor volt, amelyet nem szennyezett be bűn és gazság, mert ekkor még a pásztori élet hamisítatlan és ártatlan tisztasága, a pun ellenség miatt reánk leselkedő félelem fenntartotta a régi erkölcsi rendet. Ezután újabb száz év következett, amely számításunk szerint Karthago, Corinthus és Numantia pusztulásától, valamint Attalus király kisázsiai örökségének birtokba vételétől egészen Caesarig, Pompeiusig s az ő helyükre lépő Augustusig tart. Az utóbbiról majd még beszélünk. Bár ezt a századot ragyogó haditettek teszik nagygyá, pirulnunk kell a véres polgárháborúk pusztításai miatt. Mert ahogy szép és dicső dolog nagy nevet szerezni a leggazdagabb és leghatalmasabb tartományok, Gallia, Thracia, Cilicia és Cappadocia meghódításával, az örmények és a britannok térdre kényszerítésével – még ha ez nem a birodalom hasznára, hanem inkább a hadvezér hírének öregbítésére történik is –, rút és gyalázatos az, ha közben hazánk földjén harcban állunk saját polgártársainkkal, szövetségeseinkkel, rabszolgáinkkal, gladiatorainkkal és az egész, önmagával meghasonlott senatusszal.

Nem tudom, hogy amikor a római nép még beérte Szicíliával és Afrikával, sőt amikor e területek talán még nem is voltak az övéi, de azért otthon: Itáliában Róma volt az úr, vajon nem volt-e boldogabb, mint akkor, amikor már olyan nagyra nőtt, hogy tulajdon erejével önmagát kezdte pusztítani. Mert mi más szüli a polgárháborúkat, mint a túl nagy szerencse?

Először a már legyőzött Syria életmódja fertőzött meg bennünket, majd a pergamoni király kisázsiai öröksége vitt tévutakra. E kincs és gazdagság rontotta meg a század erkölcsseit, tette tönkre a bűnei posványába süllyedt államot. Mert mi nek követelt volna a római nép a tribunusok által földet és kenyert, ha a fényűzés nem vezetett volna éhínségre? Ez volt hát az oka, hogy a Gracchusok két ízben is fellázkodtak, s ezért tört ki a harmadik pártütés is, melyet Apuleius vezetett. Mi másért állították volna szembe a bírósági törvények a lovagokat a senatusszal, ha nem épp a pénzvágy miatt, hogy áruba bocsássák az állami adóbevételeket,* sőt még a törvényszéki ítéleteket is? Ezért ígérte meg Drusus a latinoknak a római polgárjogot, s ez adta szövetségeseink kezébe a fegyvert. Mit mondjak még? Nem a tengernyi rabszolga hozta-e a nyakunkba a rabszolgafelkeléseket? Hogyan támadhattak volna uraik ellen gladiatorcseregek, ha a nép kegyének hajhászása érdekében nem kezdik el szórni a pénzt, nem rendeznek lépten-nyomon látványosságokat, s ezáltal nem fejlődik művészetté az a szokás, amely egykor az ellenség megbüntetésére szolgált? És hogy a kisebb visszaélésekről is beszéljek, talán nem a gazdagság sarkallta az embereket arra, hogy megvesztegetéssel vadásszanak a hivatalokra? Sőt ebből kerekedett a Marius- és Sulla-féle vihar. A fényes pompával megtartott lakomák és a pazarló ajándékosztogatások alapja vajon nem a vagyon volt? Pedig ez szülte aztán a szegénységet, ez uszította Catilinát saját hazája ellen. És végül honnan eredt a hírhedt hatalom- és uralomvágy, ha nem a túl sok kincsből? Bizony, ez adta Caesar és Pompeius kezébe a fúriák fáklyáját, hogy a köztársaság romlására törjenek. Mindezeket a belső lázadásokat tehát, amelyekkel a római népnek meg kellett birkóznia, időrendi sorrendben adjuk elő, elkülönítve a külső ellenséggel jog szerint viselt háborúktól.

A GRACCHUSI TÖRVÉNYEK

III. 13. Minden polgárlázadás kiobbantó oka a tribunosok hatalma volt, amelyet ugyan látszólag a nép védelmében és megsegítésére hoztak létre, valójában azonban az egyeduralkodó megszerzésére szolgált és arra, hogy egyes személyek föld-, gabona- és bírósági törvényekkel keressék a népszerűséget és a tömeg kegyét. Igaz, mindezekben az intézkedésekben föl lehetett fedezni a méltányosság egy halvány sugarát. Mi lehet ugyanis jogosabb, mint ha a közrendiek visszakapják az előkelőktől eltulajdonított javaikat, nehogy a nemzeteket porba tipró, világbíró népünknek, akár a földönfutóknak, még házi oltárai és tűzhelyei se legyenek? Mi lehet igazságosabb, mint ha a nyomorba jutottak serege saját államának kincstárából él? Mi járulhat hozzá hatásosabban a szabadságjogok egyenlő elosztásához, mint az, hogy ha már egyszer a senatus kormányozza a tartományokat, akkor a lovagrend tekintélye legalább a bíróságokban érvényesüljön korlátlanul? De végül is mindez pusztulásba csapott át, és a szerencsétlen köztársaság mindenért önnön romlásával fizetett. Mert amikor a bírói hatalmat a senatorokról a lovagokra ruházták, elapadtak adóbevételeink,* tönkrement birodalmunk anyagi alapja, a gabonafelvásárlás* pedig az állam idegrendszerét merítette ki: a kincstárat. És hogyan térhetett volna vissza másképp a nincstelen tömeg a szántóföldekre, ha az addigi birtokosokat ki nem forgatják tulajdonukból, akik pedig maguk is a nép szerves részének számítottak, és őseiktől

örökölt tanyáikat a régi használat alapján ekkorra már csaknem jog szerint a magukénak vallhatták.

TIBERIUS GRACCHUS LÁZADÁSA

III. 14. A pártviszályok tüzét először Tiberius Gracchus lobbantotta lángra, aki származásával, termetével és ékesszólásával könnyűszerrel maga mögé utasított mindenkit. Ő azonban, vagy azért, mert népszerűséghajhászásra adta a fejét, hiszen maga is felelős volt a Numantiával kötött békeszerződésért, és megrettent, amikor Mancinust szégyenletesen kiszolgáltatták az ellenségnek, vagy talán azért, mert tisztességből és becsületből megesett a szíve a földjükről elűzött paraszton, s nem akarta, hogy a nemzeteket legyőző és világhódító nép házi istenek* és tűzhelyek nélkül bolyongjon – már akárhogy is, de roppant nagy dolgot merészelt.

Amikor eljött a nap,* amelyen elő kellett terjesztenie törvényjavaslatát, és már hatalmas tömeg gyűrűje fogta körül, felhágott a szónoki emelvényre. De a nemesek is teljes harci készségben álltak, és ők sem hiányoztak a népgyűlésről, sőt még néhány néptribunus is az ő pártjukat fogta. Mikor Gracchus látta, hogy C. Octavius nemet mond az ő törvényjavaslatára, rátette a kezét,* és lekergette a szószékről, sárba tiporva ezzel a tribunusi testület szent hagyományait és hatalmi jogát. Hivataltársa megrémült, hogy azon nyomban megölik, s ezért gyorsan lemondott tisztségéről. Így aztán Gracchust megválasztották a háromtagú földosztó bizottság tagjává.

Később, hogy megkezdett munkáját befejezhesse, az újabb népgyűlés napjának elérkeztével azt kérte, hogy hosszabbítsák meg felhatalmazását. De a nemesség és azoknak a csapa-

ta, akiket ő fosztott meg földjüktől, ellene szegült ennek. Öldöklés kezdődött a forumon, ahonnan Tiberius a Capitoliumra menekült. Feje köré kulcsolta kezét, és arra kérte a polgárokat, hogy védjék és mentsék meg őt. Így olyan látványt nyújtott, mintha királyi hatalmat és koronát követelne* magának. Ezért Scipio Nasica vezetésével fegyverbe szólították a népet, s azt lehet mondani, hogy Gracchust jog szerint gyilkolták meg.

CAIUS GRACCHUS PÁRTÜTÉSE

III. 15. Nyomban ezután és nem kisebb támadókedvvel lépett fel a heves vérű C. Gracchus, hogy megtorolja bátyja halálát, és érvényt szerezzen törvényeinek. Hasonló zavargások törtek ki, és Gracchus megfélemlítette és felizgatta a köznépet, hogy szerezzék vissza őseik földjét. Megígérte nekik, hogy Attalus imént ölükbe hullott örökségét az ő javukra fordítják majd. Második tribunusi éve alatt már annyira fejébe szállt a dicsőség, hogy zabolátlan handabandázással igyekezett elnyerni a tömeg kegyét, s amikor Minucius új javaslattal mérészt előállni, hogy Caius törvényeit eltörölje, Gracchus, kísérői csapatában bízva, megrohamozta a Capitoliumot, családja végzetének helyét. Amikor a közvetlenül mellette állókat is lemészárolták már, Caius fejvesztve elmenekült, és az Aventinuson húzta meg magát. Végül Opimius consul fojtotta el a zendülést, akit egy senatusi különítmény segített. Még a halott földi maradványait is meggyalázták, és a néptribunus szent és sérthetetlen fejéért arannyal fizettek a gyilkosoknak.*

III. 16. Apuleius Saturninus azonban nem hagyott fel vele, hogy védelmébe vegye a gracchusi törvényeket. E férfiúba Marius öntött rendkívüli bátorságot, aki a nemesség szemében mindig gyűlöletes volt, s ezért csak consulságában bízott* . . . Korábban a népgyűlésen ország-világ előtt gyilkoltatta meg A. Ninniust, aki szintén pályázott a tribunusi méltóságra, majd az ő helyébe C. Gracchust* akarta megválasztani, azt az embert, aki egyik szavazókörzethez sem tartozott, nem volt se jótállója, se neve, hanem hamis jogcímen fogadtatta magát örökbe a nagyhírű családdal.

Saturninus már eddig is sokszor és kíméletlen módon mindenből büntetlenül gúnyt űzött. Most teljes hévvel hozzálátott, hogy felújítsa a gracchusi rendelkezéseket, és ezért arra kényszerítette a senatust: esküdjék meg, hogy tiszteletben tartja ezeket a törvényeket. Azzal fenyegetőzött, hogy száműzeti, aki nemet mond. Mégis volt valaki, aki inkább a számkivetést választotta. Amikor Apuleius ezt az embert, Metellust, valóban eltávolíttatta a városból, az egész nemesség megrettent, hiszen Saturninus már harmadik éve kényúr módjára viselkedett, s arra az örülségre vetemedett, hogy újabb mérenylettel a consulválasztó népgyűlést is megzavarja. Consulá akarta ugyanis tenni elvetemült cinkostársát, Glauciát, s ezért parancsot adott: öljék meg a vele együtt pályázó C. Memmiust. Örömmel fogadta, hogy e csetepaté alkalmával párthívei királynak szólították. Ekkor végre a senatus is összefogott ellene, magával Marius consullal az élen, aki nem védelmezhetette őt tovább. Az emberek csatasorba fejlődtek föl a fórumon. Az elkergetett Apuleius innen a Capitoliumra menekült. Amikor azonban az ostromlók elvágták az ottani víz-

vezetéseket, követeivel üzent a senatusnak, hogy megbánta a dolgot. Ezután a zendülés vezetőivel együtt lejött a fellegváról, s a Tanács épületében fogságba vetették. Oda tört be a nép, husángokkal és kövekkel agyonverte, majd a holttestet is széttépte.

A DRUSUSI PÁRTVISZÁLY

III. 17. Végül Livius Drusus kísérelte meg, hogy ezeknek a törvényeknek* érvényt szerezzen, s nemcsak tribunusi hatalmára támaszkodott, hanem megpróbálta a senatus tekintélyét is latba vetni, és egész Itália egyetértett vele. De közben jobbra-balra tekingetett, olyan pusztító erejű tűzvészt támasztott, hogy a fellobbanó lángot képtelen volt eloltani, és amikor hirtelen elragadta a halál, utódaira csak háborút* hagyott örökölni.

A Gracchusok a bírósági törvénnyel megosztották a római népet, s egy fej helyett kettőt ragasztottak az állam nyakára. A római lovagok akkora hatalomra tettek szert, hogy az ő kezükben nyugodott az előkelők élete és sorsa, s megkaparintva az állami adójövedelmeket, önkényesen kifosztották a köztársaságot. A senatust meggyengítette Metellus száműzetése és Rutilius elítéltetése, mert elvesztette minden ékességét és méltóságát.

Ezután Servilius Caepio akkora erővel, elszántsággal és tekintéllyel védelmezte a lovagokat, akár egy néptribunus – épp ezért irigykedett rá Livius Drusus, aki a tanács érdekeinek volt a szószólója. Úgy látszott, mintha egyazon városban két katonai tábor állna egymással szemben, csupán a hadijelvények, a harci sasok és a zászlók hiányoztak. Előbb Caepio

intézett támadást a senatus ellen, s megvesztegetéssel vádolta meg a nemesség két kulcsembert, Scaurust és Philippust. Drusus, hogy megakadályozza ezeket az eljárásokat, a gracchusi törvényekkel a maga oldalára állította a köznépet; a szövetségeseket pedig ugyanezen az alapon, a polgárjog reményének megcsillogtatásával rávette, hogy támogassák az egyszerű embereket. Ma is ismert még a mondása:

– Teszek róla, hogy ne legyen mivel megvesztegetni a lakosságot, hacsak nem akarja valaki szétosztogatni a szennyet vagy a mennyet.

Eljött a nap, amikor elő kellett terjeszteni a törvényjavaslatot. Olyan emberáradat özönlött mindenfelől a városba, hogy úgy látszott, mintha ellenséges hadsereg tartana Róma felé. Philippus consul mégis megpróbált ellenindítványt tenni, egy hivatalszolga azonban torkon ragadta, s csak akkor engedte el, amikor a vértolulástól elkékült az arca, kidülledt a szeme. Végül erőszakkal keresztülvitték a törvényeket, és hatályba léptették őket. De a szövetségesek azon nyomban követelni kezdték támogatásuk bérét. Drusus nem tudott eleget tenni a követelésnek, és belebetegedett, hogy megfontolatlansága államfelforgató mozgolódáshoz vezetett. Ahogy ilyen nehéz helyzetben gyakran megtörténik, váratlanul elragadta a korai halál. Mindazonáltal a szövetségesek nem álltak el tőle, hogy fegyverrel hajtsák be a római népen Drusus ígéretét.

A SZÖVETSÉGESEK ELLENI HÁBORÚ

III. 18. Szövetséges háborúnak nevezzük ugyan, hogy ezzel is csökkentjük e gyűlöletes esemény jelentőségét, az igazat megvallva azonban polgárháború volt. Miután ugyanis a ró-

mai nép magába olvasztotta az etruszkokat, a latinokat és a sabinokat, s egy vér lett a sok rokon – a különálló tagok testté forrtak össze –, a sokféle törzs egyetlen néppé kovácsolódott. Épp ezért semmivel sem volt kisebb szégyen, hogy Itália területén fellázadtak szövetségeseink, mint mikor a polgárok a Város falain belül ütöttek pártot. Az ő erejük is gyarapította az államot, s ezért méltán követelték maguknak a teljes polgárjogot. Ennek reményét Drusus ébresztette fel bennük, aki hatalomra törve, őket is fellázította. Vele saját polgártársai végeztek aljas módon, de a láng, amely őt elhamvasztotta, arra tüzelte a szövetségeseket, hogy fegyvert ragadjanak, és megostromolják Rómát.

Mi lehet gyászosabb ennél a vérfürdőnél? Mi lehet nagyobb szerencsétlenség, mint az, hogy Latium és Picenum, Etruria és Campania, végül egész Itália emelt kezét saját anyjára és szülővárosára, mint az, hogy legbátrabb és legvitézesebb szövetségeseink egész hadereje saját külön katonai jelvényei alatt vonult fel, s a vidéki városok hírhedt és szörnyűséges hadvezérei sorakoztatták fel őket Róma ellen? Poppaedi-us a marsusokat és a paelignusokat szólította fegyverbe, a latinokat Afranius, az umbereket Plotius, Egnatius az etruszkokat, Samniumot és Lucaniát pedig Telesinus. El lehet-e képzelni szomorúbb dolgot, mint hogy az a nép, amely királyoknak és nemzeteknek volt ítélőbírója, nem tudott ura lenni tulajdon sorsának, s egy Corfinium támadt rá Ázsia és Európa legyőzőjére – Rómára?

Először az volt a haditerv, hogy a latin ünnepek alkalmával az Alba hegyén rendezett szertartások során az oltár előtt vágják le áldozati barmokként a consulokat: Iulius Caesart* meg Marcius Philippust. Ez a gáztett árulás következtében meghiúsult, így Asculumban tört ki teljes dühvel a háború,

ahol a játékok alkalmával a népes közönség szeme láttára koncolták fel a római küldötteket. Ez volt az átkozott jeladás az istentelen háborúra. Ekkor már mindenfelé, Itália valamennyi pontján harci riadót fújtak az egyes népek és városok, még hozzá külön-külön, mert addigra a fölkelés vezére és értelmi szerzője, Poppaediuss egész Itálián végigszárguldott.

Sem Hannibal, sem Pyrrhus nem vitt véghez ekkora pusztítást. Íme, vérfürdő színhelye lett, tűzzel-vassal pusztult Ocriculum, Grumentum, Faesulae, Carseoli, Aesernia, Nuceria és Picentia. Rutilius csapatait szétverték, Caepióét megsemmisítették. Maga Iulius Caesar is elvesztette hadseregét, s midőn véres testét szomorú menetben vitték vissza a Városba, a hadvezér útközben, Róma kellős közepén lehelte ki lelkét. De nagy a rómaiak szerencséje, és mindig a bajban mutatkozik meg a legteljesebben, újult és hatalmas erővel! A különféle népekre egyenként törtünk rá: Cato az etruszkokat zúzta szét, Gabinius a marsusokat, Carbo a lucanusokat, Sulla a samnisokat, Pompeius Strabo pedig mindent a lángok és a fegyverek martalékává tett, és addig nem vetett véget a mérsárlásnak, amíg el nem törölte a föld színéről Asculumot, s oly sok hadsereg, oly sok consul halotti szelleméért, a városok kifosztásáért be nem mutatta az engesztelő áldozatot az isteneknek.

RABSZOLGAFELKELÉSEK

III. 19. Amikor szövetségeseinkkel harcoltunk – szégyenygalázat! –, legalább szabadokkal és tisztességes polgárokkal mértük össze erőnket. Ki tűrhetné azonban nyugodt lélekkel, hogy népünk, a nemzetek ura, rabszolgákkal hadakozzék? Az

első ilyen fölkeléssel még városunk korai időszakában és mágában Rómában próbálkoztak meg a rabszolgák a sabin Herdonius vezetésével. A polgárságot ekkor a tribunusok előidézte nyugtalanság tartotta hatalmában. A lázadók megszállták a Capitoliumot, s a consulnak kellett visszafoglalnia. Ez az esemény azonban inkább zavargás volt, mint háború.

Ki hinné azonban, hogy amikor birodalmunk már széles e világot meghódította, Szicíliában véresebb pusztítást vitt véghez a rabszolgák megmozdulása, mint amekkorát a pun háború? Ezt a gabonatermő földet, ezt a szinte városunk határában fekvő tartományt a római polgárok nagybirtokai lepték el. Itt a mezei dologházak számos lakója és a láncrea vert szántóvetők adtak gyújtóanyagot a háborúhoz. Valami Eunus nevű szír férfi – a hatalmas vérengzés miatt emlékszünk még reá – őrvjögő révületet színlelt, és hajfűrtjeit a Szír Istenőnek ajánlotta fel. Az égi erők parancsára hivatkozva, fegyverbe szólította a rabszolgákat, hogy vívják ki szabadságukat. Annak bizonyítására, hogy mindez valóban isteni sugallatra történik, egy kifűrt diót rejtett el a szájában, kénnel és parázzsal teletömte, s enyhén meg-megfűjva, beszéd közben lángot lövellt ki magából. E csoda segítségével azokból, akik épp arra vetődtek, először kétezer fős hadsereget verbuvált, később pedig a háború jogán a dologházakat is feltörette, így a fölkelők létszáma több mint hatvanezerre emelkedett. Hogy teljes legyen a baj, Eunus felékesítette magát a királyi hatalom jelvényeivel, s irtózatos fosztogatás közepette végigpusztította a hegyi falvakat, a tanyákat és a megerősített központokat. Még az a szörnyű szégyen is megesett velünk ebben a háborúban, hogy elfoglalták hadvezéreink táborait, akiket meg is nevezek: Manlius, Lentulus, Piso és Hypsaeus; az ő seregük szálláshelye esett el. Az ütközetből fejesztve menekülő római

parancsnokokat üldözőbe vették. S épp azok a rabszolgák tették ezt, akiket mint szökevényeket katonáinknak kellett volna összefogniuk és előállítaniuk. Végül is a felkelők bűneit Perperna fővezér torolta meg,* aki leverte a lázadókat. Utoljára Hennát fogta ostrom alá, kiéheztette lakóit, és megtizedelte soraikat. Úgy hulltak az áldozatok, mintha dögvész pusztított volna. Az életben maradt rablókát béklyóba és láncra verette vagy keresztre feszítette. Be kellett azonban érnie azzal, hogy a rabszolgák felett csak kisebbfajta diadalmenetet* tarthatott, mert ezen a címen nem volt joga nagyszabású ünnepélyes bevonulásra, hiszen ez foltot ejtett volna a triumphus méltóságán.

Alig lélegzett fel a sziget lakossága, Servilius praetorsága idején a szír helyett egy ciliciai rabszolga okozott bajokat. A pásztor Athenio meggyilkolta gazdáját, kiszabadította a dologházból a cselédséget, és embereit katonai alakulatokba sorozta be. Ő maga bíborruhát öltött, ezüstpálcát fogott a kezébe, és királyok módjára koszorúval övezte homlokát. A hadsereg, amelyet összetoborzott, semmivel sem volt kisebb, mint megszállott elődjéé, a varázslóé, sőt mintha csak érte akart volna bosszút állni, még nála is dühödtebben fosztogatta a tanyákat, a megerősített nagyobb településeket és a hegyi falvakat. A rabszolgákkal sokkal kegyetlenebbül bánt el, mint uraikkal, mert úgy tekintette őket, mintha szökevények volnának. Ő is praetori seregeket semmisített meg, elfoglalta Servilius táborát, és bevette Lucillusét. De Titus Aquilius, Perperna példáját követve, elvágta az ellenség utánpótlását, s a végszükségbe jutott, éhínségtől megfogyatkozott csapatokon rajtaütve, könnyűszerrel felszámolta őket. A rabszolgák megadták volna magukat, de a kínzástól tartva, inkább a halált választották. Sőt még vezérüket sem lehetett igazából

megbüntetni, bár élve került a kezünk közé. A tömeg hajba kapott rajta, hogy kit illet elfogásának érdeme, s a civakodók keze között szétmarcangolódott a zsákmány.

A SPARTACUSSZAL VÍVOTT HÁBORÚ

III. 20. Azt a szégyent is el kell azonban viselnünk, amelyet a rabszolgák fegyverei ejtettek rajtunk. Őket ugyan a sors minden vonatkozásban kiszolgáltatottá tette, mégis emberek, bár a hitványabb nemből, és szerencsés esetben ők is részesülhetnek a bennünket megillető szabadság kiváltságjaiban. Mégsem tudom, milyen névvel illessem a Spartacus vezetésével kitört háborút. Mivel rabszolgák harcoltak ellenünk, és gladiatorok voltak a parancsnokaik, az előbbieket mint az emberiség legalja, az utóbbiakat mint a legszörnyűbb gonosztevők, még csúfsággal is tetézték a Rómát ért csapást.

Lentulus bajjívó iskolájából kitörve, Spartacus, Crixus és Oenomaus harminc vagy még több hasonló sorsú férfival együtt elmenekült Capuából. Zászló alá szólították a rabszolgákat, s amikor több mint tízezer ember összegyűlt, felhagytak vele, hogy örökösen kereket oldjanak az üldözők elől: bosszúra szomjaztak.

Először a Vezúv hegyén kerestek menedéket, mint holmi vadállatok. Amikor itt Clodius Glaber körülzárta őket, szőlővenyigéből font köteleken lecsúsztak a tűzhányó odvas hasadékain, és leereszkedtek a hegy lábáig, majd pedig egy láthatatlan nyíláson át előrontva, hirtelen támadással bevették a mit sem sejtő római hadvezér táborát. Ezután Varenius, később Thoranus csapatait hányták kardélre. A lázadók végigpusztították egész Campaniát. Nem érték be a villák és a fal-

vak kirablásával, hanem szörnyű mézárhlást vive véghez, kifosztották Nolát és Nuceriát, Thuriit és Metapontumot.

Napról napra újabb csoportok tódultak hozzájuk, s amikor csapatuk már valóságos hadsereggé duzzadt, szőlőfonadékból és marhabőrbből szedett-vedett pajzsokat eszkábáltak maguknak, s megolvasztva bilincseiket, amelyekkel a dologházakban béklyózták meg őket, kardokat és hajítódárdákat készítettek. És nehogy valaminek is híjával legyen igazi és díszes hadseregük, lovakat fogtak be az útjukba kerülő ménesekből, és lovasságot szerveztek. A praetoroktól elvett hadijelvényeket meg a bárdal ékesített vesszőnyalábokat szintén vezérük elé vitték. És ő, a thrák zsoldosból lett katona, a katonából lett szökevény, majd rabló, akit ereje elismeréseképpen gladiatorként alkalmaztak, nem is utasította el a hatalom jelképeit. Csatában elesett parancsnokainak temetését hadvezéreknek kijáró végtisztességgel tette ünnepélyesebbé, s megparancsolta a foglyoknak, hogy a halotti máglya körül fegyverrel mérkőzzenek meg egymással. Azzal akarta lemosni a múlt szégyenét, hogy az egykori bajvívó emlékére maga is gladiatorjátékokat rendezett. Ettől kezdve már a consuli seregeket is megtámadta, Lentulus csapatait az utolsó szálíg levágta az Appeninekben, Mutinánál pedig Caius Cassius táborát semmisítette meg. E győzelmektől felfuvalkodottan már azt forgatta a fejében – ez is elég szégyent hozott reánk –, hogy rátör Róma városára.

Végül is egész erejével megmozdult birodalmunk ez ellen a cirkuszi párviadalra kiképzett rabszolga ellen, s Licinius Crassus köszörülte ki a rómaiak becsületén esett csorbát. Megverte és megfutamtította az ellenséget – pirulok, amikor ezt a szót kell használnom –, de a felkelők még így is képesek voltak Itália legdélibb csücskéig futni. Ott Bruttium környé-

kén sarokba szorították őket, mire megpróbáltak Sziciliába menekülni. Nem voltak azonban hajóik, s ezért deszkából ácsolt tutajokkal és vesszőkből font hordókon kíséreltek meg átkelni a rendkívül gyors áramú tengerszoroson. De a próbálkozás kudarcot vallott. Az utolsó pillanatban áttörték az őket körülzáró erőket, s hősközhöz méltóan lelték halálukat, mert – ahogy egy gladiator parancsnoksága alatt illett – végső lehetőségig harcoltak. Maga Spartacus az első vonalban igazi bajnokként küzdött, és igazi fővezér módjára esett el.

POLGÁRHÁBORÚ MARIUS HÍVEIVEL

III. 21. Más sem hiányzott a római népnek, mint hogy önmagával meghasonolva, otthon bocsátkozzék öldöklő testvérháborúba, és hogy a város és a főtér közepén, akárcsak a küzdőporond homokján, bajvívó gyanánt csapjon össze polgár a polgárral. Valahogy nyugodtabb lélekkel viselném el, ha e gaztett főkolomposai között a köznép hangadóival vagy legalábbis hitvány nemesekkel találkoznánk. De – szörnyűség! – micsoda férfiak, micsoda hadvezérek voltak! Marius és Sulla, koruk büszkeségei és díszei, a legaljasabb gaztettekhez sem szégyellték odaadni fényes nevüket.

A mariusi vagy másképp a Sulla-féle polgárháború – hogy úgy mondjam – három különböző csillagzat jegyében zajlott le. Először csak félvállról vették és mérsékelt heveséssel folyt, inkább nagyobb zavargás volt, mint háború, az ellenségeskedés a fegyveres alakulatok parancsnokai közötti viszályra korlátozódott; később ádázabbá és kegyetlenebbé vált, a győzelemhez ekkor már senatorok kiomló vére is kellett, utoljára aztán olyan dühvel tombolt, hogy nemcsak egy megszokott

polgárvillongást, hanem egy ellenséges hadjáratot is felülmúlt. Addigra egész Itália beleadta minden erejét az őrült háborúskodásba, s a gyűlölet olyan kíméletlenül szedte áldozatait, hogy a végén nem maradt ember, akit le lehetett volna gyilkolni.

A háború Marius csillapíthatatlan hatalomvágya miatt robbant ki, aki Sulpicius törvénye alapján megpróbálta elperelni Sullától a már neki ítélt tartományt. Sulla azonban nem tűrte el az őt ért jogtalanságot, hátraarcot vezényelt legióinak, és későbbre halasztva a Mithridates elleni hadjáratot, az esquiliaei és a Collina-kapun át két hadoszlopban rátört a Városra. Erre Sulpicius és Albinovanus consulok is bevetették ellene gyülevész csapataikat, és a falakról mindenfelől szikladarabokat és dárdákat hajigáltak alá. Maga Sulla sem járt el különbül, és gyújtogatással tisztította meg maga előtt az utat. Győztesként megszállta a capitoliumi fellegvárat, amely hiába menekült meg korábban a punoktól és a gall senonoktól, most, mondhatnánk, fogságba esett. Ekkor Sulla senatusi határozattal az állam ellenségeivé nyilvánította saját ellenfeleit, és immár jog szerint töltötte ki dühét a városban maradt Sulpicius néptribunuson meg a szemben álló párt más tagjain. Marius rabszolgaruhában menekült el, de a sors csak azért óvta meg, hogy újabb háborút hozzon reánk.

Cornelius Cinna és Cnaeus Octavius consulsága folyamán ismét fellángolt a korábban rosszul elfojtott tűz, mégpedig épp e két ember viszálykodása következtében, mert Cinna azt a javaslatot terjesztette a nép elé, hogy hívják vissza azokat, akiket a tanács közellenséggé nyilvánított. Bár a népgyűlést kardok erdejé vette körül, mégis azok győztek, akiknek a béke és a nyugalom volt fontosabb, s ezért Cinna, hazájából számkivetve, párthíveihez futott.

Afrikából Marius úgy tért vissza, hogy még nagyobbá tette balsorsa, mert a tömlök, a bilincs, a menekülés és a száműzés rémületes méltóságot szerzett neki. A nagy hírű férfiú nevére tehát boldog-boldogtalan összecsendült, fölfegyverezték – micsoda gyalázat! – a rabszolgákat és a dologházak foglyait, úgyhogy az elvetemült vezér könnyűszerrel tett szert hadseregre. Bár útját erőszak jelezte, amikor visszatért hazájába, ahonnan erőszak kergette el, az emberek mégis jogosnak tartották volna eljárását, ha kegyetlenkedésével nem szennyezi be ügyét. De amikor istenek és emberek iránti gyűlölettel a szívében megérkezett, első támadásával nyomban Városunk védenca és fogadott gyermeke, Ostia ellen fordult, s iszonyatos vérfürdőt rendezve, kifosztotta a települést. Majd négy hadoszlopban vonult be Rómába. A csapatokat ugyanis felosztották Cinna, Marius, Carbo és Sertorius között. Amikor Octavius seregét kiverték a Ianiculum hegyéről, tüstént jelt adtak az előkelők legyilkolására, s vadabbul folyt a vérengzés, mint egykor a punok fővárosában. Octavius consul fejét a szónoki emelvényen helyezték közszemlére, Antoniusét pedig, aki korábban ugyanezt a tisztséget töltötte be, magának Mariusnak az asztalára lökték. Caesart és Fimbriát tulajdon otthonukban, házi isteneik szentélyében mészárolták le; a két Crassust, apát és fiút meg egymás szeme láttára. Baebiust és Numitoriust a hóhérok kampón vonszolták végig ország-világ előtt a fórumon. Catulus mérges gőzök belélegzésével emésztette el magát, hogy ellenségei ne tudjanak gúnyt űzni belőle. Iuppiter papja,* Merula fölívágta ereit, és vérével magának az istennek a szemét fröcskölte be a Capitoliumon. Marius maga is látta, amikor Anchariust ledöfték, pusztán azért, mert ő nem nyújtotta hírhedt halálhozó kezét az üdvözlésre siető férfinak. Január első és tizenharmadik napja között ezt a

tenger gyászt hozta Marius a senatusra, hetedszer öltve fel a bíbor consuli köntöst. Ki tudja, még mi mindent tartogatott volna a jövő, ha egész évben hivatalban maradt volna?

Az örült polgárháború harmadik forgószíve Scipio és Norbanus consulsága idején süvített elő a leghevesebben. Hiszen az egyik oldalon nyolc legio, ötszáz zászlóalj állt fegyverben, a másik irányból pedig Sulla sietett vissza Asiából diadalmas hadserege élén. És ha már Marius olyan könyörtelen volt Sulla híveivel szemben, ugyan mekkora kegyetlenségre volt szükség, hogy Sulla is bosszút álljon Mariuson? Először Capuánál, a Volturnus folyó közvetlen szomszédságában csaptak össze a csapatok, és nyomban szétverték Norbanus hadseregét, nyomban harcképtelenné tették Scipio valamennyi katonai egységét, megcsillantva előttük a béke reményét.

Ekkor az ifjabb Marius és Carbo lettek a consulok, akik szemernyit sem bíztak győzelmükben, ezért a senatus vérével mutattak be magukért már jó előre halotti áldozatot, pusztán azért, hogy ne bosszulatlanul vesszenek el. Miután megostromolták a tanácsépületet, az üléshegyről – akár a tömlöcből – elővezettették a kivégzésre szánt személyeket. Mennyi tetem volt a fórumon, a cirkuszban és a templomok belsejében? Mucius Scaevola, a főpap, átölelte Vesta oltárát, s csaknem a szent tűz lett halotti máglyája. Lamponius és Telesinus, a samnisok vezérei, még Pyrrhusnál és Hannibalnál is irtózatossabban pusztították Campaniát és Etruriát, s azzal az ürügygel, hogy az egyik római pártot támogatják, önnön sérelmeikért igyekeztek bosszút állni. De a Sacriportusnál és a Collina-kapunál az ellenség minden csapata felmorzsolódott. Amott Marius, emitt Telesinus szenvedett vereséget. E vízfürdők mégsem jelentették a háború végét. Mert akkor sem nyugodtak hüvelyükben a kardok, amikor már helyreállt a

béke, s azok élete is veszélyben forgott, akik önként megadták magukat. A Sacriportusnál és a Collina-kapunál Sulla halomra öletett több mint hetvenezer embert, már ahogy háború idején történni szokott. De arra is parancsot adott, hogy az egyik középületben* koncoljanak fel négyezer fegyvertelen polgárt, akik megadták magukat. S ez a szám, lévén ekkor már békeidő, még az előbbinél is nagyobbnak látszik. Ki tudná azonban összeszámlálni azokat, akiket a Városban boldog-boldogtalan, itt is, ott is, kénye-kedve szerint legyilkolt. Végre Fufidius emelte fel figyelmeztető szavát:

– Egy-két embert életben kell hagyni, hogy legyen még valami, aki engedelmeskedik parancsainknak!

Nyilvánosságra hozták a hírhedt táblát a törvényen kívül helyezettek névsorával. Kiválogatták a lovagrend és a senatus színe-javát, kétezer embert, és elrendelték, hogy öljék meg őket. Ez bizony újszerű kiáltvány volt. Restellek is előhozakodni vele, hogyan úztek csúfot Carbo halálából, Soranus balsorsából, hogy mi lett a Plaetoriusokkal és a Venuleiusokkal, hogyan marcangolták szét fegyver nélkül, vadak módjára csak úgy kézzel Baebiust, hogyan szúrták ki Mariusnak, a nagy hadvezér öccsének* szemét Catulus sírjánál, hogyan törték össze karját meg lábszárát, s hogyan tartották még valameddig életben, míg tagjai külön-külön el nem haltak! Az egyes emberek büntetését még talán el lehetne viselni, de nem kímélték Itália legvirágzóbb városait sem: Spoletiumot, Interamniumot, Praenestét, Florentiát. Ráadásul Sulmo ősi települését, régi szövetségeseünket és barátunkat – méltatlan gázgett! – Sulla meg sem ostromolta, meg sem szállta a háború jogán, hanem ahogy parancsot adnak a halálraítéltek elvezetésére, úgy rendelte el, hogy e bűnösnek talált várost tegyék a földdel egyenlővé.

SERTORIUS VÁLLALKOZÁSA

III. 22. Mi más lett volna Sertorius háborúja, mint Sulla polgárjogokat típró önkényének öröksége? Nem tudom, hogy a külső ellenség támadásának mondjam-e, vagy inkább polgárháborúnak, hiszen a luzitánok és a celtiberek római parancsnok vezérlete alatt küzdöttek ellenünk. Az a hírhedt hála tábla* Sertoriust is számkivetetté és földönfutóvá tette. Rendkívül vitéz férfi volt, noha veszedelmes, mert balsorsából a hatalma alá került tengereknek és országoknak is jutott osztályrészül. Hol Afrikában, hol a Baleári-szigeteken próbált szerencsét. Haditervének megfelelően az Óceán vizeire is kihajózott, gondolatban partra szállva már a Boldogok szigetén is, s végül Hispaniát szólította fegyverbe. A vitéz férfiú könnyen elboldogult a bátor harcosokkal. Soha nem mutatkozott meg jobban a hispaniai katona harckészsége, mint amikor egy római hadvezér volt a parancsnoka, ez a hadvezér azonban nem érte be Hispaniával. Közben ugyanis Mithridatesre és a pontusiakra is figyelt, sőt hajóhadával segítséget nyújtott a királynak.* Mi mindent tartogathatott hát a jövő egy ilyen roppant ellenségnek, akinek a római haderő egyetlen fővezér irányításával nem is volt képes ellenállni? Metellusnak segítségül kellett küldenünk Cnaeus Pompeiust. Ők ketten őrlték fel az ellenfél csapatait, szinte egész Hispanián végigüldözve őket. Sokszor és hosszú időn át váltakozó szerencséivel harcoltak. Mégsem a háború, hanem párthíveinek gaztette és cselszövése oltotta ki Sertorius életét. Az első összecsapásokra az alvezérek vállalkoztak: az egyik oldalon Domitius és Thorius, a másikon a Hirtuleiusok kezdték meg az előcsatározásokat. Ezt követően az utóbbiak, Segoviánál, az előbbieket az Anas folyónál alulmaradtak a küzdelemben.

Majd maguk a vezérek is megütköztek Lauro közelében és a Sucro folyó partján, de mindkét fél egyformán súlyos vereséget szenvedett. Akkor Sertorius katonái hozzáláttak, hogy fölperzseljék a földeket, Pompeius seregei pedig megpróbálták lerombolni a városokat. Így a római hadvezérek marakodása azzal járt, hogy a szerencsétlen Hispania fizetett meg a viszálykodásért. Utoljára legbizalmasabb hívei árulásának esett áldozatul Sertorius. Ezután a legyőzött Perperna megadta magát, s a városok is meghódoltak Rómának: Osca, Termes, Vlia, Valentia, Auxuma és az éhségtől agyongyötört Calagurris. A béke helyreállt Hispaniában. Győztes hadvezéreink azt kívánták, hogy ezt a küzdelmet Róma ne polgárháborúnak tekintse, hanem inkább idegenben vívott hadjáratnak. Szerettek volna ugyanis diadalmenetet tartani.

POLGÁRHÁBORÚ LEPIDUS ZÁSZLAJA ALATT

III. 23. Marcus Lepidus és Quintus Catulus consulsága idején is elfojtottak egy polgárlázadást, szinte előbb, mint ahogy kitört. Bármilyen parányi volt is e megmozdulás lángja, Sulla halotti máglyájáról csapott fel. A féktelen Lepidus, forradalomra vágyva, arra készült, hogy eltörli ennek a rendkívüli férfinak* az intézkedéseit. Ez helyes is lett volna, ha nem hoz roppant veszedelmet az államra. Sulla ugyanis diktatorként, a háború jogán, törvényen kívül helyezte ellenségeit, mi mást tehetett volna hát Lepidus, mint hogy hívó szavával harcba szólítsa az életben maradt ellenfeleket? Habár az elítéltek vagyonát egyesek aljas módon kaparintották meg Sulla jóváhagyásával, jog szerint most már az övék volt, s ha most visszavették volna tőlük, kétségkívül megrendül az ál-

lam kialakult törvényes rendje. A beteg és vérző köztársaságnak mindenféleképpen pihenésre lett volna szüksége, mert a gyógyítástól csak újra felszakadtak a sebei. Amikor tehát a polgárság megrettent a viharos gyűlésektől, mint valami harci riadótól, Lepidus Etruriába utazott, csapatokat toborzott, s innen indította hadseregét a város ellen. De ekkorra már a Mulvius-hidat és a Ianiculum dombját egy másik haderő szállta meg Lutatius Catulus és Cnaeus Pompeius parancsnoksága alatt, akik Sulla uralmi rendszerének voltak vezérei és zászlóvivői. Már az első összecsapás alkalmával visszaverték a támadót, mire a senatus közellenségnek nyilvánította Lepidust, aki Etruriába menekült, anélkül, hogy egy csepp vért is ontott volna, majd Szardíniára távozott, ahol megbánva tettét, betegségben hunyt el. Ekkor a győztesek is beérték a béke helyreállításával, amire nemigen volt példa a polgárháborúk során.

CATILINA KÜZDELME

IV. 1. Catilinát először a fényűzés, majd, hogy vagyona elúszott, a szegénység vitte rá arra az istentelenségre, hogy megsemmisítse hazáját. Alkalom is kínálkozott erre, mert a római katonai erők ekkor a távoli határvidékeken* voltak. Catilina azt tervezte, hogy legyilkolja a senatust, lemészárolja a consulokat, tűzvészrel emészti el a Várost, kifosztja a kincstárat, s végül alapjaiban felforgatja az egész államot. Szemmel láthatóan mindent megpróbált volna, még azt is, amit maga Hannibal sem merészelt. És – gyalázat – miféle szövetségesei akadtak! Ő maga patricius volt, de ez semmi a Curiusokhoz, a Porciusokhoz, a Sullákhoz, a Cethegusokhoz, az

Autroniusokhoz, a Vargunteiusokhoz és a Longinusokhoz képest. Milyen családok! A senatusnak milyen büszkeségei! Még Lentulus is hozzájuk szegődött, aki akkor ráadásul még praetor is volt. Mindezek a személyek Catilinának a legiszonyatosabb gaztettben voltak cinkosai. Az összeesküvést embervérrel* pecsételték meg, felhörpintve a kézről kézre adott serlegek tartalmát. Már ez is iszonyú istentelenség, de még rettenetesebb volt az, amire a poharat ürítették. Meg is pecsételődik a világ legnagyobb birodalmának a sorsa, ha e hírhedt összeesküvés nem éppen Cicero és Antonius consulságának idejére esik. Cicero ugyanis ügybuzgalmával leleplezte a szervezkedést, Antonius pedig saját kezével fojtotta el. A szörnyű bűnről Fulvia tett följelentést, ez a rendkívül hitvány és feslett asszony, aki mégis ártatlanabb volt, mint a római előkelők. A senatus ülésén* a consul hatalmas szónoklatot tartott a jelenlévő gyanúsított ellen, de csak annyit ért el, hogy az ellenség elhagyta a Várost, és nyíltan azzal fenyegetőzött, hogy a tüzet, amelyet szított, romokkal oltja el. És Catilina valóban ahhoz a hadsereghez utazott, amelyet Manlius Etruriában előre összetoborzott neki, s kész volt rá, hogy a hadijelvényekkel Róma ellen vonuljon. Lentulus – mint valami jós – azt híresztelte, hogy a Sibylla-versek királyi hatalmat ígérnek családjának. Egy bizonyos napra, amelyet Catilina jelölt ki, az egész városban készenlétbe helyezte embereit, gyújtófáklyákat és hajítódárdákat osztva szét közöttük. Nem érte be a római polgárok összeesküvésével, ezért lázadásra bujtotta az akkor éppen Rómában tartózkodó allobrox követeket is. A téboly hulláma így átcsapott volna az Alpokon túlra, ha Volturcius árulása révén kézre nem kerítik Lentulus praetor levelét. Cicero parancsára tüstént lefülelték az idegeket, és a letartóztatott római előljáróra is mindent rábizo-

nyitottak a senatusban megrendezett nyilvános tárgyaláson. Amikor a kiszabandó büntetésről folyt a vita, Caesar azt indítványozta, hogy tekintettel kell lenni a tisztviselő méltóságára, Cato viszont azon a véleményen volt, hogy a megtorlás álljon összhangban a gaztett súlyával. Mindenki az ő javaslatát fogadta el, s a hazaárulókat megfojtották a börtönben. Habár az összeesküvést részben már felszámolták, Catilina nem állt el föltett szándékától, hanem ellenséges hadijelvények alatt megindult Etruriából hazája ellen, s amikor szembe találta magát Antonius hadseregével, vereséget szenvedett. A csata végkimenetele megmutatta, hogy milyen elkeseredetten folyt a küzdelem. Az ellenséges katonák közül senki sem élte túl az ütközetet: mindnyájan a csatatér kellős közepén estek el. Catilinára katonáitól távol, ellenfeleinek hullái között találtak rá: a legszebb halál lett volna osztályrésze, ha hazájáért esett volna el így.

A CAESAR ÉS POMPEIUS KÖZÖTTI POLGÁRHÁBORÚ

IV. 2. Szinte már az egész földkerekséget meghódítottuk, és oly hatalmas volt birodalmunk, hogy nem akadt külső erő, amely megsemmisíthette volna. De világbíró népünket meggyűlölte a Szerencse, és önnön romlásunkra kardot adott a kezünkbe. A városunk falain belül tomboló Marius- és Cinnaféle örület mintha csak előjáték vagy valamiféle főpróba lett volna. A Sulla kavarta vihar szélesebb területen pusztított, bár Itália határai között adta ki végül a mérgét.

Caesar és Pompeius tébolyult dühe azonban mint valami vízőzön vagy lángfolyam magával ragadta Rómát, Itáliát, a

népeket, a nemzeteket és végül az egész birodalmat, a legtávolabbi határokig, úgyhogy nem helyes csak polgárháborúnak nevezni, de még szövetséges vagy külső ellenfél elleni háborúnak sem, mert valahogy mindez együtt volt, és több volt, mint egyszerű háború. Hiszen ha csak a hadvezéreket tekintjük: az egész senatusnak állást kellett foglalnia a pártok küzdelmében; ha a seregeket is: az egyik oldalon tizenegy légió sorakozott fel, a másikon pedig tizennyolc, Itália színe-virága és vérbő ereje; ha a szövetségesektől kapott segítő csapatokat: az egyik részről Galliában és Germániában tartottak toborzást, a másik oldalon sorompóba állt Deiotarus, Ariobarzanes, Tarcondimotus, Cotys és Rhascypolis, továbbá Thracia, Cappadocia, Macedonia, Cilicia, Görögország és az egész Kelet egyesített hadereje; ha a háború idejét akarjuk kiszámítani: négy évig* tartott, s a pusztító eseményekhez képest még rövid is volt; ha pedig a hadszíntereket és a csatamezőket nézzük: a harc Itáliában bontakozott ki, onnan Galliába és Hispaniába csapott át, majd nyugatról visszafordulva teljes erővel Epirusban és Thessaliában kezdett tombolni, innen hirtelen áterjedt Egyiptomra, ahonnan Kisázsia felé fordult, később Afrikára tört rá, s végül Hispaniába kanyarodott vissza, ahol rövid időre elpihent. A háborúval azonban nem hunyt ki a pártgyűlölet is. Mert az nem csitult el addig, amíg magában a Városban, a senatus kellős közepén a legyőzöttek haragja elégtételt nem szerzett magának, s vérét nem ontották a győztes hadvezérnek.

E szörnyű csapás oka, akárcsak az összes többié, a túlzott szerencse volt. Amikor ugyanis Quintus Metellus és Lucius Afranius consulsága idején Róma már az egész földkerekségen uralkodott tekintélyével, s amikor a Város Pompeius színházaiban* ünnepelte a legfrissebb győzelmeket, a pontusi

és az armeniai diadalt, Pompeius túl nagy hatalma – ahogy lenni szokott – irigységet keltett azokban a polgároknak, akik ölbe tett kézzel ültek. Metellusban azért, mert cretai diadalmenetének pompáját* korlátozták, Catóban pedig azért, mert mindig ferde szemmel nézett a befolyásos politikusokra. Ezért mindketten ócsárolták a hadvezért, és lehurrogták intézkedéseit. Pompeiusnak fájt a dolog, kihozta a sodrából és arra ösztökelte, hogy megfelelő védelemről gondoskodják, amellyel megőrizheti méltóságát.

Akkoriban Crassus volt az egyik legelőkelőbb, leggazdagabb és legtekintélyesebb férfi, aki ráadásul még több vagyona vágyott. C. Caesart ékesszólása, vállalkozó kedve és consuli tisztsége segítette egyre feljebb. Pompeius azonban túlszárnyalta mindkettőjüket. Caesar arra vágyott, hogy megszerezze, Crassus hogy növelje, Pompeius pedig hogy megőrizze méltóságát. Mindhárman hatalomra törtek, ezért könnyen megegyeztek egymással, hogy kezükbe kaparintják az államigazgatást. Bár közös erőfeszítéssel, de mindegyikük a maga dicsőségén fáradozott: Caesar rátört Galliára, Crassus Ázsiára, Pompeius viszont Hispaniát szerezte meg magának. Három óriási hadsereg leste parancsaikat, és segítségükkel a három, szövetségre lépett vezető államférfi ki tudta vívni magának a földkerekség fölötti uralmat. Ez a hatalmi rendszer tíz évig fennmaradt: a felek állták a szavukat, mert féken tartotta őket az egymástól való félelem.

Crassus azonban életét vesztette a parthusok elleni hadjáratban, s meghalt Caesar leánya, Iulia is, aki Pompeius felesége volt, s a házasság kötelékével tette még szilárdabbá a vő és az após szövetségét. E gyászesetek nyomán azonnal kitört a hatalmi versengés. Pompeius sanda szemmel méregette Caesar gyarapodó vagyonát, Caesarnak pedig nyomasztó volt

Pompeius tekintélye. Az egyik nem tűrte, hogy valaki vele egyenlő legyen, a másik pedig, hogy bárki őfelette álljon. Szégyen, gyalázat! Úgy hajba kaptak az elsőségen, mint ha egy ilyen roppant birodalom a maga szerencsésében nem tudna elviselni egyszerre két ilyen embert. Ezért Lentulus és Marcellus consulsága idején az addig egy követ fújó államférfiak első ízben megszegték egymásnak adott szavukat. A senatus, illetve Pompeius arról tárgyalt, hogy miként váltják majd fel Caesart Galliában. Ennek a helytartó nem is lett volna ellene, ha a legközelebbi választások alkalmával ő is pályázhat. De elutasították azt a kérését, hogy távollétében jelöltethesse magát a consuli tisztségre, bár nem sokkal korábban a tíz néptribunus határozata* ezt megengedte neki. Annak idején Pompeius is támogatta ezt a döntést, most azonban titokban ellene dolgozott. Azt üzenték hát Caesarnak:

– Jöjjön és pályázzon az ősök szokása szerint!

Ő azonban a régebbi rendelkezésekre hivatkozva fennen tiltakozott, és kijelentette, hogy ha nem tartják meg ígéretüket, ő sem bocsátja el hadseregét.* Ezért a senatus közellenségévé nyilvánította.* Caesar ezeknek az eseményeknek a hatására határozott úgy, hogy fegyverrel védi meg, amit fegyverrel vívott ki magának.

A polgárháború első színtere Itália volt, ahol a megerősített helyeket megszállták Pompeius kis létszámú helyőrségei. Caesar azonban valamennyiüket kifüstölte villámgyors támadásával. Elsőként Ariminumban fűjták meg a harci riadót. Aztán kiverték Etruriából Libót, Umbriából Thermust, Corfiniumból pedig Domitiust. És vér nélkül véget ért volna a háború, ha sikerül Pompeiust Brundisiumban megsemmisíteni. Caesar szinte már foglyul is ejtette, de aztán egy éjszaka sikerült menekülő ellenfelének áttörnie a megszállt öböl kikötő-

zárján.* Elmondani is szégyen: az a férfiú, aki az imént még a senatus első embere volt, háború és béke kérdésében döntött, most egy csupasz hajóroncon lopta magát keresztül azon a tengeren, amelynek megtisztítása miatt egykor diadalmenetet tartott. Pompeius menekülése Itáliából semmivel sem volt megalázóbb, mint az, ahogy a tanács mentette a bőrért a Városból. Caesar tehát bevonult Rómába, amelyet csaknem elnéptelenített a félelem, és aztán önmagát tette consullá.* Feltörette a Szent Kincstárat, mert a tribunusok csak később lettek volna hajlandók felnyitni neki. Így előbb ragadta magához a római nép pénzét és vagyonát, mint magát a hatalmat.

Miután Pompeiust megverte és megfutamította, előbbre valónak tartotta, hogy a tartományok ügyeinek rendezésével törődjék, mint hogy ellenfelét fogja üldözőbe. Alvezérei révén elfoglalta Szicíliát és Szardíniát, ahonnan biztosítani lehetett a gabonaellátást. Galliában semmiféle ellenséges indulatra nem talált, mert egykor ő maga teremtett ott békét. Massilia azonban mégis addig merészkedett, hogy bezárja kapuit a hadvezér előtt, aki ezen a földön át vonult Pompeius hispaniai csapatai ellen. A szerencsétlen város épp azért sodródott bele a háborúba, mert békére vágyott, és rettegett a harctól. Mivel biztonságos falak védték, Caesar megparancsolta, hogy távollétében ostrommal vegyék be. A görögöskék rácáfoltak a puhány hírűkre,* bátran szétrombolták várívó sáncainkat, felgyújtották hadigépeinket, sőt tengeri ütközetre is vállalkoztak. A hadvezetéssel megbízott Brutus azonban szárazon és vízen egyaránt legyőzte és térdre kényszerítette őket. Nem sokkal később a massiliaiak megadták magukat, és Caesar valamennyi kiváltságuktól megfosztotta őket, csak sza-

badságukat hagyta meg, amit ők mindennél többre becsültek.

Hispaniában kétes kimenetelű volt a háború, és váltakozó hadi szerencsével, de vér nélkül zajlott le a harc Cnaeus Pompeius alvezéreivel, Petreiusszal és Afraniusszal, akik Ilerdánál ütötték fel táborukat. Caesar megkísérelte a Sicoris folyó mentén bekeríteni és elvágni őket a várostól. Közben a folyó tavaszi áradása akadályozta az ellátást: így mindkét tábort éhínség gyötörte, s maga az ostromló is szinte ostromlottá lett. De mihelyt a víz békésen visszatért medrébe, és a mezők újból nyitva álltak, hogy a katonák elinduljanak takarmányt szerezni, és elkezdhessék a harcot, Caesar ismét hevesen támadásba lendült, mindig a sarkában volt a hátráló ellenségnek, és a celtiberek földjéig követte, majd ostromsáncsal és palánkkal körülvéve megadásra kényszerítette szomjúságtól eltikadt ellenfeleit. Ezzel elfoglalta az innenső Hispaniát, s a tulsó tartomány sem sokáig tartóztathatta fel, mert mit tehetett volna egyetlen légió, amikor öt már elveszett? Így hát Varro magától kitért a hadvezér útjából, s minden: Gades, a tengerszoros és az Óceán is meghódolt Caesar szerencséje előtt.

A Végzet azonban Illyricumban és Afrikában szembefordult a távollévő hadvezérrel, mégha csak kíméletesen is, mintha azt akarta volna, hogy néhány balszerencsés esemény még jobban hangsúlyozza sikereit. A főparancsnok utasítására Dolabellának és Antoniusnak el kellett foglalnia az Adriai-tenger szűk bejáratait, s az előbbi az illyr, az utóbbi a curictai parton ütötte fel táborát, a tengereket pedig – amerre a szem ellátott – Pompeius tartotta hatalmában. Az ő egyik alvezére, Octavius Libo hirtelen mindkettőjüket bekerítette erős tengerészalakulataival. Antoniust az éhínség

kényszerítette rá, hogy megadja magát. Megsegítésére Basilus tutajokat küldött, amelyeket hajók hiányában készítettett, de Pompeius ciliciai matrózai új fúrfanggal álltak elő, s a tenger alatt kifeszített kötelekkel, mint valami vadászhálókkal, fogták el őket. A dagály idején két jármű mégis kiszabadult. Az egyik, amely opitergiumiakat szállított, megfeneklett a sekély vízben, s legénysége emlékezetes módon mutatott példát az utókornak. Mert az alig ezer ifjúból álló csapat egész napon át ellenállt az ellenséges hadseregnek, mely körülözönlötte őket, és mindenfelől hajítódárdákkal támadott. Bár a vitézség nem akadályozhatta meg elbukásukat, mégsem akarták magukat megadni: Vulteius tribunus buzdítására leöldösték egymást, és maguk végeztek önmagukkal.

Hasonló bátorságot mutatott Afrikában Curio, de rá is ugyanilyen vereség várt. Őt azért küldték ki, hogy megszerezze a tartományt. Tönkre is verte és megfutamította Varust, de aztán fejébe szállt a dicsőség, és Iuba király rajtaütésszerű támadását meg a maurus lovasságot már nem tudta feltartóztatni. A legyőzött előtt ugyan szabad volt a menekülés útja, de tisztességtudata arra ösztökélte, hogy kövesse a halálba hadseregét, amely az ő vakmerősége miatt veszett oda.

De már a Sors is követelte azt, ami járt neki. Pompeius kiválasztotta a háború színterét, Epirust, és Caesar sem vártott magára sokáig. Mindent elrendezett a hátországba, majd hajóra szállt, hogy harcba induljon, s hiába állta a tél derekán útját a vihar, Oricumnál ütötte fel táborát. Mivel azonban nem volt elég vízi járműve, Antonius vezetésével Brundisiumban kellett hagynia seregének egy részét, amely aztán ott vesztegelt. Ezért türelmetlenség fogta el a hadvezért, s magához akarván rendelni csapatait, egy őrbárkán éjnek idején, amikor már mindenki álomra hajította a fejét,

egyszál magában megpróbált átkelni a szelek korbácsolta tengeren. A kormányost a szörnyű veszélyben elfogta a remegés, mire utasa ezeket a máig emlékezetes szavakat intézte hozzá:

– Mit félsz, hiszen Caesart viszed!*

A hadvezérek mindenholnan összegyűjtötték katonai egységeiket. A seregek már farkasszemet néztek egymással, de az egyik parancsnok haditerve szöges ellentétben állt a másikéval. Caesar tüzes természetű volt, s mert gyorsan dűlőre akarta vinni a dolgot, ütközetet kínált fel, és kihívással zaklatta az ellenséget. Előbb ostrom alá fogta Pompeius táborát, melyet tizenhatezer lépés hosszúságú sánccal vett körül (de ugyan mit ártott ez a bekerítő hadmozdulat az ellenfélnek, amikor a nyílt tengeren át mindent megszerezhetett, amire szüksége volt?), majd Dyrhachiumot próbálta megívni – de hiába, hiszen e város már fekvése miatt is bevehetetlen volt. Közben állandóan voltak apróbb csatározások, amelyekre az ellenség kitörései miatt került sor. Egy ilyen alkalommal csillogtatta meg kiváló vitézségét Scaevola centurio, akinek pajzsában százhusz hajtódárda akadt fent. Caesar kifosztotta a szemben álló féllal szövetséges városokat is, feldúlva Oricumot, Gomphit és más thessaliai hegyi településeket. Pompeius ezzel szemben húzta-halasztotta az ütközetet, tétovázott, de minden irányból elvágta az ellenfél élelmiszer-utánpótlását. Várta, hogy mikor lohad le a harcvágytól csak úgy égő hadvezér támadókedve. Ez a haditerv azonban nem sokáig bizonyult eredményesnek és gyümölcsözőnek. A katonák zúgolódtak a tétlenség miatt, a szövetségesek a késedelmeskedést, az előkelők pedig a főparancsnok bizonytalankodását hánytorgatták fel. Ezért aztán gyorsan lesújtott Pompeiusra a Végzet. Thessaliát választotta az ütközet színteréül, s a phi-

lippi csatamezón dőlt el a Város, a birodalom és az emberiség sorsa. Soha és sehol nem tekintett még le a Végzet istenasszonya a római nép ilyen roppant haderejére, és nem látott még ennyi méltóságot sem egyszerre: több mint háromszázezer katona sorakozott fel az egyik és a másik oldalon is, nem beszélve a segítőcsapatokról, a királyokról és a senatusról. Sohasem jelezték nyilvánvalóbb csodák a fejünk felett lebegő romlást: az áldozati állatok száguldva kitörtek, a hadijelvényekre méhrajok ültek, s fényes nappal sötétség ereszkedett alá. Magát Pompeiust éjszaka látomás gyötörte: a színházában* körös-körül felharsanó tetszésnyilvánítás úgy hasított a fülébe, mint valami jajveszékélés, és – szörnyűség! – hajnalban gyászköpenybe burkolózva pillantották meg őt a tábor főterén. Sohasem égett még nagyobb harci kedv és bátorság Caesar hadseregében. Az ő harci kürtjei szólaltak meg előbb, az ő katonáinak hajítódárdái röppentek ki először. Különösen emlékezetes annak a Crastinusnak a gerelye, aki az ütközetet elindította. Később a holttestek közt találtak rá a katonára: száját kard zúzta szét, és szörnyű sebe, amelyet ember még sohasem látott, mindennél jobban mutatta, milyen szenvedélylyel és dühvel harcolt. De nem kevésbé volt csodálatos a csata kimenetele sem. Pompeiusnak tenger sok lovassága volt, és úgy látszott, hogy könnyűszerrel bekeríti Caesart. Mégis őt kerítették be. Miután sokáig egyenlő hadi szerencsével viaskodtak, Pompeius parancsára a lovasság oldalról – mint valami áradat – előrontott. Ekkor tüstént jelt adtak a másik táborban is, s a germán zászlóaljok olyan iszonyú rohamot intéztek az elővágató lovasok ellen, hogy az embernek az lehetett az érzése: valójában a lovasok poroszkálnak gyalogszerrel, s a gyalogosok száguldanak. A megfutamított lovasság felkoncolását a könnyűfegyverzetűek összeomlása követte. Most

még magasabbra hágott a rémület, a csapatok egymást zavarták, s az ezt követő vérengzés jószerivel már csak az egyik harcoló fél karjának műve volt. A pusztulást fokozta, hogy a legyőzött hadsereg olyan nagy volt.

Caesar ebben a csatában szinte megsokszorozta önmagát: egyszerre volt hadvezér és katona. Vitézei közé rúgtatott, és kiadta a jelszókat. Az egyik véres volt, de megfontolt, és a győzelmet szolgálta:

– Bajtársak, csak a fejét vágjátok az ellenségnek!

A másik buzdítás merő hivalkodásként hangzott:

– Kíméljétek polgártársaitokat!

Ő maga üldözőbe vette Pompeiust. Ezt a férfiút balsorsában csak akkor kísérte volna a szerencse, ha ugyanaz a végzet ragadta volna el őt is, mint hadseregét. De meg kellett élnie önnön dicsőségének elmúlását, nyomorultan kellett végiglovagolnia a thessaliali Tempe völgyén, majd pedig egy sajkával kötött ki Lesboson. Azon kellett töprengenie, minként fut majd Syedrába, Cilicia embernemlakta sziklái közé, vagy a parthusokhoz vagy Afrikába vagy Egyiptomba. Végül a pelusiumi parton kellett elpusztulnia, ahol a királyok leghitványabbikának parancsára és heréltek sugalmazására – gyalázata így lett teljes! – felesége és gyermekei szeme láttára saját szökevény katonájának, Septimiusnak a kardja oltotta ki életét.

Ki ne gondolta volna, hogy Pompeius halálával a harc is véget ért? De bizony még sokkal pusztítóbb és hevesebb láng csapott fel a thessaliali tűzvész hamujából! Magában Egyiptomban is kirobbant a háború Caesar ellen, habár ennek az eseménynek nem volt köze a római pártküzdelmekhez. Amikor Ptolemaeus, az alexandriai király elkövette a polgárháború legszörnyűbb bűnét, és Pompeius fejének kiszolgáltatásá-

val igyekezett ünnepélyesen megerősíteni Caesarral a barátságát szerződést, megvolt az ok, hogy a Sors követelő szavára bosszút álljunk a dicső és híres államférfi haláláért. Cleopatra, az uralkodó nővére is Caesar lába elé borult, s az ország egy részét követelte vissza magának. A lány mellett szólt szépsége, továbbá az a körülmény, hogy láthatóan ő maga is ugyanannak a királynak a jogtalansága és gyűlölködése miatt szenvedett, aki feláldozta Pompeiust, amikor a hadvezér pártjának sorsa megpecsételődött. Ptolemaeus nem Caesar oldalán állt tehát, hiszen alkalomadtán őellene is ugyanolyan gaztetre vetemedett volna. Amikor ugyanis a római hadvezér megparancsolta, hogy Cleopatrárt helyezték vissza trónjára, Pompeius gyilkosai rátörtek a palotában. Caesar azonban maroknyi csapatával és csodával határos bátorsággal feltartóztatta a hatalmas tömegben rátörő hadsereget. Először is lángtengerbe borította a tőszomszédságban fekvő épületeket és a hajógyárat, hogy visszavesse a hajítódárdákkal rohamozó ellenséget. Majd hirtelen kitört az épületből s benyomult Pharos félszigetére. Innen a tengerbe szorították, de csodával határos módon sikerült a közelben állomásozó hajóhadához úsznia, csak fővezéri köpenyét hagyta a vízben. Lehet, hogy véletlenül történt, lehet, hogy Caesar akaratából: hadd zúdítsa az ellenség nyilait meg parittyaköveit a ruhadarabra.

Amikor flottája legénységénél menedékre talált, egyszerre minden irányból rajtaütött a szemben álló katonai erőkn, és a puhány, hitszegő népségből méltó halotti áldozatot mutatott be veje alvilági árnyának. Erre Theodotus, az egész háború vezére és értelmi szerzője, de Pothinus meg Ganymedes is, ezek a férfiaságuktól megfosztott szörnyetegek, futásnak eredtek, szárazon és vízen menekültek, amerre a szemük látott. Ekképp lelték halálukat. Magának a királynak a testére

aranypáncélja miatt letek rá, mert egyébként beborította hulláját az iszap.

Közben Asiában is új fölkelés tört ki, s Pontus volt a mozgalom tüzfészke. Mintha a Sors minden igyekezetével azon fáradozott volna, hogy véget vessen Mithridates királyságának, mert Pompeius az apát, Caesar pedig a fiát győzte le. Az ekkor uralmon lévő Pharnaces inkább a mi viszálykodásainkból merített önbizalmat, mint tulajdon bátorságából, s úgy tört be támadásra kész hordájával Cappadociába. Caesar azonban fölvette vele a küzdelmet, és egyetlen – hogy úgy mondjam – macska-egér harcban eltaposta,* villám módjára, egy szempillantás alatt földre sújtva és megsemmisítve őt. Nem hiú kérdés Caesarnak az a kijelentése, hogy előbb látta el az ellenség baját, mint ahogy a szembenálló felet megpillantotta.

Így hadakoztunk az idegenekkel. Ám Afrikában saját polgártársainkkal kellett csatát vívnunk, és ez sokkal ádázabb volt, mint Pharsalusnál. A menekülők áradata ugyanis ide sodorta a hajótörést szenvedett párt maradványait. De igazat szólva, ezek nem is egy régebbi háború megmaradt roncsai, hanem egy új hadjárat friss tartalékai voltak. Mert korábban az ellenséges erők csak szétszóródtak, de nem semmisültek meg. Fővezérük borzalmas halála csak még jobban növelte bennük az átkozott bosszúvágyat,* s a Pompeius helyébe lépő vezérek sem satnya utódok voltak. Hiszen Cato és Scipio neve sem csengett kevésbé jól az övénél. Csatlakozott seregeikhez Mauretania királya, Iuba is, de csak azért, hogy Caesar messze földre szóló diadala még teljesebb legyen.

Pharsalus és Thapsus között annyi volt a különbség, hogy a második ütközet volt a hatalmasabb, s Caesar katonái sokkal szilajabban indultak rohamra, mert felháborította őket, hogy

Pompeius bukása után még mindig csak fokozódott a háború lendülete. Végül azt is meg kell említeni, hogy ez volt az egyetlen eset, amikor a kürtösök önhatalmúlag fújták meg a harci riadót, még mielőtt vezérük parancsot adott volna rá. A küzdelem először Iuba seregét tizedelte meg, akinek elefántjai nem szoktak hozzá a harchoz, mert azokban a napokban fogták őket össze az erdőkben, s ezért, amikor a görbe rézkürtök hirtelen fölrecsegték, az állatok megbokrosodtak, megfordultak, és belegázoltak saját hadsoraikba. A sereg tüstént futásnak eredt. Vézereibe sem szorult több bátorság, mint a katonákba, és ők is igyekeztek menteni a bőrüket. Mégis – egyikük halála sem volt dicstelen. Scipio hajón próbált elmenekülni, de az ellenség a sarkában volt, s ezért kardjával hasba szúrta magát. Amikor valaki megkérdezte tőle, hogy érzi magát, így válaszolt:

– A fővezér jól érzi magát.

Iuba királyi palotájába vonult vissza. Másnap fölséges lakomát adott Petreiusnak, aki társául szegődött a menekülésben. Őt kérte meg, hogy a díszes ebédlőasztalok és a boroskupák között oltsa ki az életét. Petreius eleget tett az uralkodó óhajának, majd magával is végzett. Így történt, hogy a félig elfogyasztott lakoma romjain ülték meg a halotti tort, s az asztalt a király és a római hadvezér vére fröcskölte be.

Cato nem vett részt az ütközetben. A Bagrada folyó közelében ütött tábort, s úgy őrködött Uticára, mintha az volna Afrika másik kulcsa. De amikor hírül vette pártjának pusztulását, egy pillanatot sem késlekedett, hanem filozófushoz illően, derűs lélekkel idézte meg tulajdon halálát. Megölelte és útjára bocsátotta fiát, társaitól is elköszönt, majd éjszaka a mécsvilágnál Plato könyvének olvasásába merült, aki azt tanítja, hogy a lélek halhatatlan. Ezután egy kicsit pihent. Az első ór-

ségváltás táján kivonta kardját, kezével lecsupasztotta mellkasát, s kétszer egymás után beledöfött. Az orvosok ugyan nem átalították kötözőpólyáikkal megszentelteleníteni e férfiú testét, de ő csak addig tűrte azt, amíg el nem távoztak, akkor föltépte a kötéseket. A sebekből vérsugár szökött fel, ő pedig haláltól elernyedő kezét kétszer szúrta sebébe mélyesztette.

Mintha még sohasem mérkőztek volna meg egymással, úgy csaptak össze ismét a fegyverek meg a pártok, s amennyire felülmúlta e téren Afrika Thessaliát, annyira eltörpült Hispania mellett Afrika. Pompeius táborának népszerűségét fokozta, hogy e nagy név viselői közül ezúttal nem egy, hanem két testvér állt csatasorba, s ők voltak a vezérek. Sehol sem rontottak még vadabbul egymásnak az ellenfelek, s nem volt még ilyen kétséges a harc kimenetele. Először az Óceán kapujában, a Gibraltári-szorosban bocsátkoztak ütközetbe az alvezérek, Varus és Didius. De hevesebb küzdelmet vívtak a tengerrel, mint a hadihajókkal. Az Óceán szinte meg akarta büntetni az őrült polgárháborút, s ezért mindkét flottát hajótöréssel sújtotta. Micsoda borzalom, amikor a viharos vízben tengerészek, hajók, fegyverzetek kavarnak! Mindehhez még hozzájárult a félelmetes helyszín, az egymással farkasszemet néző partok: mert innen Hispania, onnan Mauretania terül el; itt még bel-, ott már világtenger zúg, és rémítően merednek a magasba a herculesi szirtfokok, miközben égen és földön, mindent betöltve, egyszerre tombol az ütközet s az égiháború. Ezután mindkét fél előzönlötte Hispaniát, hogy megostromolja a városokat, s a két fél hadvezéreinek harca a szerencsétlen településeket büntette azért, hogy Róma szövetségesei lettek.

A legutolsó összecsapásra Mundánál került sor. Itt nem a már ismert caesari szerencsével zajlott le a csata, hanem,

nyugtalanító módon, váltakozó sikerrel és sokáig dúlt a harc. Egészen úgy látszott, hogy a Sors nem tudja, mit akar. Mindenesetre szokásától eltérően maga Caesar is igen gondterhelt volt az ütközet előtt, talán azért, mert elgondolkodott az emberi dolgok mulandóságán, talán azért, mert gyanúsnak találta túlságosan hosszú sikersorozatát, vagy talán Pompeius végzetétől félt, aki hasonlóan kezdte pályafutását. A harc kelles közepén is olyasmi történt, amire még emberfia nem emlékezett. Miután hosszú ideig eldöntetlenül tombolt a küzdelem, s az ellenfelek vakon mészárolták egymást, a viaskodás tetőpontján hirtelen halotti csend támadt a szemben állók között, mintha csak megállapodtak volna benne. Ekkor mindannyiukba beledöbbsent a gondolat:

– Még meddig kell tovább? . . .

Micsoda gyalázat! Addig teljesen ismeretlen és szokatlan látvány tárult Caesar szeme elé: csapata, amely tizennégy éves szolgálatban kipróbált, harcedzett katonákból állt, meghátrált, s bár nem eredtek futásnak, szemmel láthatólag csak a szégyen, és nem a bátorság ösztökelte őket rá, hogy folytatás az ellenállást. Ezért odahagyva lovát, a vezér örülként vetette magát az első csatasorba. Ott megragadta a menekülőket, lelket öntött a zászlótartókba, könyörgött, buzdított, szitkozódott, röviden szólva: végigjártatta tekintetét az egész hadseregen, s kiáltása betöltötte a csatateret. Mondják, hogy ebben a szörnyű kavarodásban a legvégső gondolat is megfordult a fejében, és szinte kiült az arcára, hogy kész tulajdon kezével megölni magát. Az volt a szerencséje, hogy Labienus öt zászlóaljat küldött saját veszélyben forgó táborának védelmére, s ezek, keresztülvonulva a harcmezőn, azt a látszatot kellették, mintha menekülne az ellenség. Talán maga Caesar is ezt hitte, vagy talán csak az alkalmon kapott a lángeszű had-

vezér, mindenesetre lelket vert katonáiba, s egyszeriben úgy tört rá az ellenfélre, mint ahogy a megfutamodókra szokás. Ezzel szétszórta a szemben álló hadsereget. Mert emberei, azt gondolván, hogy ők győztek, bátrabban fogtak az üldözéshez, Pompeius katonái viszont futásnak eredtek, amikor azt hitték, hogy társaik kerekét oldottak. Hogy mekkora tömegmészárlás zajlott le az ellenség sorai közt, és a győzteseket milyen örült harag fogta el, azt a következőkből is meg lehet érteni. Akik a csatából elmenekültek, Mundában húzták meg magukat, ezért Caesar rögtön megparancsolta, hogy vegyék ostrom alá a legyőzötteket. A várívó sáncot hullahegyekből hordták össze, amelyeket a tetemekbe szúrt dárdák és lándzsák fogtak kapocsként egybe. Ez még akkor is iszonyatos dolog lett volna, ha barbárok ellen harcolunk! Mikor nyilvánvalóvá vált, hogy Pompeius fiainak győzelmi reményei szétfoslottak, Cnaeus elinalt az ütközetből, s lábszárán megsebesülvén, valami elhagyott, embernemjárta helyet igyekezett keresni magának. Caesoniussal azonban Lauro városánál beérte őt, s a harcba bocsátkozó Cnaeust – akit mégsem hagyott teljesen cserben a bátorsága – megölte. A Sors kegyelméből Sextusnak a celtiberek földjén sikerült elrejtőznie, s azért óvta meg életét a szerencse, hogy Caesar halála után újabb háborúkat indíthasson ellenünk.

Caesar mint győztes hadvezér tért vissza hazájába, s először Gallia fölött tartotta meg diadalmenetét, amelyben elvonultatta a rómaiak szeme előtt a Rhenus, a Rhodanus és a leigázott Óceán aranyból kikalapált képmását. A másik ünnepi bevonulás során az egyiptomi babérkoszorú övezte a hadvezért: a hordozható állványokon ekkor látható volt a Nilus, Arsinoe és a Pharos, amely úgy szikrázott, hogy szinte lángolni látszott. Harmadik alkalommal a diadalkocsi a Pharnaces

és Pontus felett aratott győzelem emlékére gördült végig a városon. A negyedik diadalmenet Iubának, Mauretaniának és a kétszer leigázott Hispaniának a jelképeit bocsátotta közszemlére. Pharsalus, Thapsus és Munda sehol sem szerepelt a felvonulásokon, pedig mennyivel nagyobbak voltak azok a tettek, melyekért a győztes nem tartott diadalmenetet.*

Ekkor végre-valahára elültek a fegyverek: a most következő békét nem szennyezte be vér, és megbocsátás próbálta feledtetni a háborút. Senkit sem gyilkoltak le Caesar parancsára, csak Afraniust, akinek pedig egyszer már megkegyelmeztet, továbbá Faustus Sullát végezték ki, akit Pompeius arra tanított, hogy a vóktól félni kell,* és végül Pompeius leányát is megölték apró magzataival együtt, akik Sulla gyermekei voltak. Ezzel Caesar a későbbi időkre kívánt elrettentő példát adni.

Polgártársai sem maradtak hát hálátlanok iránta: mint egyedüli vezérüket minden tisztelet jelével elhalmozták, a templomok körül felállították szobraikat, a színházban sugárkoszorúval díszített fejéket kapott, a tanácsépületben magasított emelvényen ült, házának oromzatot építettek, róla nevezték el az év egyik hónapját, ezenfelül a haza atyjának és örökös dictatornak szólították, s utoljára – ki tudja, akarta-e ezt egyáltalán? – a főtéren álló szószék előtt Antonius consul felkínálta neki a királyi hatalom jelvényeit.* Mindezeket úgy aggatták rá, mint a szent szalagot szokás a halálra szánt áldozati barmokra. Mert az állam első emberének szelídsége fölött a gyűlölet ült diadalt, és a szabadokra súlyos teherként nehezedett az ő jótéteményeket osztogató uralma.

Nem is túrték tovább kormányzását. Brutus, Cassius és más előkelők összeesküdtek, hogy elteszik őt láb alól, aki első mérészelt lenni közöttük. Milyen feltartóztathatatlan is a vég-

zet! A titkos szervezkedés híre kiszivárgott, sőt a merénylet napján még egy följelentésfélét is átadtak Caesarnak, aki a száz áldozati állat egyikéből sem tudott kedvező előjelet kiolvasni. Mégis elment a senatus üléstermébe, a parthusok elleni hadjárat tervét forgatva az agyában. Ott ült elefántcsont berakásos székén, amikor a tanács emberei rávetették magukat, s ő huszonhárom sebtől borítva hullt a földre. Aki polgárvérrrel árasztotta el a földkerekséget, végül is tulajdon vérével festette pirosra a curiát.

CAESAR AUGUSTUS TETTEI

IV. 3. Úgy látszott, hogy Caesar és Pompeius erőszakos halála után a római nép ismét visszatér szabadságának ősi állapotába. És vissza is tért volna, ha nem hagy Pompeius maga után fiakat,* sem pedig Caesar örökösét, és ha – ez mindkettőnél veszedelmesebb volt – nem maradt volna életben Antonius, Caesar egykori barátja, később hatalmi vetélytársa, aki viharba és lángokba borította a most következő éveket. Mert miközben Sextus visszakövetelte apja vagyonát, és rettegésben tartotta az egész tengert; miközben Octavius bosszút állt apja haláláért, s Thessaliában újból megrendült a föld, az állhatatlan lelkületű Antonius rossz néven vette, hogy Octavius lépett Caesar örökébe, és Cleopatra iránti szerelmétől hajtva elpártolt hazájától, és királyságra tört. . . *

A római nép nem tudta megőrizni másképp épségét, csak úgy, hogy térdet-fejet hajtott a szolgaság előtt. Mégis hálát kell adnunk, hogy ilyen eszeveszett zűrzavar közepette a főhatalom éppen Octavius Caesar Augustusra szállt, aki bölcsességével és leleményességével talpra állította a birodalom

minden ízében megrendült testét, amely kétségkívül sohasem tudott volna felépülni, képtelen lett volna megtalálni belső békéjét, ha nincs olyan vezére, aki úgy kormányozza őt fejbólintásával, mint ahogy a lélek meg az értelem igazgat bennünket.

Marcus Antonius és Publius Dolabella consulsága idején, amikor a Sors már Caesar kezére adta a római birodalmat, tenger sok különféle megrázkódtatás érte az államot. Az égbolt évi körforgása közben meg szokott történni, hogy a pályájukat futó csillagok mennydörgést hallatnak, és viharok jelzik mozgásukat. Most is úgy adódott, hogy birodalmunk ezer bajtól, polgár- és rabszolgháborúktól, külföldi hadjáratoktól, szárazföldi és tengeri csatáktól gyötört teste minden porcikájában megremegett, s ezzel Róma uralma és vele az emberiség sorsa veszélybe került.

A MUTINAI HÁBORÚ

IV. 4. A polgárlázadások elsődleges oka Caesar végrendelete volt, mert a második számú örökös, Antoniust, elfogta a düh, hogy Octaviust előnyben részesítették vele szemben. Ezért könnyörtelen háborúba kezdett, hogy érvénytelenítse a rendkívül tette kész ifjúnak az örökbefogadását. Hiszen a fiatalember még nem múlt el tizennyolc éves,* s ellenfele úgy találta, hogy abban a korban van, amikor még gyenge, s védtelenül ki van szolgáltatva a jogait sértő erőszaknak. Maga Antonius mint Caesar egykori katonatársa kisajátította a zsarnok kényúri tekintélyét, Octavius örökségét lopta és tékozolta, őt magát gyalázkodásokkal illette, és mindenféle mesterkedéssel útját állta a Iuliusok nemzetségébe való felvételé-

nek. Végül is, hogy a porba sújtsa az ifjút, nyíltan fegyvert ragadott. És már teljes készenlétben állt hadserege, amely Galliában, az Alpokon innen, ostrom alá fogta a lázításaival szembehelyezkedő Decimus Brutust.

Octavius Caesar viszont, akit fiatal kora, az őt ért jogtalan-ság és fölvelt nevének magasztos csengése népszerűvé tett, fegyverbe szólította a már kiszolgált katonákat, s ki hinné, hogy egyszerű magánemberként meg merte támadni a consult? A Mutina városában körülzárt Brutust fölmentette, Antoniust pedig kiverte a táborából. Ekkor tulajdon karjával is megmutatta, hogy milyen nagyszerű ember. Mert amúgy véresen és sebesülten tulajdon vállán vitte vissza főhadiszállásá-ra azt a legio-sast, amelyet egy haldokló zászlóvivő nyújtott át neki.

A PERUSIAI HÁBORÚ

IV. 5. A következő háborút az a földosztás robbantotta ki, amellyel az ifjú Caesar fizette ki szolgálatuk fejében apjának leszerelt katonáit. Ekkor Fulvia – ez a férfias vitézségéről ismert asszony – karddal az oldalán feltüzelt az egyébként is cudar természetű Antoniust. A hadvezér föllázította a földjükről elűzött szántóvetőket, és ismét fegyvert ragadott. Most már nemcsak egyes magánszemélyek, hanem az egész senatus is közellenséggé nyilvánította őt szavazataival, Caesar pedig megtámadta, és visszaszorította Perugia falai közé, majd semmiféle szörnyűségtől sem riadva vissza, megszégyenítő módon kiéheztette őt, s rákényszerítette, hogy a végszükségben megadja magát.

A HÁRMAS SZÖVETSÉG

IV. 6. Amikor már csak Antonius veszélyeztette a békét, és veszélyeztette az államot, Lepidus melléje szegődött, mint a tűzvészhez a láng. Mit lehetett tenni két consul és két hadsereg ellen? Szövetségre kellett lépni, létrehozva a legvéresebb egyezséget.*

A szerződést kötő felek mindegyikének éppolyan különböző volt a célja, mint a jelleme. Lepidust a kincsvágy ösztökélte, s ennek kielégítésére a köztársaság zűrzavaros helyzete reményt is nyújtott; Antonius bosszúra szomjazott azok ellen, akik őt az állam ellenségének kiáltották ki, az ifjú Caesart pedig bántotta, hogy apja, akinek alvilági árnyát Cassius és Brutus nem hagyta nyugodni, megtorlatlanul halt meg. Hogy úgy mondjam: a három vezér az említett megállapodás értelmében kötött békét. A Perusia és Bononia közötti folyótálalkozásnál adtak egymásnak kezet, s itt üdvözölték egymást a hadseregek is.

Nyakunkra ült tehát a három ember szövetsége, amely szöges ellentétben állt a jó erkölcsökkel. Fegyverek terítették földre az államot, visszatért a Sulla-féle intézményes vérengzés, s a kegyetlenkedést még csak nem is az bizonyítja a legjobban, hogy szám szerint száznegyven senatort mészároltak le: a földkerekség minden pontján rút, könyörtelen és szálnalmas halál várt a menekülőkre.

Ki ne sóhajtott volna fel akkora aljasság hallatán, hogy Antonius törvényen kívül helyezte tulajdon anyai nagybátyját, Lucius Caesart; Lepidus pedig saját testvérét, Lucius Paulust? Igaz, Rómában már korábban szokás volt, hogy a legyilkoltak fejét a főtér szónoki emelvényén tegyék közszemlére, de a polgárság még így sem tudta visszatartani könnyeit,

amikor a szószéken Cicero levágott fejét megpillantotta. Most éppúgy odacsődültek látására, mint ahogy annak idején meghallgatására sereglettek egybe. Antonius és Lepidus táblácskákra rótt kivégzési listáin ezek a gaztettek szerepeltek. Caesar beérte apja gyilkosainak halálra ítéelésével, nehogy jogosnak tűnjön fel a gyilkosság, amiért senki sem áll érte bosszút.

HADJÁRAT CASSIUS ÉS BRUTUS ELLEN

IV. 7. Az emberek szemében Brutus és Cassius tette, hogy C. Caesart letaszították a trónról, Tarquinius király elűzéséhez hasonlított, pedig amikor a Caesar-gyilkosok a haza atyját ledöfték, magát a szabadságot veszejtették el, holott épp azt akarták teljes épségében visszaállítani. Miután a merényletet végrehajtották, joggal félték Caesar régi katonabajtársaitól, s ezért a senatus ülésterméből azonnal a Capitoliumra menekültek. Nem is hiányzott volna a veteránokból a bátorság, hogy kitöltsék rajtuk bosszújukat, de egyelőre nem volt vezérük. Amikor azonban nyilvánvalóvá lett, mekkora vérfürdő fenyegeti az államot, elvetették a megtorlás gondolatát, habár Caesar megölését elítélték. Cicero javaslatára egyfajta kegyelmi határozatot hoztak. Ugyanakkor a merénylet, hogy ne sértsék a fájdalomtól háborgó tömeg érzelmeit, Syriába és Macedoniába távoztak. Ezeket a tartományokat még az a Caesar jelölte ki nekik, akit ők öltek meg. Így Caesar halála megbosszulásának tervét nem vetették el, csak elhalasztották egy időre.

A három szövetséges elrendezte egymás közt az állam sorsát – ahogy tudták, nem pedig úgy, ahogy kellett volna –, a Város védelmére hátrahagyták Lepidust, Caesar és Antonius

pedig kardot kötött, hogy Cassius és Brutus ellen vonuljon. Az utóbbiak – hatalmas katonai erőket állítva ki – ugyanazt a területet választották hadszíntérnek, amely már Cnaeus Pompeius számára is végzetes volt. Ekkor sem maradtak titokban azok a fenyegető csodajelek, amelyek megmutatták, milyen pusztulást rendelt számukra a Sors. Mert a hadijelvényekre méhraj telepedett, és a dögmadarak úgy röpködtek a tábor körül, mintha az már a zsákmányuk volna, s amikor a katonák a csatába vonultak, egy aethiops férfi jelent meg előttük, akiről lerítt, hogy a gyász hírnöke.

Magának Brutusnak éjnek évadján, miközben a sátrába hozott mécses fényénél szokása szerint gondolataiba mélyedt, valami sötét árny képe tolult a szemébe. Midőn a hadvezér megkérdezte, hogy kicsoda, a rémalak így válaszolt:

– A te rossz szellemed! – s ezzel elenyészett az elámult ember szeme elől.

Hasonlóképpen, de kedvező jóslatokat kaptak Caesar táborában is, ahol a madarak és az áldozati állatok teljes sikert jövendöltek. De a legmeglepőbb látomás az volt, hogy a fiatalember orvosa azt a figyelmeztetést kapta álmában: hagyja el Caesar a tábort, mert az a veszély fenyegeti, hogy fogságba esik. És minden az előjelek szerint történt.

Miután a csatasorok összezsaptak, egy ideig egyforma hévvel küzdöttek, de végül is hiába vett részt Brutus és Cassius személyesen a harcban, s hiába tartotta távol az ütközettől Caesart beteg teste, Antoniust pedig félelme* és gyávasága, a Győzhetetlen Szerencse mégis a bosszúállónak és a megboszszulandónak fogta pártját. Mindezt a viadal végkifejlete is bizonyította.

Először eldöntetlen volt a harc, és mindkét félnek egyformán nagy volt a vesztesége: az egyik oldalon Caesar táborát

foglalták el, a másikon Cassiusét. De mennyivel hatalmasabb ereje van a Sorsnak, mint a vitézségnek! És mennyire igaz, amit – megvilágosuló elmével – a haldokló Brutus hörgött:

– A valóságban nincs Erény, pusztá szó az egész!

Egy tévedés döntötte el az ütközetet, és hozta meg a győzelmet. Amikor Cassius katonáinak hadoszlopa visszavonult, és a lovasok Caesar táborának elfoglalása után gyors vágásban visszatértek, Cassius azt hitte, hogy serege futásnak eredt, s egy dombra menekült. Itt a porfelhő és a csatazaj meg a le szálló éjszaka akadályozta benne, hogy tájékozódjék a katonai helyzetről, s az e célból kiküldött felderítő is a kelleténél később hozott hírt neki. Ezért azt hitte, hogy pártjának napja leáldozott, s egyik bizalmas hívét kérte meg, hogy vágja le a fejét.

Cassius halálával Brutus is elvesztette bátorságát, és maga szólította fel valamelyik kísérőjét, hogy döfje át oldalát, mert semmiképpen sem akarta megszegni esküjét, amit kettejük megállapodásakor tett. Ilyen körülmények között ugyanis nem illett volna túlélnie a háborút.* Mindenki csodálkozhat rajta, hogy ezek a rendkívül bölcs és példátlanul bátor férfiak a végső pillanatban nem önnön kezükkel vetettek véget életüknek. Talán az általuk követett bölcséleti iskola tanításai ösztönözték őket, hogy ne szennyezzék be tulajdon kezüket. Azt akarták, hogy a leghősbibb és legnemesebb lelkeket önnön elhatározásuk alapján mások bűne oltsa ki.

HARCBA SEXTUS POMPEIUSSZAL

IV. 8. Bár a Caesar-gyilkosokat felszámolták, Pompeius családja még nem halt ki. Egyik fia ugyan Hispaniában elesett, a másik azonban egerutat nyerve elmenekült, és összegyűjtötte seregének azokat a maradványait, amelyek túléltek a szerencsétlen háborút. Mindezek tetejében még a dologházakban sínylődő rabszolgákat is fölfegyverezte, és megszerezte magának Szicíliát meg Szardíniát. Hajóhadával már a nyílt tengert is megszállta. Mennyire elfajzott apjától ez az ember! Az előbbi csaknem eltörölte a föld színéről a ciliciai rablókat, az utóbbi meg kalózkodással tartotta fent magát. Végigpusztította Puteolit, Formiaet, Volturnumot és végül egész Campaniát, Pontiaet és Aenariát, sőt még a Tiberis folyó torkolatvidékét is. Azután megtámadta Caesar hajóit, fegyűjtötte és elsüllyesztette őket. De nemcsak ő dúlta végig zsákmányra éhesen az összes partokat, hanem Menas és Menecrates, ezek a hitvány rabszolgák is, akiket flottája élére állított. E hatalmas sikerei fejében száz arannyal feldíszített marhát áldozott fel a Pelorus csúcsán, és egy arannyal fölszámozott prűszkölő paripát vettetett a tengerszorosba, Neptunusnak szánt ajándékként, hogy a vizek fejedelme megengedje neki: hadd uralkodjék a tengeren, az isten birodalmában.

Végül is Róma olyan bajba jutott, hogy kénytelen volt békeszerződést kötni az ellenséggel – már ha Pompeius fiát ellenségnek lehet nevezni. Mekkora volt az öröm – de, sajnos, rövid ideig tartott –, amikor a baiaei part mólóján* megegyezésre jutottunk vele, hogy hazatérhet, és visszakaphatja javait! Ekkor ő maga hívta fel vendégeit a hajóra, hogy a lakomá-

hoz együtt dőljenek kerevetre. Közben így évődött saját sor-
sán:

– Hát ez az én Carinaem!

Szellemes mondás volt, mert apja Rómának ebben a rend-
kívül látogatott városnegyedében lakott, Sextus házát és csa-
ládi isteneit pedig a hajó ringatta.

De Antonius olyan volt, akár egy telhetetlen bendő:* a
nagy Pompeius vagyónát, amelyet árverésen vásárolt fel, úgy
elnyelte, mint hal a prédáját, s mivel nem tarthatta volna bir-
tokában e javakat, ócsárolni kezdte a szerződés erre vonatko-
zó pontját. Ezért Sextus újból fegyverhez nyúlt, de akkor
– minden erejét megfeszítve – birodalmunk hajóhadat állított
ki a fiatalember ellen. Már az bámulatra méltó volt, ahogy
ennek a vállalkozásnak nekifogtak. Hiszen átvágták azt a
földsávot, amelyen a Herculaneumba vivő út fut, csatornát
ástak a parton keresztül, és a Lucrinus tavat kikötővé alakí-
tották át. Ehhez aztán hozzákapcsolták az Avernust is, mi-
után átvágták a kettő közti földszakaszt. E senkitől sem há-
borgatott mesterséges tavon a gyakorlatozó flotta eljátszhat-
ta, milyen is egy tengeri ütközet.

Ilyen hatalmas hadikészületek után csaptak le teljes erővel
a szicíliai szorosban az ifjú Pompeiusra, aki vereséget szenved-
ett, és egy hadvezér hírét vitte volna magával az alvilágba,
ha ezután nem csinál már mást. De hát a nagy ember sajátja
épp az, hogy sohasem adja fel a reményt. Mert amikor már
minden elveszett, Sextus elmenekült, és vitorlát bontva, Kis-
ázsia partjai felé hajózott, csupán azért, hogy ott az ellenség
karjai közé fusson, és bilincsbe verjék, majd pedig – nem sújt-
hat ennél siralmasabb végzet bátor férfiút! – ellenfelei ké-
nyük-kedvük szerint gyilkolják le. Xerxes óta nem volt ennél
szánalomraméltóbb futás. Hiszen az, aki még az imént há-

romszázötven hajónak volt a parancsnoka, most hattal vagy héttel menekült el, s még a vezérhajó lámpását is eloltatta, gyűrűit a tengerbe hajította,* s remegve, vissza-visszapillantva semmi mástól sem félt, csak attól, hogy oda ne vesszen.

VENTIDIUS HADJÁRATA A PARTHUSOK ELLEN

IV. 9. Habár az ifjú Caesar, Cassiust és Brutust halálba kergetve, felszámolta a pártviszályt, s Pompeiust legyőzve, a pártokból hírmondót sem hagyott, mégsem tudott tartós békét teremteni, mert megmaradt az a baj, akadály, nyűg, amely veszélyeztette a közbiztonságot: életben volt még Antonius. Számtalan bűne volt és maga idézte elő pusztulását, helyesebben szólva: minthogy már nem volt olyan bűn, amit nagyravágyásában és kicsapongásában el ne követett volna, gyászos sorsával előbb ellenségeit, majd polgártársait s végül az egész korszakot megszabadította attól a rémülettől, amelyben ő tartott mindenkit.

Crassus szerencsétlen veszte után még magasabbra hágott a parthusok vakmerősége, ezért örömmel fogadták a hírt, hogy a római nép meghasonlott önmagával. Nem haboztak tehát, hogy az első kínálkozó alkalommal előtörjenek határaiik mögül, még hozzá úgy, hogy Labienus hívta be őket, akit azért küldött hozzájuk Cassius és Brutus – micsoda bűnös örültség! –, hogy segítségül hívja és fegyverbe szólítsa az ellenséget. A parthusok a király fiának, Pacorusnak a parancsnoksága alatt szétverték Antonius helyőrségeit; alvezére, Saxa pedig, hogy fogságba ne kerüljön, kardjába dőlt. Végül elszakadt tőlünk Syria,* és a veszedelem még tovább harapózott volna – hiszen az ellenség, támogatás ürügyén, csak úgy

a maga szakállára folytatta a hódítást –, ha Ventidius, Antonius másik alvezére, hihetetlen szerencsével kardélre nem hányja az Orontes és az Euphrates között elterülő sivatagkatlanban Labienus csapatait, Pacorusszal és a teljes parthus lovassággal együtt. Több mint húszezren estek el. Ebben vezérünk haditerve is szerepet játszott, aki félelmet színelve, olyan közel engedte táborához az ellenfelet, hogy az a kellő távolság hiányában nem tudta használni nyilait. A királyfi rettenthetetlen bátorsággal harcolva hullt el. Ezután fejét körülhordozták az elpártolt városokban, s egy kardcsapás nélkül visszavettük Syriát. Így fizettünk meg Pacorus felkoncolásával Crassus pusztulásáért.

ANTONIUS PARTHUS HÁBORÚJA

IV. 10. Miután a parthusok és a rómaiak kölcsönösen kipróbálták egymás erejét (mert az egyik oldalról Crassus, a másiktól Pacorus tett bizonyosságot róla, hogy micsoda izmok feszülnek itt egymásnak), mindkét fél érdekeit egyformán tiszteletben tartva, felújították egymás közt a baráti szövetséget,* méghozzá maga Antonius kötötte meg az egyezséget a királlyal.

De mérhetetlen az emberi hiúság! A római vezért nem hagyta nyugodni a címkórság, arra vágyott, hogy képmásai alatt az Araxes és az Euphrates nevét is olvasni lehessen, s dőrien, megfontolatlanul, a hadüzenetnek még a látszatát is elkerülve, hirtelen elhagyta Syriát, és rátört a parthusokra, mintha abból állna a katonai fortély, hogy orvul lepik meg az ellenséget. A megtámadott nép azonban nemcsak fegyvereiben bízott, hanem ravasz is volt: azt színlelte, hogy inába

szállt a bátorsága, és a pusztaságok irányában futásnak eredt. Antonius pedig abban a hiszemben, hogy már győzött, tüstént az üldözésükbe fogott. De alkonytájban, amikor katonáit már elcsigázta az út, az ellenség, mintha a föld alól bújt volna elő, viharfelhő módjára rájuk rontott, még csak nem is nagy csapattal, és két legiónkat minden irányból elárasztották a rájuk zúduló nyilak. De mindez semmi sem volt ahhoz a megsemmisítő vereséghez képest, amely a következő nap várt volna csapatainkra, ha az istenek kegyelme nem óvja őket a pusztulástól. Valaki, aki túlélte Crassus katasztrófáját, parthus öltözékben odalovagolt a táborhoz, és latinul üdvözölte a mieinket, és minthogy ugyanezen a nyelven beszélt tovább is, hitelt adtak a szavainak. Az ember előadta, hogy mi is fenyegeti hadseregünket:

– A király összes csapataival a közelben van. Vonuljatok hát vissza, és igyekezzetek a hegyekbe. Így sem biztos, hogy ki tudjátok kerülni az ellenséget.

A parthusok tehát csak kisebb erővel tudták üldözőbe venni a mieinket, mint amekkorával rájuk szerettek volna törni – de még így is épp elegendőek voltak. Seregünknek még a maradványait is megsemmisítették volna, ha katonáink, mintegy ráelve véletlenül a megoldásra, a jégeső módjára rájuk hulló nyílözönben térdre nem rognak, és fejük fölé emelve pajzsukat, halottnak nem tettetik magukat. Ekkor a parthusok félretették az íjakat. Amikor aztán a rómaiak ismét talpra álltak, ez olyan csodálatos látványnak bizonyult, hogy az egyik barbár e szavakra fakadt:

– Menjetek és éljeteztek jó egészségben, rómaiak! Méltán tart benneteket a hír a népek legyőzőinek, hiszen még a parthusok nyilai elől is megmenekültetek.

Az előttünk álló út ugyanúgy áldozatokat szedett, mint az

ellenség. Ott volt először is a szomjhalállal fenyegető vidék: voltak, akik azért kerültek veszélybe, mert sós vizet ittak, az elcsigázott többségnek pedig az édesvíz volt ártalmára, olyan mohósággal estek neki, amikor végül hozzájutottak. Majd az armeniai hőség és a cappadociai hó, meg az ezzel együtt járó hirtelen időjárás-változás szintén fölért egy dögvésszel. Így tizenhat legiónknak alig harmadrésze maradt meg, s amikor Antonius ezüstkészletét csakánnyal darabokra kellett zúzni és szét kellett osztani, a „dicső” hadvezér gladiatorához fordult, és kérte, hogy ölje meg őt. Utoljára fejvesztve Syriába menekült, ahol agya megbomlott, és szinte hihetetlen örület vett rajta erőt. A hadvezér teljesen nekivadult, úgy viselkedett, mintha győzelmet aratott volna, pedig szégyenszemre megfuttott.

HARCBA ANTONIUSSZAL ÉS CLEOPATRÁVAL

IV. 11. Amennyire nem tudta gúzsba kötni Antonius örületét tulajdon nagyravágyása, oly mértékben oltotta ki szilaj harci kedvét a fényűzés és a tobzódás. A parthus háború után meggyűlölte a fegyvereket, veszteg maradt, és Cleopatra szerelmétől elbűvölve – mint aki jól végezte a dolgát – a királynő ölében keresett felüdülést. Az asszony a neki nyújtott örömek fejében a római birodalmat kérte a megrészegült hadvezértől; és Antonius oda is ígerte, mintha a római nem volna keményebb dió a parthusnál. Nem is rejtette hát a parancsnok véka alá, hogy hatalomra tör, de feledve hazáját, nevét, a togát és a vesszőnyalábokat a bárdokkal, teljesen átadta magát a királynői szörnyetegnek. Nemcsak gondolkodásmódja jelezte ezt, hanem öltözködése, felcicomázott külseje is. Kezében

aranyjogart hordott, oldalán görbe perzsa szablyát, bíborruháját hatalmas vésett ékkövek díszítették: koronája azonban nem volt, hogy lássák, maga a király is csak haszonélvező a királynő mellett.

Az újabb mozgólódások első hírére Caesar átkelt Brundisiumból, hogy útját állja a közeledő háborúnak, Epirusban ütötte fel táborát, és támadásra kész hajóhadával körülvette az egész actiumi partot, a Leucas szigetet, a Leucates kőszirtjét és az ambraciai öböl szarvként kinyúló hegyfokait. Nekünk több mint négyszáz naszádunk volt, az ellenségnek kevesebb, mint kétszáz, de számbeli fölényünket kiegyenlítette az ő hajóik nagysága. Hiszen a legkisebb hajójuk hatsorevezős volt, a legnagyobb pedig kilencsorevezős, ezenfelül erődök és várak módjára tornyokkal és emeletes fedélzetekkel is fel voltak szerelve, úgyhogy nyögött alattuk a tenger, és a szeleknek is küszködniük kellett, amikor mozgásba hozták őket. A hajók pusztulását épp a súlyuk okozta. Caesar bárkáinak nagysága a kettőtől a hatsorevezősig terjedt, és nem is volt több evezőpadsoruk. Ezek a hajók könnyen végre tudták hajtani az összes szükséges hadmozdulatot: a támadást, a hátrálást és az oldalfordulatot. Többen rátámadtak az ellenség egy-egy nehézkes és csak ügyel-bajjal irányítható hajójára, és kényük-kedvük szerint semmisítették meg őket lövedékeikkel, a naszádok fémorrával és a tűzbombákkal. Valójában csak akkor láttuk meg, milyen hatalmas volt az ellenséges haderő, amikor már megszületett a győzelem. Hiszen az ütközet során hajótörést szenvedett roppant flotta roncsai ott hanykolódtak végig az egész tengeren, s a szelektől felkorbácsolts habok folyton-folyvást hányták ki magukból zsákmányukat: az arabok, a sabaeusok és ezer más asiai nép bíborral és arannyal ékes holmiját.

Először a királynő adott parancsot a menekülésre, és aranyozott hajóján, bársony vitorlával elszárguldott a nyílt tengeren. Őt követte aztán Antonius, de Caesar fenyegetően ott volt a sarkában. Így mit sem értek azok az előkészületek, amelyeket az ellenség tett, hogy az Óceán felé elmenekülhessen.* Hasznavehetetlenek voltak azok a helyőrségek is, amelyekkel Egyiptom két, szarvszerűen kiugró földnyelvét, a Paraetoniumot és a Palaesiumot megerősítették. Caesar ezeket szinte máris a hatalmába kerítette.

Antonius ezután kardjába dőlt, a királynő pedig Caesar lába elé borult, hogy megkísértse, hátha elbűvölheti a vezért. De hiábavaló volt minden, mert szépsége erőtlennek bizonyult birodalmunk első emberének feddhetetlen erkölcsével szemben. Az asszony egyébként nem is életéért könyörgött, hiszen azt meghagyták volna neki, hanem azon fáradozott, hogy megtarthassa királysága egy részét. Amikor azonban füstbe ment ez a reménye, és látta, hogy vezérünk a diadalmenetre tartogatja őt, kihasználta a módfelett vigyázatlan őrséget, s a mausoleumba menekült – így hívják a királyok sírboltját. Ott, ahogy szokta, felöltötte legfenségesebb öltözékét, befeküdt balzsamillatú koporsójába, kedves Antoniusa oldala mellé, majd ereire kígyókat rakott, s úgy szenderült a halálba, mintha csak álomra hajtotta volna a fejét.

Ezzel véget értek a polgárháborúk, a többi hadjáratot már idegen népek ellen viseltük, akik a földkerekség különböző pontjain támadtak meg minket, látván, hogy birodalmunk súlyos bajokkal küszködik. E törzsek számára új dolog volt a béke, és mivel nem voltak hozzászokva a szolgaság jármához, fölkeltek, hogy gőgös nyakukról lerázzák az igát, amelyet csak a minap tettünk rájuk. A legelkeseredettebb harcok álta-

lában az északi irányba eső területeken folytak: a noricusokkal, az illyrekkal, a pannonokkal, a dalmatákkal, a moesiaiakkal, a thrákokkal, a dákokkal, a sarmatákkal és a germánokkal.

A NORICUM ELLENI HÁBORÚ

Noricum lakóinak önbizalmát az Alpok bércei növelték, mintha a háború nem lenne képes feljutni a sziklákra és a havas csúcsokra. De Caesar – mostohafia, Claudius Drusus révén – hatalmunk alá vetette e kulcsfontosságú terület összes népét: a breunusokat, az ucennusokat és a vindelicusokat. Abból is könnyen megítélhető, milyen vadak voltak ezek az alpokbeli törzsek, ahogy asszonyaik viselkedtek. Amikor elfogytak a hajítódárdáik, földhöz csapták gyermekeiket, s azokat dobták előrenyomuló katonáink fejére.

HARC AZ ILLYREKKEL

Az illyrek szintén az Alpok lábainál élnek. A mélyen fekvő völgyeket őrzik, és – hogy úgy mondjam – azokat a hegykapukat, amelyeket körülfolynak a meredekről lezúduló patakok. Ellenük maga Caesar vezette a hadjáratot, s megparancsolta embereinek, hogy verjenek hidat. Amikor csapatai ezen a helyen megzavarodtak a vízesésektől és az ellenségtől, kiragadta egyik katonája kezéből a pajzsot. Annak ugyanis nem volt mersze a sziklamászáshoz. Ekkor Caesar felhágott a kapaszkodóra, és aztán a hadoszlop is megindult a nyomában. De a sokaság alatt összeomlott a híd. Ő maga karján és

lábszárán megsebesült, de egyre csak kaszabolta a menekülő ellenség hátsó sorait, s a vértől csak még nagyszerűbbnek, a veszedelemtől pedig még fenségesebbnek látszott.

A PANNONIAI HÁBORÚ

A pannonokat két sebes sodrású folyó veszi védősáncként körül: a Dráva és a Száva. A szomszédos területek ellen végrehajtott rabló portyázásaik után mindig ezek mögé a partok mögé húzódtak vissza. Leigázásukra Caesar Vinniust küldte. Az ellenséget a két folyó mentén mészárolták le. A legyőzöttek fegyvereit nem égették el, ahogy háborúban szokás, hanem darabokra törve behajították az árba, hogy azok is megismerjék Caesar nevét, akik még mindig ellenálltak.

A DELMATIAI HÁBORÚ

A delmaták rengetegekben tanyáztak, és ezért igen könnyen vetemedtek fosztogatásra. Nekik már korábban – hogy úgy mondjam – lenyesegette a szarvukat Marcius consul, amikor Delminium városát felégette, majd pedig Asinius Pollio, második legnagyobb szónokunk támadt rájuk, és megfosztotta őket nyájaiktól, fegyvereiktől és földjeiktől. Augustus Vibiusra bízta, hogy teljesen leigázza őket, s a hadvezér rá is kényszerítette ezt az elvadult népet, hogy földet túrjon, és kimossa a telérekből az aranyat. Az egyébként is rendkívül kapzsi népség olyan igyekezettel és szorgalommal vadászott a nemesfémre, hogy azt lehetett volna hinni, saját hasznukra bányásszák ki a kincset.

A MOESIAI HADJÁRAT

Hátborzongató elmondani, milyen vadak, milyen durvák a moesiaiak, még a barbároknál is barbárabbak. Egyik vezérük az ütközet előtt csendet kért, majd megkérdezte:

– Hát ti kik vagytok?

A felelet így hangzott:

– Rómaiak vagyunk, a népek urai.

Mire ő ekképp válaszolt:

– Úgy lesz, ha bennünket is legyőztök!

Marcus Crassus ezt a diadal előjeleként fogta fel. Az ellenséges katonák a hadsorok előtt tüstént leszúrtak egy paripát, és szentül megígérték, hogy megölt vezéreink zsigereit fogják áldozatként bemutatni és elfogyasztani. Azt kell hinnem, hogy az isteneknek valóban fülébe jutott ez a fogadkozás, mert büntetésképpen az ellenfélnek később már a harci kürtök harsogásától is inába szállt a bátorsága. Bizony, a barbárokban egyáltalán nem kis félelmet keltett Cornidius százados* meglehetősen barbár és ostoba, de az ilyen emberek esetében mégis hatásos csselfogása. Sisakjára apró tűzserpenyőt tett, s testét mozgatva, ide-oda himbálta a tálacskát, úgyhogy lángoló feje mintha tüzes villámokat szórt volna.

KÜZDELEM A THRÁKOKKAL

A thrákok már előzőleg is többször pártot ütöttek ellenünk, de szándékuk soha nem volt olyan komoly, mint most, Rhoe-metalces király uralkodása idején, aki a barbárokat megismertette a katonai jelvényekkel, a harci fegyelemmel és a

római fegyverekkel. De Piso tönkrevverte őket, s a legyőzöttek a fogságban kimutatták, hogy milyen örült düh lakozik bennük. Mert elkezdtek harapdálni bilincseik láncát, s így magukat büntették meg vadságukért.

A DÁK HÁBORÚ

A dákok a hegyekbe fészkeltek be magukat, ahonnan Cotiso király uralkodása idején – ahányszor csak a Duna befagyott, s jege összekötötte a két partot – többször is kitortek. Caesar Augustus úgy látta helyesnek, hogy kiűzze odújából ezt a nehezen megközelíthető népséget. Lentulust küldte ki tehát, aki a folyó túlsó partjára verte vissza az ellenséget, az innenső oldalon pedig őrhelyeket állított fel. Így Dáciát ekkor nem győztük le, csak „odább kergettük”, későbbre halasztva meghódítását.

A SARMATA HÁBORÚ

A sarmaták lovakon száguldoznak a tág mezőkön. Lentulus egymagában is képes volt távol tartani őket a Dunától. Nincs nekik semmijük a havon és a zúzmarán meg a rengeteg erdőkön kívül. Barbárságuk olyan határtalan, hogy még azt sem képesek felfogni, mi a béke.

A GERMÁN PUSZTÍTÁS

Bárcsak ne tartotta volna olyan fontosnak Augustus, hogy Germaniát is mindenáron legyőzze! Szégyenletesebben veszítettük el ezt a földet, mint amekkora dicsőséget szerzett elfoglalása. De Caesar tudott róla, hogy apja – háborút akarván indítani – két alkalommal is hidat vert a Rhenuson, s ezért az ő emlékére maga próbálkozott meg vele, hogy tartományunkká tegye a területet. És ez így is történt volna, ha a barbárok hibáinkat is éppúgy el tudták volna viselni, mint uralmunkat.

Drusust küldtük ki e vidékre, aki először az usipeseket igaztatta le, majd keresztülgázolt a tenctereken és a cathusokon. Aztán győzelmi emlék gyanánt feldíszített egy magas dombot a marcomannoktól zsákmányolt fegyverekkel és hadi jelvényekkel. Később egyidejűleg támadt rá a leghatalmasabb népekre, a cheruscusokra, a suebusokra és a sygamberekre, akik keresztre feszítették húsz századosunkat, s mintegy ezzel tettek esküt, hogy fölveszik velünk a harcot. Annyira biztosra remélték a győzelmet, hogy előre megegyeztek a zsákmány felosztásában. A cheruscusok a lovakat, a suebusok az aranyat és az ezüstöt, a sygamberek a hadifoglyokat szemelték ki maguknak. De minden a visszájára fordult. Mert a diadalmas Drusus hadizsákmányként szétszította és eladta lovaikat, nyájaikat, nyakpereceiket, sőt őket magukat is. Ezenkívül a tartomány védelmére helyőrségeket és biztonsági alakulatokat állított fel végig a Mosa folyó, az Albis és a Visurgis mentén. A Rhenus partján pedig több mint ötven erődöt létesített. Hidakat épített, amelyek Bormát* és Gesoriacumot összekötötték a folyók túlsó oldalával, s hajóhaddal is megerősí-

tette e helyeket. Utat nyitott az eddig ember nem járta és megközelíthetetlen hercyniai rengetegben.

Végül is béke honolt Germaniában. Az emberek mintha kicszerélődtek volna, más lett a föld, s úgy látszott, maga a levegő is kellemesebb és enyhébb a korábban megszokottnál. Példamutatóan bátor és ifjú hadvezérünk itt halt meg, s ami még sohasem fordult elő, a senatus erről a tartományról adott neki melléknevet. Ez nem hízelgésből történt, a kitüntetés megérdemelten jutott neki osztályrészül.

De nehezebb megtartani, mint elfoglalni a provinciákat: erővel hódítjuk meg őket, és igazságos kormányzással őrizzük meg. Most sem tartott hát sokáig az örömünk. Mert a germánokat inkább legyőztük, mint leigáztuk, s amíg Drusus volt a főparancsnok, a barbárok inkább erkölcsünk, mint fegyvereink miatt tekintettek ránk tisztelettel. Amikor azonban a hadvezér meghalt, éppoly hevesen megutálták Quintilius Varus kicsapongó életmódját és gőgös magatartását, mint ahogy meggyűlölték kegyetlenségét. Ez az ember ugyanis törvénykezni merészelt fölöttük, és elővigyázatlanul olyan kijelentést tett, hogy a hivatalszolga vesszőivel és a kikiáltó által kihirdetett rendeletekkel kell büntetni a barbárok erőszakoskodásait.

Erre a germánok, akik már régóta azon búslakodtak, hogy rozsdá marja kardjukat, és lovaik tétlenül vesztegelnek, Arminius vezetésével azonnal fegyvert ragadtak, mert a togát és a római jogszolgáltatást rosszabbnak tartották a háborúnál. Közben Varus vakon bízott a békében, és akkor sem kezdett nyugtalanodni, amikor az egyik vezető férfiú, Segestes leleplezte előtte, hogy összeesküvés készül. Így aztán meglepetésszerűen rohantak rá a felkelők az elővigyázatlan és semmitől sem félő római parancsnokra, aki – ennyit ér hát a mi

híres biztonságunk! – éppen ítélőszéke elé rendelte az embereket. A támadás minden irányból jött, a tábort elfoglalták, és három legiónk elpusztult. Ebben a reménytelen helyzetben Varusra ugyanolyan végzet várt, mint Paulusra a cannaei összeomlás napján, de ugyanolyan bátorságot is mutatott.

Semmi sem lehet iszonyatosabb ennél a vérfürdőnél, amelyet a mocsarak és erdők mélyén rendeztek, semmi sem elviselhetlenebb a barbárok méltatlan bánásmódjánál. Különösen az volt a rettenetes, ahogy a bírósági védőügyvédeket bántalmazták. Egyeseknek a szemét szúrták ki, másoknak a karját vágták le. Volt, akinek a száját varrták össze, de előbb kimetszették a nyelvét, amelyet az egyik barbár ezekkel a szavakkal fogott a kezébe:

– Te vipera, végre nem sziszegsz többet!

A consul testét kiásták, pedig a római katonák kegyelettel elhantolták. Több hadijelvényünk és két harci sasunk is a barbárok kezére került. A harmadikat az egyik zászlóvivő, mielőtt még az ellenség megszerezhetette volna, kitepte a földből, és vállon átvetett kardszíja alá dugta, meglapult vele a vértől iszamos mocsárban. Ez a szörnyű vereség okozta, hogy birodalmunk terjeszkedése, amelyet az Óceán sem tudott feltartóztatni, a Rhenus folyó mentén megállt.

A GAETULUSOK ELLENI HÁBORÚ

Ezek történetek északon, délen viszont inkább csak zavargások voltak, nem harcok. A Syrtes lakóit, a musulamusokat és a gaetulusokat Augustus zabolázta meg, akinek serege Cossus parancsnoksága alatt állt. Ezért van az, hogy a hadvezér

Gaetulicus mellékneve ismertebb, mint maga a győzelem. A császár Quiriniusra bízta a marmarisok és a garamasok legigázását. Ez a parancsnokunk is megkapta a Marmaricus címet, de az ő sikerét kevésbé méltányolták.

AZ ARMENIAI HADJÁRAT

Keleten leginkább az örményekkel gyűlt meg a bajunk. Ide Augustus az egyik Caesart, két unokája közül az idősebbiket küldte. E két fiatalembernek rövid életet rendelt a Végzet. Az ifjabbik, Lucius nem aratott sok babért, mert betegségben elhunyt Massiliában. Caius Syriában pusztult bele sebébe, miután visszahódította Armeniát, amely titokban a parthusokkal is kapcsolatba lépett.

Amikor Pompeius legyőzte Tigranest, az örmény népnek bele kellett törődnie a szolgaságba, mert kormányzókat ültetünk a nyakára. Megbízottaink jogszolgáltatásának azonban később vége szakadt. Caius épp e hatáskör betöltését biztosította újból – nem vértelenül, de nem is túlságosan jelentős harc árán. Később Donnes, akit Arsaces király állított a parthusok élére, színleg a parthusok árulójaként Caius közelébe férkőzött. Egyszer, amikor a fiatalember feszült figyelemmel tanulmányozta azt az iratot, amelyet Donnes mint a kincstárak leltárát nyújtott át neki, az ellenséges érzelmű férfi hirtelen kirántotta a kardját, és rárontott az ifjúra. Ekkor Caesar egy időre még fölépült sebéből, de aztán rejtélyes körülmények közt mégis meghalt.* A barbár férfi pedig, amikor a megdühödött katonaság mindenfelől rárohant, magába dőfte kardját, s amúgy véresen máglyára vetette magát – mindez a még életben lévő Caesarnak elégtételt szolgáltatott.

HÁBORÚ CANTABRIA ÉS ASTURIA ELLEN

Nyugaton már csaknem egész Hispaniát lecsendesítettük, csak azt a vidéket nem, amely a Pireneusok legszélső nyúlványaihoz simul, és amelyet a hozzánk közelebb fekvő Óceán* vize nyaldos. Itt két rendkívül erős nép élt, a cantaberek és az asturok, akikre akkor még nem terjedt ki birodalmunk hatalma.

Előbb a cantaberek mutatták meg bátorságukat, akik szerfölött vadul és makacsul ellenálltak, és nem érték be azzal, hogy megvédjék a szabadságukat, hanem közvetlen szomszédaiknak is megpróbálták parancsolgatni, sűrű betöréseikkel zaklatva a vaccaeusokat, a turmogusokat és az autrigonokat. Mivel olyan hírek érkeztek, hogy e nép féktelen vakmerőséggel bujtogat ellenünk, Augustus nem bízta másra az ellenük irányuló hadjáratot, hanem maga vette kézbe a dolgot. Személyesen ment Segisamába, ott felütötte táborát, majd három felé osztva seregét, körülvette egész Cantabriát, s – ahogy a fenevadakat szokás – mintegy vadászhalóval bekerítette ezt a csökönyös népséget. Nem hagyott nekik békét az Óceán felől sem, mert onnan meg a hajóhad támadta őket hátba, és tizedelte meg soraikat.

Először Bergida falai alatt került sor ütközetre a cantaberekkel. Innen a megvert bennszülöttek az égbe nyúló Vindius hegyére menekültek, mert azt hitték, előbb csapnak fel oda az Óceán hullámai, mint ahogy a római katonák felkapaszkodnak. A harmadik alkalommal az egyik számottevő település, Aracelium tanúsított nagy és erős ellenállást, mégis elesett. Utoljára maradt a Medullus-hegy ostroma. Ezt a rómaiak összefüggő, tizenöt mérföld hosszú árokkal vették körül, s aztán minden oldalról egyszerre indultak rohamra. Amikor a

barbárok látták, hogy elérkezett a végső perc, lakoma közben egymással versengve oltották ki önnön életüket – tűzzel, vassal és méreggel. A mérget itt általában a tiszafából sajtolják ki. Az ostromlottak többsége így menekült meg a fogságtól, ami ezeknek a járomba még nem tört embereknek a halálánál is rémesebbnek látszott.

Caesar a tengerpart mentén, Tarrago közelében fekvő téli szálláshelyén értesült alvezéreinek, Antistiusnak, Furniusnak és Agrippának a sikereiről. Ezután egyes népeket ő maga terelt le a hegyekből, másoktól túszoikat szedett, megint másokat a háború jogán adott el rabszolgának. A senatus úgy találta, hogy ez a tett méltó a győzelmi babérra, méltó a diadalzekérhez. De ekkorra Caesar már olyan hatalmas volt, hogy nem tartotta érdemesnek diadalmenettel is növelni tekintélyét.

Időközben az asturok óriási menetoszlopban aláereszkedtek a hófödte hegyekből. Ehhez a támadó hadművelethez nem csak úgy vaktában fogtak hozzá, ahogy a barbárok szokták. Az Astura folyó partján vertek tábort, aztán három részre osztották seregüket, hogy egyszerre támadják meg a rómaiak három megerősített állását. Az ellenség nagy bátorsággal, nagy gyorsasággal és nagy megfontoltsággal rohamozott. Ezért az ütközet kimenetele bizonytalan, lefolyása véres lett volna, és mindkét részről egyforma áldozatokat követelt volna, ha a brigaecinusok el nem árulják társaikat. Ezek azonban figyelmeztették Carisiust, aki gyorsan megérkezett hadseregével. Számunkra felért egy győzelemmel, hogy sikerült megghiúsítanunk az ellenség terveit, bár az ádáz csata így sem maradt el.

Az ellenséges haderő maradványai a jól megerősített Lancia városába menekültek, ahol a természeti akadályokkal is

meg kellett küzdeni. Ezért amikor bevették a helyet, a katonák fáklyákat követeltek, hogy felgyújtsák, s a hadvezér csak ügyel-bajjal tudott a település számára kegyelmet kieszközölni. Azt akarta, hogy inkább az ép házak emlékeztessenek a római győzelemre, mintsem az üszkös falak.

Ezzel értek véget Augustus hadjáratai, s ezzel lett vége egyúttal a hispaniai ellenállásnak is. Ekkor rendíthetetlen hűség és örök béke költözött ide, mert a bennszülöttek jól alkalmazkodtak a csendes életmódhoz, és Caesar is bölcs intézkedéseket hozott. Tartott tőle, hogy a helyi lakosokat elbizakodottá teszik a hegyek, ahová fel szoktak húzódní, s ezért megparancsolta nekik, hogy abban a táborban éljenek és lakjanak, amelyet ő állított fel a síkságon. Itt tartotta e nép gyűléseit, ezt tekintette fővárosának is. Az ország természeti adottságai szintén kedveztek Augustus elképzelésének. Körös-körül az egész vidék valóságos aranybánya volt, és ontotta magából a bóraxot, a miniumot meg a többi festékanyagot. Ezért a császár elrendelte a talajban rejlő értékek felkutatását. A föld gyomrában keservesen dolgozó asturok, mások hasznáért izzadva kezdték megismerni saját kincseiket és gazdagságukat.

BÉKE A PARTHUSOKKAL ÉS AUGUSTUS ISTENNÉ AVATÁSA

Amikor már mindenkit hatalmunk alá hajtottunk nyugaton és délen, északon (legalábbis a Rajna meg a Duna között) és keleten (a Cyrus meg az Euphrates között), a többi nép is, amelyet még nem kebelezett be birodalmunk, érezni kezdte nagyságunkat, és tisztelettel tekintett a nemzeteket legyőző

római népre. A scythák követeket küldtek hozzánk, a sarmaták pedig barátságunkat kérték. Még a serek is eljöttek meg a nap tüze alatt élő indiaiak* – drágaköveket, igazgyöngyöket, sőt elefántokat hozva magukkal ajándékképpen, és leginkább azzal voltak nagyra, hogy milyen hosszú távolságot tettek meg: négy évet töltöttek ugyanis úton. És ezeknek az embereknek már a színe is elárulta, hogy egészen más éghajlatú tájról érkeztek. A parthusok is önként visszaadták azokat a hadijelvényeket, melyeket Crassus katasztrófája alkalmával zsákmányoltak, mert mintegy lelkiismeret-furdalást éreztek saját győzelmük miatt.

Így az egész emberiség mindenütt rendíthetetlen és tartós békében, egyetértésben élt, s végül is Caesar Augustus – a Város alapítása után hétszáz esztendővel – becsukhatta a kettősarcú Ianus templomának kapuját,* amelyet előtte csak két ízben zártak be: Numa királysága idején, és amikor először győztük le Karthagót.

Ettől kezdve a császár a béke ügyének szentelte magát, és megannyi súlyos és szigorú törvénnyel megfékezte a minden rosszra és kicsapongásra kapható nemzedéket, amely az ő korában élt. Hogy ezt az ezernyi, roppant feladatot végrehajthassa, megkapta az örökös dictator és a haza atyja* címeket. A senatusban arról is tárgyaltak, hogy mint a császárság megalapítóját, ne nevezzék-e Romolusnak, de szentebbnek és megtisztelőbbnek látszott az Augustus* jelző, mert így már földi életében megillette őt ez a megszólítás és ez a név: isten.

Utószó

L. Annaeus Florusról szinte alig tudunk valamit. Még az is vitatott, hogy mikor élt: volt olyan tudós, aki tevékenységét Augustus korára helyezte, későbbi betoldásnak véelve a munkának Traianusra történő utalását; a legtöbben azonban úgy vélik, hogy Florus az Antoninuszok korában működött, s legfőljebb abban térnek el a nézetek, hogy az alkotás megszületését Traianus vagy Hadrianus, esetleg Antoninus Pius vagy éppen M. Aurelius uralkodására kell-e helyoznünk. Mégis az utóbbi időben az a felfogás vált uralkodóvá, hogy Florus történeti áttekintésének koncepciója Hadrianus felfogását tükrözi, hiszen elveti a traianusi hódító politikát, tisztában lévén annak nem kívánatos következményeivel. Valóban, a történetíró többször is hangoztatja, hogy nem annyira új területek szerzése a nehéz, hanem inkább azok tartománnyá szervezése és megtartása. Ebben az összefüggésben szinte természetes Hadrianus politikájára gondolnunk, aki hatalomra jutva, szükségesnek tartotta, hogy feladja Traianus egyes hódításait, és nagy gondot fordított a birodalom határainak megerősítésére, szorgalmasan látogatva a provinciákat, hogy a császár személyes jelenlétével is fokozza a tartományok ragaszkodását Rómához. Az is kétségtelen, hogy Florus történelemfelfogásának sarkalatos pontja Róma megújulásának eszméje, ami Hadrianus propagandájában is fontos szerepet játszott. Tudjuk is, hogy Hadrianus korában élt egy Florus nevű költő, aki bökverset írt a császárra, és akivel a poétikus hajlamokkal is megáldott császár nem átalott versben élcelődni. Szinte természetes tehát a történetírónak a költő Florusszal való azonosítása.

Kétségek merülhetnek fel viszont abban a tekintetben, hogy a történeti mű valóban Hadrianus elképzeléseit visszhangozza-e. A hódí-

tó politika kinövéseinek elmarasztalása ellenére ugyanis Florusnak az az alapeszméje, hogy a birodalom megifjodása épp Traianus alatt következett be, amikor a tehetetlen római császárok után az imperium ismét képes volt megmozdulni. Az erőknek ez a feléledése pedig nemcsak a belső biztonság megszilárdulását jelenti, hanem a hódítások megindulását is; Florus nem véletlenül állítja műve középpontjába a római nagyságot és hatalmat kialakító és megszilárdító háborúkat, még ha a régi történetírói hagyományok alapján nem kerülnek el figyelmét a hódításokat kísérő káros, a birodalom szervezését mértelyező következmények.

Florus tehát egy, a hadrianusinál valamivel tevékenyebb külpolitikai koncepció jegyében alakította ki a maga történetírói elképzelését. Így, ha valóban Hadrianus uralkodása idején írta művét, esetleg a császár kétségkívül meglévő ellenzékével rokonszenvezhetett. Ezt az elképzelést támasztja alá Florus Hadrianusra írt bökverse is.

Nem zárhatjuk ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy Florus esetleg már Hadrianus halála után egy új császár égisze alatt készítette el történeti művét, amely ennek megfelelően már a másik uralkodó felfogását tükrözte volna. Ez a személy pedig csak Antoninus Pius lehetett, főleg ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a történetíró azonos azzal az afrikai születésű férfival, aki Domitianus idejében sikertelenül próbálkozott a capitoliumi költői játékokon, utána a hispaniai Tarracóban vezetett rhétoriskolát, majd pedig Traianus vagy Hadrianus alatt Rómába költözött, és még a császári udvarral is kapcsolatba került, sőt talán senatori rangra is emelkedett.

Antoninus Pius alakja egyébként tökéletesen megfelel a florusi műben megfogalmazott eszméknek. A világjáró, a görög kultúráért rajongó Hadrianusszal ellentétben az új császár állandóan Rómában és Itáliában tartózkodott, gondosan ügyelve a birodalom békés rendjének megőrzésére. Antoninus Pius nem akart Hadrianus módjára kozmopolita lenni, bár ő maga is pártolta a görög kultúrát, támogatta az athéni építkezéseket. Ő elsősorban a régi Róma és Itália ősi hagyo-

mányait igyekezett fölleveníteni. E felfogás tökéletesen egybevág Florus művének alapkoncepciójával, mely szintén Róma világtörténeti küldetését kívánja bemutatni és igazolni, kiemelve azt a vezető szerepet, mely előtt a meghódított népek és tartományok, illetve a szomszédos országok is térdet-fejet hajtanak.

Antoninus Pius közismerten békés politikája azonban – főleg az első években – Hadrianus időszakához viszonyítva bizonyos külpolitikai-katonai megélénküléssel is együtt járt. Antoninus Pius a britanniai védelmi vonalat előbbre tolta a Hadrianus által kiépített erődrendszerrel, jelentősebb hadi eseményekre sor került a germánokkal, az ún. szabad dákokkal és másokkal, de nem nyugodtak a fegyverek Afrikában sem. Mindez a kortársak szemében Róma erejének gyarapodását bizonyította, nem pedig a római hatalom tiszteletének csökkentését az idegen népek előtt, hiszen – akárcsak Augustus idejében – újból számos követség járt Rómában, s Florus tudatosan zárhatja művét épp az Augustust messze földről felkereső scytha, ser és indiai küldöttség tisztelgésének leírásával, mintegy finoman utalva a kortárs eseményekre.

A történeti munkában azonban még egyértelműbb érvek is Antoninus Pius uralkodásának első évtizedére utalnak. Florus Róma történetét az ember biológiai életszakaszainak megfelelően periodizálja, elkülönítve egymástól a gyermekkort, a fiatalságot, az érett férfikort és az öregséget. Az első időszakot a királyság korával azonosította, s négyszáz évre tette, a másodikat és a harmadikat százötven-százötven évre becsülte, hozzátevé, hogy a legutolsó periódus már csaknem kétszáz éve tart. Ezek a szám adatok nagyrészt nem felelnek meg a római történelem hagyományos évszámainak, hiszen a királyságot rendszerint i. e. 753-tól 510–9-ig számítják, ami kereken kétszázötven év; a következő periódus pedig 510 és 212 közé esik, ami ugyancsak kb. háromszáz évet jelentene; Róma férfikora Florus szerint 212 és 44 vagy 30, ill. 27 közé volna tehető, ami újabb kb. százötven-kétszázötven évet tenne ki, ha szigorúan ragaszkodnánk a számokhoz. Úgy tűnik tehát, hogy Florus műve téves adatokat tartal-

maz, s ezért sok kutató arra gondolt, hogy a történetíró szövegébe másolási hibák csúsztak be. mert elképzelhetetlen, hogy Florus önmagától ilyen durva hibákat követett volna el. E tetszetős magyarázat ellen szól azonban az, hogy a kéziratok számadatai egybehangzóak, s így a másolási hibának vagy nagyon hamar kellett volna becsúsznia a szövegekbe, vagy még inkább az a valószínű, hogy a „hibás” számadatok mégiscsak Florustól származnak. Mint kimutatták: Florus számára nem az a fontos, hogy pontos évszámokat adjon, hanem inkább az, hogy a római nép történetét egy, a millenarius rendszerrel összeegyeztethető, szabályosan csökkenő számsorba illessze bele a következő módon: 400 – 300 (150 + 150) – 200 – (100) év, függetlenül az egyes időszakok tényleges tartalmától. Florus esetében azonban a hangsúly elsősorban nem a *millennium*-on van; nála a szabályosan csökkenő számsor nyomatékosan a kilencszáz év végösszegre utal, hiszen az utolsó száz évről nem beszél.

Miért volt azonban Florus számára fontos Róma kilencszáz éves fennállásának és ekkori megújulásának hangsúlyozása? Az örök város épp Antoninus Pius uralkodása idején ünnepelte fennállásának kilencszázadik évfordulóját, s az esemény tudatosításáról a császár nem feledkezett meg. Igaz, Antoninus Pius szerénységétől idegen volt, hogy az évfordulót olyan nagyszabású „százados játékokkal” kösse össze, mint annak idején Augustus, Domitianus vagy később, az ezredik évfordulón Philippus Arabs, de azért nem maradtak el az ünnepek. Az ekkor vert pénzeken jól látható, hogy az uralkodó propagandája a Róma alapításával kapcsolatos hagyományokat igyekezett az előtérbe állítani: Aeneas, Romulus, az ikreket szoptató farkas, Rhea Silvia és mások alakját, illetve azokat az istenségeket (Iuppiter, Mars stb.), akiknek a város naggyá válását és hatalmát tulajdonították. Mindezek a figurák Florusnál is alapvető jelentőségűek, akár csak a Dioskurosok, akiknek igen fontos szerep jutott az Antoninus Pius korabeli jelszavakban.

Természetesen az egykorú ideológia nemcsak Róma szilárd alapokat biztosító kezdeteit, dicsőséges múltját hangsúlyozta, hanem

ezt összekapcsolta Róma örökkévalóságának gondolatával. Florus, elfogadva a *Roma aeterna*, az „örök Róma”, eszméjét, azt vallja, hogy a birodalom – más népekkel ellentétben – rendelkezik azzal a képességgel és adottsággal, hogy öregségében megújuljon, mintegy visszanyerje fiatalságát. Ezért Florus alkotása a Róma kilencszázadik évfordulójának megünneplésére készülő Antoninus Pius propagandájával áll szoros összefüggésben, s a mű az i. sz. 147-et megelőző évek terméke lehet.

A mai olvasó azonban természetesen azt szeretné elsősorban megtudni, hogy e történeti háttérben milyen színvonalú történeti mű keletkezett. E kérdésre eddig nagyon sokféle választ adtak. A humanisták egy része igen nagyra értékelte a szinte költői tömörséggel igazmondásra törekvő szerzőt, mások naiv, számos tárgyi tévedést elkövető történetírót láttak benne. A mai kor antikvitás-képét még most is erősen befolyásoló múlt századi német filológia az utóbbi értékelés felé hajlott, s ezzel magyarázható, hogy az egykor oly olvasott Florus szinte teljesen kiszorult az érdeklődésből.

Volt idő, amikor a munkának a kéziratokban feltüntetett címe (Hétszáz év hadi eseményei dióhéjban Titus Livius nyomán) alapján úgy gondolták, hogy Florus valamiféle tankönyvet akart írni, és pusztán Livius nagy történeti munkáját jegyzetelte ki. Ennek az elképzelésnek azonban nincs alapja. Florus korában már készen állt és közkézen forgott – mint Martialis bizonyítja – a liviusi mű egy olyan kivonata, amely megfelelt a jelzett célnak, s nemigen volt rá szükség, hogy az ilyen jellegű írások számát szaporítsák. De egyébként is mi értelme lett volna annak, hogy egy, a császári körökkel kapcsolatban álló tudós-költő efféle igénytelen művel álljon elő? Az Antoninusok korának igen sokirányú szellemi érdeklődése volt. Hadrianus tiburi villája évszázadok kulturális értékeit felvonultató múzeum volt, virágoztak a természettudományok: a földrajz, a csillagászat, a matematika, az orvostudomány. A kor vezetőrétegének minden irányú tudásszomjáról árulkodik Plutarkhos sokszínű életműve is, akinek szorgalmas ismeretgyűjtése nem a szellemi igénytelenséget kívánta

leplezni, de Frontóra vagy M. Aureliusra sem az igénytelenség volt jellemző. Igaz, talán sokasodtak a korszakban a szellemi sarlatánok, de az Antoninusok korának is megvoltak a maguk mélyen látó és nagy tudású történetírói, mint Appianos. Mindezek figyelembevételével képtelenségnek látszik, hogy a görög kultúra olyan csodálója, mint amilyen Hadrianus volt, szellemi partnerének tekintette volna Florust, ha az beérte volna egy Liviusból összetákolt tankönyvecskével.

A történetíró, akit császár-bökverse alapján aligha tekinthetünk szolgalelkűnek, bár valóban messzemenően felhasználta Livium, nem egy esetben jelentősen el is tért tőle, és sok más forrásból is merített, pl. Ciceróból s nem utolsósorban Sallustiusból. A Sallustius-példa különösen fontos, mert Florus Sallustius és Tacitus nyomán próbálta a néhol terjengős és szétfolyó liviusi anyagot tömör, jól megszerkesztett egységbe összefoglalni, figyelembe véve eszményképei magas stíluszintjét, élve a latin költői és retorikai nyelv vívmányai-val.

Florus a régebbi szerzőktől vett, néha pontatlan adatok birtokában persze nemcsak stílusban és kompozícióban igyekezett új művet alkotni, hanem mindenekelőtt történelemfelfogásának újszerűségében, sőt talán eredetiségében is. Az ókorban megszokott volt a társadalom és a kultúra antropológiai jellegű felfogása. Ennek elemei Aristotelésnél és Dikaiarkhosznál éppúgy megtalálhatók, mint Polybiosnál, vagy akár Cicerónál. A római történetírásban talán már az i. e. 2. sz.-ban felbukkan ilyen nézet, s még nagyobb valószínűséggel megvolt az i. e. 1. sz.-i polihisztornál, Varrónál, de esetleg a részben kortárs Seneca rhétornál vagy az i. sz. 1. sz.-ban élő filozófusnál, Senecánál is. Mégis az első ránk maradt mű, amely Róma történetét biológiai szempont alapján mutatja be, Florusé; ő az, akinél az állam fejlődésének az emberi életkorokkal való egybevetése már nem egyszerűen hasonlat, hanem szigorúan átgondolt elmélet, még ha nem tudja is magába olvasztani a hagyományos római történelemfelfogás egyes elemeit, mindenekelőtt azt a nézetet, hogy a *res publica* életében i. e. 146, Karthago lerombolása döntő fordulatot jelentett,

megindítva az erkölcsök fellazulását. Florusnál is megvan ez a korszakhatár, de úgy, hogy mintegy kettévágja a római nép érett férfikorát, amelyet pedig elméleti bevezetőjében még szerves egységnek tekintett. E kiérleletlenség ellenére Florus biológiai történelemszemléletét több ókori történetíró a magáévá tette, így az ókor talán utolsó nagy történetírója, Ammianus Marcellinus is. Talán Florust követi a keresztény Lactantius is, bár Senecát jelöli meg forrásaként, de talán a névazonosság alapján összetéveszthette a történetírót a rhétorral vagy a filozófussal, hiszen mindhármójukat L. Annaeusnak hívták. Mindenesetre az emberi társadalomnak biológiai szerzetként való felfogása a keresztény szerzőktől kezdve egészen Montesquieu-ig továbbélt. Különösen élénken reagált a felfogásra a felvilágosodás, majd a rákövetkező korszak: a koncepció ugyanúgy megvan Herdernél, mint Schillernél, s feltehetőleg Hegel közvetítésével bizonyos elemei még Marx számára is alkalmasnak bizonyultak felfogása szemléletesebbé tételére: Marx ennek megfelelően jellemezte úgy a görögséget, mint az emberiség gyermekkorát. A társadalom biológiai szemlélete különösen jellemző volt a 19. sz.-i pozitívizmusra, mindenekelőtt A. Comte-ra. Ott munkál ez a szemlélet Spenglernél éppúgy, mint Ortega y Gassetnél vagy Toynbee-nál, a mai holizmusban csakúgy, mint a behaviouristák munkáiban. Ha Montesquieu-vel vagy Marxszal ellentétben a modern szerzők legnagyobb része közvetlenül talán nem is ismeri Florus írását, e nagy történelmi utóélet mindenképpen indokolja, hogy a munkára ne boruljon feledés. Florus filozófiailag sem volt teljesen iskolázatlan, ami megmutatkozik történelemszemléletének kialakításában. Az a nézet például, hogy a római imperium sorsának alakulásában döntő szerepe volt az Erénynek (*Virtus*) és a Szerencsének (*Fortuna*), de a súlyos bűnöknek is, amelyek együtt jártak Róma nagyságának növekedésével, és elvezettek a beállt öregség kóros tehetetlenségéhez, alapvetően a sztoikus tanításra épül, amely lényegében mindent az erény és a bűn kettősségére igyekezett visszavezetni. A sztoikusok azt is vallották, hogy mindent az isteni tervezés és gondoskodás hat át, s Florus

is azt tartotta, hogy a római nép valamennyi sorsfordulója isteni elrendezésű. A Florus-féle római újjáéledés gondolata is jól összeegyeztethető azzal a sztoikus elmélettel, amely a világ tűzben való megsemmisülését, de egyben újjászületését vallotta. Florusnál azonban nincs szó a tűzkatasztrófáról, bár leggyakrabban használt költői képe éppen a tűzvész, a láng, a parázs, a zsarátnok, a hamu, mégis őnála Róma újjászületése az öregség során beálló hosszú megerősödési folyamat, amely egy személytől, a császártól függ. Ez a szemlélet inkább Vergilius alapvetően neopythagoreus ihletettségu híres IV. eclogájának alapeszméjére utal vissza, amely szerint a világ rendje megújul, s ezt egy frissen született és felnövekvő gyermek jelképezi majd. Ez a felfogásbeli hasonlóság nem lehet véletlen, hiszen Florus Vergilius csodálója volt.

Az elmondottak alapján nem látszik meglepőnek, hogy a mű rekonstruálható eredeti felépítése szigorú számszerű elrendezést mutat, ha szétválasztjuk az elméleti és a történeti részeket, a háborús, illetve a belpolitikai események taglalását. Így a fejezetek összességének száma százra tehető, ami megfelel a saecularis gondolatnak. A két könyv az egységek száma alapján megközelítőleg az arany-metszés szabálya szerint tagolódik. Az egyes fejezetcsoportok a hetes számsornak megfelelően alakulnak szabályosan növekvő vagy csökkenő rendben, az elméleti részek száma pedig összesen kilenc. Az előbbi tény kapcsán arra kell utalni, hogy a hetes szám a pythagoreusoknál az egészség szent száma volt, a kilenc Róma eltelt saeculumaikat jelezheti. Mindez a számmissztika síkján tökéletesen támogatja a florusi mű központi gondolatát.

Florus műve, mint láttuk, nem tartozik az ún. „nagy történeti alkotások” közé, de érdekes színfolt, mely jól tükrözi az i. sz. 2. sz. első fele felsőbb társadalmi köreinek misztikus történeti közgondolkodását. Így érthető, hogy a középkor folyamán rendkívül népszerű volt, s olvasottsága a későbbiekben sem csökkent: a reneszánsz és a barokk időszakában számos nyelvre lefordították, többek közt magyarra is (1702: Dálnoki Benkő Márton). Azóta azonban fokozatosan háttérbe szorult, s talán épp napjainkban kezdődik el bizonyos fokú újrafelfedezése.

Jegyzetek

A fordítás O. Rossbach szövegkiadásán alapul (Leipzig, 1896), felhasználva különösen E. Malcovati (1939) és P. Jal (Paris, 1967) szövegét, ill. E. S. Forster (London, 1929) és P. Hainsselin–H. Watelet (Paris, 1932), továbbá I. Lewandowski (Wrocław stb., 1973), valamint A. I. Nyemirovszkij–M. F. Daskova (Voronyezs, 1977) interpretációit.

A szövegben és a jegyzetekben az előneveket (praenomen) rövidítettük, ezek feloldása:

A. – Aulus	M. – Marcus
Ap. – Appius (ill. Ap/p/puleius nemzetségnév)	M'. – Manius
C. – Caius	P. – Publius
Cn. – Cnaeus	Q. – Quintus
D. – Decimus	Sex. – Sextus
K. – Kaeso v. Caeso	Sp. – Spurius
L. – Lucius	T. – Titus
	Ti. – Tiberius

6. old. *Csaknem négyszáz évig* – a leghelterjedtebb antik hagyomány szerint Rómában a királyok kora: i. e. 753–509 (kerekén 250 év). Ennius viszont i. e. 900 körülre tette Róma alapítását (így kb. 400 év). Florus a számmisztika jegyében egyeztethette a két elképzelést.

Százötven év – i. e. 509–212 = 287 év; i. e. 212–63 (Octavius–Augustus születése (vagy 44, ill. 30/27) = kb. 150 év. Florusnak a számmisztika alapján egy 300 (2 × 150) éves időszakra volt szüksége.

8. old. *Lovasjátékokat* – Consualia, melyet Consus termékenység-isten, a magtárak őre, tiszteletére rendeztek.

8. old. „Megállító” – I. Iuppiter Stator.
Fiataloknak – Rómában a fegyverforgató lakosság (17–49 év).
Vének tanácsának – a senatus, melynek tagjai a senatorok.
9. old. *Tizenkét hónapra* – a Numa-féle holdév 355 nap volt. Ezt Caesar reformja alapján váltotta fel a napév.
Törvénykezni lehet – Rómában a munkanapok közül sem mindegyiken lehetett közügyekkel foglalkozni, pl. a szerencsétlen gyásznapokon.
Szent pajzs – I. Salius-papok.
10. old. *Hosszú időn át uralkodó* – a hagyomány szerint 400 évig.
11. old. *Visszatért törzsébe* – a hagyomány szerint végső soron Rómát is az albaiak alapították.
12. old. *Madárjós* – I. augur.
A vesszőnyalábbal körülfont bárdot – a fascest.
Királyi öltözetet – bíbor-, ill. skarlátszínű ruha.
Rabszolgaanyától született – Ocrisia, Servius Tullius anyja, állítólag Corniculumból való hadifogoly volt.
Vagyonebecslésnek – I. census.
Osztályokba . . . testületekbe – a hagyomány szerint Servius Tullius a vagyon alapján osztályozta a lakosságot. A legvagyonosabbak voltak a lovasság és az 1. osztály (18 + 80 centuria). A többi 4 osztályt és a nincstelen proletárokat összesen 95 centuriába sorolták.
13. old. *Templomot emelt* – a római államvallás központja: a capitoliumi Iuppiter-templom.
14. old. *Telepítéssel terjesztette ki* – Ostiára utal.
15. old. *Lucretia férjét* – Tarquinius Collatinust.
16. old. *Megbotránkozást keltsen* – korábban a Velia-dombon állt a háza a forum tőszomszédságában.
17. old. *Határfolyón* – a Tiberisen: Róma a bal, Porsenna a jobb parton.

20. old. *A római hadvezér* – Camillus, 394-ben viselt hadat Faleriivel.
23. old. *Mezítláb* – nem a fejvesztett menekülés, hanem a tiszteletadás jele.
Manlius vezetésével – a Capitoliumon valójában Q. Sulpicius Longus, consuli hatáskörrel felruházott katonai tribunus (390) gyakorolta a főhatalmat.
25. old. *Egyik . . . Másik consulunk* – T. Manlius Torquatus, P. Decius Mus.
27. old. *Emberk feláldozásával* – a samnisoknál a válogatott harcosoknak az oltár előtt átkot kellett mondaniuk családjukra, önmagukra s leszármazottaikra, ha parancs ellenére nem harcolnának. Az esküt megtagadókat kivégezték.
29. old. *Vezért* – Fabius Maximus Rullianus consul (310).
A föld fiaira – utalás a lázadó Gigasokra, a Föld (Gaia) óriás fiaira, akiket az istenek levertek.
31. old. *Curius és Fabricius consulok* – az asculumi csata P. Sulpicius Saverrio és P. Decius Mus consulsága idején (279).
Az utolsó ütközet – a beneventumi csata (275).
33. old. *Négy év* – a tarentumi háború valójában 282–272 között zajlott.
34. old. *Föld istennőt* – I. Tellus.
35. old. *Túrja . . . a földet* – egy hagyomány szerint éhínség idején Coriolanus nem akarta szétosztani az egyszerű emberek közt a külföldről érkezett gabonát, hogy a nép inkább földje műveléséhez térjen vissza.
36. old. *A Szent Hegyre* – a Róma közelében, az Anio túlszéljén fekvő dombra a hagyomány alapján a köznép több ízben (494 v. 472, ill 449) kivonult tiltakozásképpen.
38. old. *A lovasság parancsnoka* – a dictator helyettese.
Itáliát az Alpoktól – a Pó völgyét az Alpokig csak Augustus csatolta Itáliához.

39. old. *Gazdag zsákmány* – Szicília.
Appius Claudius consul – 264-ben.
Hullámozó tengerszoroson – a Messinai-szoroson.
Hiero felett – 263-ban.
40. old. *Még az ütközet* – a mylai tengeri csata (260).
Calatinus dictator . . . – Florus többször téved: Agrigentum 262-ben esett el, Calatinus 249-ben volt dictator.
46. old. *Marsnak* . . . *Vulcanusnak* – római istenekkel azonosított kelta istenek.
47. old. *Tizenennyolc évnél* – a II. pun háború: 219/8–201.
Elvették tőle a tengert – a békeszerződés megfosztotta a punokat a tenger használatának jogától.
48. old. *A gyermekek bíborszegélyű togáját* – tizenhét éves korban vették le a polgári férfitoga felöltésekor.
50. old. *Lovasságunk létszámát* – a lovas szolgálatot teljesítő senatorok és lovagok kitüntetésként aranygyűrűt viseltek.
51. old. *Üres volt a kincstár* . . . – ehhez az eljáráshoz csak jóval a cannaei ütközet után folyamodtak.
Egy-egy nyakékben – a szabad születésű római fiúk bajelhárító amulettként viselték.
53. old. *A háború négyéves időtartama* – 210–206.
58. old. *Görögország partjai mentén* – P. Sulpicius Galba Maximus sikeres flottafelvonulása: 210.
Rhodusiak is – 208-tól avatkoztak be az eseményekbe, bár Athénnal együtt szerették volna diplomáciailag elsimítani az ellentéteket V. Philiposszal.
Nemeai színházban – ez 196-ban volt, 9 évvel az I. macedon háború lezárulása után.
59. old. *Áradt volna fülükbe* – ez már a korinthusi összgörög kongresszuson (195) történhetett.
Hegyeket vágtak keresztül – a perzsa flotta biztos felvonulása érdekében Xerxés keresztülvágattá az Athost.

60. old. *Örökség címén* – I. Seleukos Nikatőr ugyanis elfoglalta a thrák tengerpartot.
61. old. *Meander folyó mellett* – a csata a Sipylos hegynél volt. Florus az itteni várost összetéveszthette a Maiandros folyó melletti Magnesiával.
65. old. *Jelen sem volt* – a híres pydnai csata 168-ban zajlott le.
67. old. *Négy év leforgása alatt* – 149–146.
70. old. *A Karthagót alapító királynő* – Dido.
71. old. *Hivatalosan ellenségünké nyilvánítottuk volna* – Korinthos valójában tagja volt az achaiai szövetségnek, melynek Róma hadat üzent.
72. old. *Csaknem kétszáz éven át* – Augustus (26–24) s Agrippa (19) hadjáratai hódították meg végleg Hispaniát.
73. old. *Felejtés vizéig* – Léthé (= Lima), folyó Luzitániában.
74. old. *A szentségtörés félelmével* – mert csak az isteneknek lett volna szabad e látványban gyönyörködniük.
79. old. *Jog szerint . . . vívott háborúkat* – a rómaiak szemében az előírásoknak megfelelően elhatározott s a vallási rítusok szerint megindított háborúk. Florus ilyeneknek tekinti – a polgárháborúkkal szemben – az idegen népek elleni harcokat is.
81. old. *Iugurtha ekkor . . .* – 116-ban.
82. old. *A diadalmenetben* – 104. jan. 1-én.
84. old. *Mars népe* – Romulus apja révén: a rómaiak.
87. old. *Papi méltóságot* – a barbár nők állítólag Vesta-szüzek akartak lenni.
Győzelem híre . . . – az erősen hiányos latin szöveget a fordítás kiegészítette.
88. old. *Kaukázus sziklái közé* – Florus a Kaukázust talán összetéveszti a Haemusszal.
89. old. *Hét perzsától* – állítólag Dareios hat perzsa előkelővel együtt szőtt összeesküvést a trónbitorló Smerdis mágus

- hatalmának megdöntésére. Mithridatés ezek egyike le-
származottjának vallotta magát.
90. old. *Északi sziklaodújából* – az ókorban úgy képzelték, hogy az
északi területek magasabban fekszenek.
A gabonafélék szülőhazája – ókori hagyomány szerint az
athéniak találták fel a gabonatermesztést.
91. old. *Előbb diadalt ülni* – Sulla mielőbb vissza akart térni Itá-
liába, hogy visszaszerezze a Marius-pártiaktól a hatal-
mat.
92. old. *A két Armeniát* – a Nyugati Kis és a Keleti Nagy Arme-
niát.
Átkelt az Euphratesen – valójában már Lucullus is átkelt
rajta.
94. old. *Arany szőlővenyige* – vagyis Jehovának, az Ég istenének
jelmépe.
95. old. *Mars isten. . . flottája* – a római flotta.
97. old. *Antoniuszt küldte megbízottként* – Florus talán L. Octavius-
szal, Pompeius 67-ben Krétára küldött alvezérével té-
veszthette össze Antoniuszt.
102. old. *Harmadik őrségváltás idején* – ősszel: éjfél körül, mert a ró-
maiak az éjszakát 4 háromórás időszakra osztották.
104. old. *Tizenegy legiójának* – Crassusnak csak hét legiója volt.
107. old. *Állami adóbevételeket* – a köztársaság idején az állam a
provinciák adójának beszedését főleg lovagokra bízta.
Ezek kezükben tartották a bíróságokat, és ezért a sena-
tori rangú helytartók nem mertek föllépni túlkapásaikkal szemben.
109. old. *Elapadtak adóbevételeink* – a lovagi bíróságok bátorították
az adóbérlők zsaroló tevékenységét. Ez aláásta egyes
provinciák gazdasági helyzetét.
Gabonafelvásárlás – Róma város lakosságának olcsó, ké-
sőbb ingyenes gabonaellátására.
110. old. *Házi istenek* – l. larok.

110. old. *Amikor eljött a nap* – 133 tavaszán.
Rátette a kezét – ez fejezte ki a letartóztatást, a bíróság elé idézést.
111. old. *Koronát követelne* – a konzervatív senatusi körök rágalma.
Arannyal fizettek a gyilkosoknak – a néptribunus személye különben szent és sérthetetlen lett volna.
112. old. *Csak consulságában bízott. . .* – az eredeti szöveg romlott.
C. Gracchust – valójában nem őt, hanem önmagát.
113. old. *Ezeknek a törvényeknek* – ti. a gracchusiaknak.
Csak háborút – ti. a szövetséges háborút.
115. old. *Iulius Caesart* – Sex. Iulius Caesar, a 92. év consula.
118. old. *Perperna. . . torolta meg* – ő csak legatus volt. Mindezt Rupilius consul hajtotta végre (132).
Kisebbfajta diadalmenetet – ovatiót. A hadvezér ilyenkor nem használhatott díszkocsit és díszruhát.
123. old. *Iuppiter papja* – l. flamen Dialis.
125. old. *Az egyik középületben* – ez 82. nov. 2-án történt.
A nagy hadvezér öccsének – M. Marius Gratidianusnak, akit a Marius család örökbe fogadott.
126. old. *Halált hozó tábla* – Sulla alatt nyilvánosságra hozták a kivégzendők névsorát.
Segítséget nyújtott a királynak – Sertorius egyik tapasztalt hadvezérét küldte el Mithridateshez.
127. old. *Rendkívüli férfinak* – ti. Sullának.
128. old. *A határvidékeken* – Pompeius a haderő nagy részével keleten volt a Mithridatés elleni háború miatt.
129. old. *Embervérrel* – ebben a formában ellenséges híresztelés.
A senatus ülésén – 63. nov. 7-én v. 8-án.
131. old. *Négy évig* – 49–45.
Pompeius színházaiban – a Pompeius dicsőségét visszhangzó színházakban.
132. old. *Cretai diadalmenetének pompáját* – a foglyul ejtett kalózvezérek Pompeius diadalmenetén vonultak fel.
133. old. *Tíz néptribunus határozata* – az összes néptribunus támo-

gatta a törvényt (52), amely alapján Caesar távollétében pályázhatott volna a consulságra.

133. old. *Ő sem bocsátja el hadseregét* – a Rómába magánemberként visszatérő Caesart ellenfelei bíróság elé állították volna. *Közellenséggé nyilvánította* – 49. jan. 7-én.
134. old. *Öböl kikötőzárján* – 49. február közepén v. végén. Ez a hajózás szempontjából még veszélyes időszak volt. *Önmagát tette consullá* – Caesar 49 végén dictatorként tartotta meg azt a népgyűlést, amelyen P. Serviliusszal együtt consullá választották (48-ra). *A puhány hírekre* – Massilia elpuhultnak tartott lakóit Rómában „görögöcskéknek” csúfolták.
137. old. *Caesart viszed* – a Caesarnak tulajdonított, de csak később kialakuló szállóige teljes formában így hangzott: „Caesart viszed és Caesar szerencsését!”
138. old. *Színházában* – Pompeius építtette az első római kőszínházat (55).
141. old. *Macska-egér harcban* – a zelai ütközetben (47), melyről Caesar e szállóigévé lett szavakkal adott hírt: „Jöttem, láttam, győztem.” *Átkozott bosszúvágyat* – a pompeianusok megesküdtek, hogy megtorolják volt fővezérük halálát.
146. old. *Nem tartott diadalmenetet* – igazából Caesar öt triumfust tartott, négyet a mundai győzelem előtt, egyet pedig utána. *Vöktől félni kell* – Faustus Sulla Pompeiusnak, Pompeius Caesarnak volt a veje. *A királyi hatalom jelvényeit* – az Antonius felkínálta diadéma nem feltétlenül utal királyi hatalomra.
147. old. *Pompeius . . . fiakat* – ekkor már csak Sex. Pompeius élt. *Királyságra tört. . .* – a latin szöveg romlott.
148. old. *Tizennyolc éves* – Octavi(an)us 63. szept. 23-án született.

150. old. *A legvéresebb egyezséget* – kb. 300 senatort s 2000 lovagot öltek meg.
152. old. *Antoniuszt pedig félelme* – későbbi octavianusi propaganda, mert valójában Antonius nyerte meg az ütközetet.
153. old. *Túlélnie a háborút* – Brutus 20 nappal később szenvedett vereséget, mint Cassius.
154. old. *A baiaei part mólóján* – 39-ben.
155. old. *Telhetetlen bendő* – a latin szöveg romlott.
156. old. *Gyűrűit a tengerbe hajította* – hogy ha elfogják, ne ismerjék fel.
Elszakadt tőlünk Syria – 40-ben.
157. old. *A baráti szövetséget* – a parthusok korábban Sullával, majd Pompeiusszal kötöttek ilyen.
161. old. *Az Óceán felé elmenekülhessen* – Kleopátra állítólag szárazföldi úton akarta eljuttatni flottáját a Vörös-tengerre kincseivel együtt, hogy keleten alapítson új királyságot. Számítását az arabok s Antonius húzták keresztül.
164. old. *Százados* – l. centurio.
166. old. *Bormát* – a mai Bonnt.
169. old. *Mégis meghalt* – a latin szöveg romlott.
170. old. *Közelebb fekvő Óceán* – ti. az Atlanti-óceán.
173. old. *Indiaiak* – Augustust Hispaniában (26–25) és Samos szigetén (20) kereste fel indiai követség.
Ianus templomának kapuját – Augustus három alkalommal is bezáratta: 29, 25, 8.
A haza atyja – e megtiszteltetés 2-ben érte.
Augustus – fenséges, vö. Romulus megistenülésével.

Jegyzetszótár

A *Jegyzetszótár* összeállításánál a magyar ábécét vettük alapul. A címszavakban a görög és egyéb nevek latinos formában szerepelnek, ahogy Florus szövegében találjuk őket. A hasonló nevű személyek megkülönböztetésére nevük magyarázata után zárójelben megadtuk a fejezet számát, ahol az illetőről szó van.

Achaia – a peloponnésosi félsziget É-i része. Később a provinciává szervezett görögországi terület neve.

Acilius Glabrio, M^o – az i. e. 191. év consula.

Acro – Caenina legendás királya.

Actium – görög város és hegyfok az ambrakiai öbölben. I. e. 31-ben itt aratott Octavianus döntő győzelmet Antonius felett.

Adherbal – Iugurtha unokafivére és ellenfele. Iugurtha i. e. 112-ben végzett vele.

Aedusok – Róma-barát kelták a Loire és a Saône között.

Aegatae-szigetek – Szicília Ny-i csücskénél fekszenek.

Aegimurus-sziget – Karthago közelében van.

Aemilius Papus, L. – i. e. 225-ben consulként legyőzte a keltákat.

Aemilius Regillus, L. – i. e. 190-ben legyőzte III. Antiokhost.

Aenaria = Ischia.

Aequusok – közép-itáliai nép. I. e. 431-ben szenvedtek döntő vereséget a rómaiaktól.

Aesepus – kisázsiai folyó.

Aesernia = Isernia. Samnis város, a szövetséges háborúban lerombolták.

Aethiops = etióp.

Aetolia – a Korinthosi-öböltől É-ra fekvő terület. I. e. 189-ben Róma fennhatósága alá került.

Afranius, L. – i. e. 60-ban consul, Pompeius híve. A thapsosi csata után kivégezték (IV. 2.).

Afranius, T. – a szövetséges háborúban a latinok vezére (III. 18.).

Agrigentum – dél-szicíliai görög város, ma: Agrigento.

Agrippa, M. Vipsanius – i. e. 62 k.–12; Augustus veje, győztes háborúinak hadvezére.

Alba (Longa) – város az Alba hegyén, Róma anyavárosa.

Albania – a Kaukázuson túl, a Káspi-tengertől Ny-ra fekvő ország.

Alba hegye = Monte Cavo. Rómától ÉK-re fekszik.

Albinus, Sp. Postumius – i. e. 110-ben consulként harcolt Iugurtha ellen, aki megvesztegette. Öccse, *A. Postumius Albinus* is eredménytelenül küzdött a numidák ellen.

Albis = Elba.

Alcibiades (Alkibiadés) – i. e. 5. sz.-i kiváló képességű, kalandor szellemű politikus. Periklész unokaöccse, Sókratész tanítványa.

Alesia – egy kelta törzs központja. Caesar i. e. 52-ben vette be.

Allia – a Tiberis mellékfolyója. A rómaiak veresége: i. e. 390. vagy 387. júl. 18.

Allobroxok – kelta törzs a Rhône és az Isère közt. A rómaiak i. e. 121-ben verték le őket.

Alphius (Alpheios) – a Peloponnésos legnagyobb folyója.

Alsium – etruskiai kikötőváros, a 3. sz.-tól latin telepítéssel.

Ambiorix – a Maas és a Rajna között élő eburók vezére.

Ambracia (Ambrakia) – város ÉNy-Görögországban. A rómaiak i. e. 189-ben foglalták el.

Anas – folyó Baeticában. Az itteni ütközet i. e. 75-ben volt.

Ancharius – Marius i. e. 87-ben meggyilkoltatta.

Ancus Marcius – a hagyomány szerint Róma negyedik királya (642–617).

Andriscus (Andriskos) – Perseus macedon király fiának adva ki magát, i. e. 151–148-ban fellázadt Róma ellen.

Anicius Gallus, L. – i. e. 168-ban legyőzte Gentios illyr királyt.
Anio = Aniene. A Tiberis bal oldali mellékfolyója.

Antiochus (Antiochos) – III. vagy Nagy Antiochos (i. e. 243/2–187),
223-tól Syria uralkodója. Rómától Thermopylainál (191) és
Magnesiánál (189) szenvedett vereséget.

Antistius, C. – Augustus megbízottjaként i. e. 26–24-ben tevékenyke-
dett Hispaniában.

Antium = Anzio. Latiumi kikötőváros.

Antonius – Florus szerint Pompeius megbízottja Krétán (III. 7.).

Antonius, C. – a triumvir öccse. Caesar megbízottjaként Illyricumot
védte 49-ben (IV. 2.).

Antonius Hybrida, C. – a szónok M. Antonius fia. Ő győzte le Catili-
nát i. e. 62-ben Pistoriánál (IV. 1.).

Antonius Orator, M. – i. e. 143 k.–87; jeles szónok, a triumvir nagy-
apja (III. 21.).

Antonius Creticus, M. – az előbbi fia, a triumvir apja. I. e. 73–72-ben
krétai akciója sikertelen volt (III. 7.).

Antonius, M. – i. e. 83 k.–30; a második triumviratus tagja, Octa-
vianus ellenfele (IV. 2. skk.).

Aous = Viosza. Folyó Görögország ÉNy-i részén.

Apollo (Apollón) – Delphoiban Pythios melléknéven tisztelték. Cu-
maeban is volt kultushelye.

Appius Caecus, Claudius – a római erény példaképe. I. e. 280-ban lé-
pett fel a Pyrrhossal tervezett béke ellen (I. 18.).

Appius Claudius Sabinus Regillensis – az i. e. 495. év consula (I. 22. és
24.).

Appius Claudius Pulcher – részt vett a cannaei csatában. 212-ben con-
sul volt (II. 6.).

Appius Claudius Caudex – a 264. év consula, Hierón legyőzője (II. 2.).

Appius Pulcher, Claudius – a 177. év consula (II. 10.).

Appius Claudius (helyesen: P.) – a 249. év consula, az első pun hábo-
rúban tengeri csatában vereséget szenvedett (II. 2.).

Appius Claudius Pulcher – i. e. 78–76-ban Macedonia proconsula (III.
4.).

Apuleius Saturninus, L. – néptribunus, a gracchusi törvények támogatója. A senatus végzett vele.

Apulia – terület Itália DK-i részén.

Aquae Sextiae – Dél-Gallia stratégiai fontosságú pontja.

Aquilius, M'. – az i. e. 129. év consula, Kisázsia meghódítója (126) (II. 20.).

Aquilius, T. (valójában: M'.) – consul i. e. 101-ben, ő verte le a szicíliai rabszolga felkelést (III. 19.).

Aquitanusok – ibér eredetű nép a Pireneusok és a Garonne között.

Aracelum – város Hispania Tarraconensisben.

Araxes – Armenia főfolyója, a Káspi-tengerbe ömlik.

Arcadiaiak (arkádiaiak) – görög nép a Peloponnésos középső részén.

Archelaus (Arkhelaos) – görög vagy macedon származású zsoldos, VI. Mithridatés fővezére.

Archimedes (Arkhimédész) – i. e. 287 k.–212 élt görög tudós, az ókor legnagyobb matematikusa, fizikusa. Egy római katona ölte meg Syrakusai bevételekor.

Ardea – a latin rutulusok városa Rómától D-re.

Arethusa – nimfa, a monda szerint Syrakusai közelében forrássá változott.

Aricia = Ariccia. Város az Alba-hegy lábánál.

Ariminum = Rimini. Kikötőváros az Adria partján.

Ariobarzanes, I. – Kappadokia Róma-barát királya (uralk. i. e. 95 k. –63–2) (III. 5.).

Ariobarzanes, III. – Kappadokia királya (i. e. 52–42). A polgárháborúban Pompeius oldalán állt (IV. 2.).

Ariovistus – a kelta insuberek egyik vezére (I. 20.).

Ariovistus – a germán suebusok királya (III. 10.).

Aristobolus, II. (Aristobulos) – judeai király. 49-ben a pompeianusok mint Caesar hívét kivégezték.

Aristonicus (Aristonikos) – feltehetőleg II. Eumenész pergamoni király törvénytelen fia. Róma elleni felkelését leverték, i. e. 128-ban meggyilkolták.

- Armenia* – Rómával több háborút viselt ország a Fekete- és a Káspitenger között.
- Arminius* – a germán cheruscusok királya. I. sz. 9-ben felkelést szervezett a rómaiak ellen.
- Arsaces* (Arsakés) – néha így nevezték a parthus királyokat a dinasztiaalapító I. Arsakésről.
- Arsia* – illyricumi folyó.
- Arsinoe* – VII. Kleopátra nővére.
- Artabazes* – pontosi uralkodó. Több armeniai királyt is hívtak így.
- Artagera* (Artageira) – armeniai város.
- Artaxata* = Artasat. Armenia ókori fővárosa.
- Artoces* – a hiberusok királya, Pompeius harcolt ellene.
- Arusinus mezők* – Lucania egyik körzete.
- Arvernusok* – a mai Auvergne területén élt gall törzs.
- Asculum* = Ascoli Piceno. Picenum fővárosa. I. e. 91-ben itt tört ki a szövetséges háború.
- Ascuris-mocsár* – a thessaliali Ascuris-tó vidéke.
- Asia* – Kisázsia ókori neve: 1. a pergamoni királyság területén létesített római provincia; 2. tágabb értelemben is használták.
- Asinius Pollio, C.* – római politikus, író (i. e. 76–i. sz. 5 k.).
- Astura* – folyó a tarracói Hispaniában. Környékén éltek az *asturok*.
- Atesis* = Agide. É-itáliai folyó.
- Athenio* (Athénión) – kilikiai származású rabszolga, a II. szicíliai rabszolgafelkelés (i. e. 104–100) szervezője.
- Atilius Regulus, M.* – az I. pun háború legendás hadvezére, akit a karthagói fogság sem tántorított el hazája iránti hűségétől.
- Atilius, P.* – a kalózok elleni háborúban (67) Pompeius megbízottja.
- Attalus* (I. Attalos) – a pergamoni királyság létrehozója (i. e. 241–197) (II. 7.).
- Attalus* (III. Attalos) – Pergamon utolsó uralkodója (i. e. 138–133) (II. 20., III. 12., III. 15.).
- Atticaiak* – Attika Athén fennhatósága alatt álló félsziget Közép-Görögországban.

- Attius Nevius* – etruszk nevű, legendás madárjós.
- Aufidus* = Ofanto. D-Itália legnagyobb folyója.
- Augur* – a madarak repüléséből és viselkedéséből jósoló római pap.
- Augustus* – C. Octavi(an)us Iulius Caesar Augustus (i. e. 63–i. sz. 14), a polgárháborúk végső győztese, a principatus megalapítója.
- Aurunculeius Cotta, L.* – Caesar alvezére Galliában. Az eburók elleni hadműveletek (54–3) parancsnoka.
- Autrignonok* – népcsoport a tarracói Hispaniában.
- Autronius Paetus, P.* – a Catilina-összeesküvés résztvevője. 62-ben száműzték.
- Auxuma* – város a tarracói Hispaniában.
- Avaricum* – gall város, Caesar 52-ben lerombolta.
- Aventinus* – a hét római domb egyike a Tiberis partján.
- Avernus-tó* – tengerszem Cumae és Puteoli közt.
- Baebius Tamphilus, M.* – i. e. 180-ban helytartóként tízezer ligurt telepített át Samniumba (II. 3.).
- Baebius, M.* – Marius ellenfele (IV. 9.).
- Baebius, C.?* – a sullai vérengzések áldozata (IV. 9.).
- Baetica* – túlsó Hispania tartományának legfontosabb körzete.
- Bagrada (Bagradas)* – Numidia főfolyója.
- Baiae* – Cumae kikötője lehetett. Híres fürdőtelepülés.
- Balearicus, Q. Caecilius Metellus* – az i. e. 121. évben consulként a birodalomhoz csatolta a Baleári-szigeteket.
- Basilus, L. Minucius* – Caesar alvezére Galliában (53–52). Később részt vett a Caesar elleni összeesküvésben.
- Belgák* – indoeurópai népcsoport É-Galliában.
- Bergida* – város a hispaniai Asturiában.
- Bithynia* – terület Kisázsia ÉNy-i részén. I. e. 75–4-től római provincia.
- Bituitus* – a kelta arvernusok királya. Fabius Maximus győzte le (i. e. 121).
- Biturixok* – Aquitániában élő kelta nép. Heves harcot vívtak Caesarral (52–51).

Bocchus – Mauretania királya (i. e. 110 k.–80). 105-ben kiszolgáltatta Rómának a hozzá menekülő Iugurthát.

Boeotia (Boiótia) – közép-görögországi terület.

Boiorix – az Itáliára támadó (i. e. 101) kimberek királya.

Boldogok szigete – a Kanári-szigetek.

Bomilcar – Florus szerint Maharbal apja.

Bononia = Bologna.

Bosporus (Bosporos) – két tengerszoros: 1. A thrák Bosporos a Márvány- és a Fekete-tenger között; 2. a kimmer B. a Fekete- és az Azovi-tenger között.

Bovillae – város a mai Frantocchie közelében, a via Appia mentén.

Brennus – vezetésével támadták meg a galaták i. e. 280–79-ben Macedonián át Görögországot.

Breunusok – hegyilakók az Inn mentén.

Brigaecinusok – a mai spanyolországi León városának lakói.

Brittomarus – gall vezér. Seregét L. Aemilius Papus győzte le i. e. 225-ben.

Brundisium = Brindisi. Fontos kikötőváros DK-Itáliában.

Bruttiusok – népcsoport Itália DNy-i részén. Pyrrhos, majd Hannibal oldalán harcoltak.

Brutus, L. Iunius – a köztársaság megteremtője (509: consul), a királyok elűzője (I. 9., I. 10.).

Brutus, D. Iunius, Callaicus – az i. e. 139. év consula, C. Gracchus ellenfele (II. 17.).

Brutus, D. Iunius Albinus – a Caesar-ellenes összeesküvés egyik résztvevője (IV. 2., IV. 4.).

Brutus, M. Iunius – az ősi köztársaság híve. A Caesar ellen szőtt összeesküvés irányítója (IV. 2., IV. 6., IV. 7., IV. 9.).

Byrsa – Karthagó központi vára.

Caenina – nyomtalanul eltűnt város Róma mellett. A monda szerint Romulus foglalta el.

Caepio, Servilius Q. – az i. e. 106. év consula. Az arausiói katasztrófa miatt száműzték (105) (III. 3.).

- Caepio, Servilius* – Florus szerint 67-ben Pompeius alvezére az asiai partokon (III. 6.).
- Caesar* – I. Augustus.
- Caesar, L. Iulius* – M. Antonius nagybátyja (IV. 6.).
- Caesar, C. Iulius* – a polgárháborúk fő alakja, Róma diktátora (II. 19., III. 10., III. 12., IV. 1–4., IV. 6., IV. 8., IV. 12.).
- Caesar, C. és L. Iulius* – Florus csak egy személyről beszél, de a maria-nusok mindkét testvér levágott fejét közszemlére helyezték i. e. 87-ben (III. 21.).
- Caesar, C. Iulius* – Augustus unokája (IV. 12.).
- Caesar, L. Iulius* – Augustus fiatalabb unokája (IV. 12.).
- Caieta* = Gaeta. Kedvelt nyaralóhely.
- Calabria* – Itália DK-i része. Róma több települést létesített itt.
- Calagurris* = Calahorra. Ibér város az Ebro partján.
- Calatinus, A. Atilius* – consulként majd dictatorként sikerrel harcolt Szicíliában az I. pun háborúban.
- Caledoniai rengeteg* – Britannia belsejében.
- Callaecia* – a kelta callaicusok területe Hispania ÉK-i részén.
- Calpurnius Bestia, L.* – i. e. 111-ben consul. A Iugurtha elleni hadjárat egyik fővezére (III. 1.).
- Calpurnius Flamma, M.* – katonai tribunus, az I. pun háború egyik hőse (II. 2.).
- Camerina* – szicíliai város.
- Camillus, M. Furius* – dictator, az aequusok, a volscusok, Veii és a gallok elleni háború hőse. I. e. 364-ben halt meg.
- Campanusok* – Közép-Itália Ny-i részének lakossága.
- Cannae* = Canne. Település az Aufidus déli partján. Hannibal 216-ban aratott itt győzelmet.
- Cantaberek* – Rómával ellenséges nép É-Hispaniában.
- Canuleius, C.* – az i. e. 445. év néptribunusa. Ő kezdeményezte a patriciusok és plebeiusok közti házasság törvényesítését.
- Capitolium* – a hét római domb egyike, az állami élet központja.
- Cappadocia* (Kappadokia) – kisázsiai terület a Halys folyótól K-re.

- Caprae-mocsár* – lápos mélyedés a Mars-mezőn.
- Capua* – campaniai település, több háborút viselt Rómával.
- Carbo, Cn. Papirius* – i. e. 89-ben Lucaniában tevékenykedett praetorként. Sullától vereséget szenvedett.
- Carinae* – latinul: hajógerinc. Előkelő római városrész.
- Carnunsok* – kelták, az i. e. 52-es gall felkelés elindítói.
- Carrhae* (Karrhai) – fontos kereskedőváros É-Mezopotámiában. Crassus 53-ban szenvedett itt megsemmisítő vereséget.
- Carseoli* – Auquus város Rómától K-re.
- Caspiusok* (kaspioi) – a Káspi-tótól DNy-ra élő nép.
- Cassius Vecellinus, Sp.* – az i. e. 5. sz. elején szorgalmazta Róma csatlakozását a latin szövetséghez.
- Cassius Longinus, C.* – az Alpokon inneni Gallia helytartójaként (72) Mutinánál vereséget szenvedett Spartacustól (III. 21.).
- Cassius, C.* – Asia helytartója (i. e. 89–88). Mithridatéstól vereséget szenvedett (III. 5.).
- Cassius Longinus, C.* – a Caesar elleni merénylet szervezője (IV. 2.).
- Castor* (Kastór) – Pollux (Polydeukés) féltestvére. A Regillus-tónál (i. e. 496) állítólag ők segítették a rómaiakat győzelemhez.
- Catilina, L. Sergius* – i. e. 108–62; összeesküvése, bár kalandos vállalkozás volt, fontos agrár- és társadalomreformokat vett tervbe.
- Cato Censorius, M. Porcius* – szigorúságáról híres politikus (i. e. 234–149). Karthago megsemmisítését javasolta (II. 15., II. 17.).
- Cato, C. Porcius* – az előbbi és Aemilius Paulus unokája, az i. e. 114. év consula. Súlyos vereséget szenvedett Thrákiában a scordiscusoktól (III. 4.).
- Cato, L. Porcius* – consul (i. e. 89), leverte az etruszkokat, de a marsusoktól vereséget szenvedett és elesett (III. 18.).
- Cato Uticensis, M. Porcius* – a censor dédunokája (i. e. 95–46). Körtársaságpárti hadvezér, a sztoikus filozófia római képviselője (III. 6., III. 9., IV. 1. skk.).
- Catthusok* – germán nép a Fulda és az Eder között. Róma erős ellenfelei az i. sz. 1. sz.-ban.

- Catulus, Q. Lutatius* – a 102. év consula, Marius ellenfele (III. 21.).
- Catulus, Q. Lutatius* – az i. e. 78. év consula, Sulla híve (III. 23.).
- Caudiumi szoros* – talán Montesarchio környékén. A samnisoktól i. e. 321-ben elszenvedett vereség színhelye.
- Celtiberek* – Közép-Hispaniának az ibér őslakosságból és a benyomuló keltákból kialakult népe.
- Celticusok* – hispaniai törzs.
- Censorinus, L. Marcius* – az i. e. 149. év consula. A flotta főparancsnokaként M'. Maniliusszal megindította a harmadik pun háborút (II. 15.).
- Census* – a római polgárok összeírása és vagyonbecslése. Ennek alapján történt a katonaság kiállítása.
- Centuria* – 1. A legkisebb katonai egység. 2. Vagyoni helyzeten alapuló választócsoport a népgyűlésen.
- Centurio* – egy katonai egység (centuria) vezetője.
- Cephalenia* (Kephallénia) – a legnagyobb Ión-tengeri sziget. Az aitoliai szövetség tagja (i. e. 226 k.).
- Ceres* – a görög Déméterrel azonosított itáliai termékenység-istennő.
- Cethegus, C. Cornelius* – a Catilina-összeesküvés részvevője.
- Chaeronia* (Khairóneia) – stratégiai jelentőségű város É-Boiótiában.
- Chaonia* – Épeiros É-i körzete a mai albán tengerparton.
- Cheruscusok* – germán törzs a Harz-hegységtől É-ra.
- Cicero, M. Tullius* – i. e. 106–43; a latin prózaírás egyik legnagyobb mestere. A II. triumviratus proskribálta.
- Cimberek* (kimberek) – keltákkal keveredett germánok. Marius i. e. 101-ben győzte le őket Vercellaenél.
- Ciminius-hegy* – Észak- és Közép-Etruriát elválasztó hegylánc. Fabius Rullianus i. e. 310-ben aratott itt győzelmet.
- Cinna, L. Cornelius* – (?–i. e. 84) vezető néppárti politikus, Sulla ellenfele.
- Cirta* – sziklaerősség a mai Algériában, Massinissa fővárosa.
- Claudius Drusus* (Nero Germanicus) – Livia Drusilla (később Augustus felesége) fia, Tiberius császár öccse (i. e. 38–9) (IV. 12.).

Claudius Nero, C. – az i. e. 207. év consula. Hispaniában és Itáliában harcolt a punok ellen (II. 6.).

Claudius Unimanus v. a Félkezű – az innenső Hispania praetora i. e. 146-ban (II. 17.).

Cleopatra (VII. vagy Nagy Kleopátra) – (i. e. 69 k.–30) a ptolemaiosi Egyiptom társuralkodója. Caesar egyeduralomra segítette (47). 37-től Antonius felesége.

Clodius Pulcher, P. – kalandor politikus (i. e. 92 k.–52). 52-ben néptribunus (III. 9.).

Clodius Glaber, C. – i. e. 73-ban nem sikerült Spartacust a Vezúvnál elfognia (III. 20.).

Clusium = Chiusi. A tizenkét vezető etruszk városállam egyike.

Cnosus (Knóssos) – a krétai bronzkori civilizáció központja. A görög-római időkben is város volt itt.

Colchis (Kolkhis) – ország a Fekete-tenger és a Phasis (= Rioni) folyó mentén. Mithridatés 66-ban ide vonult vissza Pompeius elől.

Collatinus, L. Tarquinius – valójában aligha volt Brutus consultársa.

Collina-kapu – Róma egyik stratégiai fontosságú bejárata. Sulla győzelme: i. e. 82. nov. 1.

Colophon – város a kisázsiai Ióniában.

Contrebia – fontos keltiber település a mai Zaragoza közelében.

Cora = Cori. Latin település, az ariciai szövetség tagja, s római befolyás alá került.

Corfinium = Corfinio (közelében fekvő romok). Paelignus település.

Corinthus (Korinthos) – fontos görög kereskedőváros az isthmosi földszorosnál. I. e. 243-tól az akháj szövetség tagja. Ezért rombolta le L. Mummius 146-ban.

Coriolanus, Cn. Marcius – a latin Corioli meghódítója. I. e. 491-ben száműzték.

Corioli – latin település az albai hegyekben.

Cornelius Scipio, Asina, P. – az i. e. 260. év consula. Eredményesen harcolt Szicíliában (II. 2.).

Cossus, A. Cornelius – a valóságban a Fidenae elleni háborúban (i. e. 426) volt a lovasság parancsnoka (I. 11.).

Cossus, Cn. Cornelius Lentulus – i. e. 1-ben consul, majd Africa helytartója.

- Cotiso* – M. Licinius Crassus i. e. 29-ben győzte le.
- Cotys* – thrák király, i. e. 48-ban segítette meg Pompeiust.
- Crassus Mucianus, P. Licinius* – Scipio Aemilianus ellenfele, támogatta Ti. Gracchus reformját. Az i. e. 131. év consula (II. 20.).
- Crassus, M. Licinius* – (i. e. 115 k.–53) a triumvir. Kora egyik leg-
gazdagabb politikusa, ismert hadvezére (III. 11. skk.).
- Crassus, M. Licinius* – az i. e. 30. év consula, Moesia elfoglalója (IV. 12.).
- Crastinus* – Caesar első centuriója (i. e. 49), Pharsalosnál hősi halált halt.
- Cremera* – a Tiberis mellékfolyója, itt szenvedett vereséget a háromszázhat Fabius.
- Critolaus* (Kritolaos) – az akhaiai szövetség vezetője (i. e. 147–6).
- Cumae* – a legrégebb (730 k.) görög telepítés Itáliában (Campania).
- Cures* = Corese (közelében). A legfontosabb sabin város Rómától É-ra.
- Curicta* = Krk sziget.
- Curio, C. Scribonius* – az i. e. 76. év consula. Az első római hadvezér, aki az Al-Dunáig nyomult (III. 4.).
- Curio, C. Scribonius* – az előbbi fia (i. e. 84 k.–49), Caesar híve (IV. 2.).
- Curius Dentatus, M.* – a római egyszerűség példaképe. A samnisok, sabinok (i. e. 290), senonok (284), Pyrrhos (275) legyőzője (I. 15., I. 18.).
- Curius, Q.* – Catilina összeesküvésének résztvevője (IV. 1.).
- Cydonea* (Kydonia) = Chania. Város Kréta É-i partvidékén.
- Cynocephalae* (Kynoskephalai) – hegyvonulat Közép-Thessaliában, Flaminius és V. Philippos (i. e. 197) harcának színhelye.
- Cyprus* – a sziget i. e. 294-től a Ptolemaiosok, i. e. 58-tól a rómaiak kezén.
- Cyrenae* (Kyrénai) – az É-afrikai Kyrénaika gazdag fővárosa.
- Cyrus* (Kyros v. Kyrnos) – 1. A Káspi-tóba ömlő folyó, a mai Kura; 2. folyó Perzsiában.

- Cyzicus* (Kyzikos) – Milétos kisázsiai telepítése a Márvány-tenger-nél.
- Dákok* – nomád indoeurópai nép az Al-Dunánál. Csak Traianus hódította meg őket végképp.
- Damascus* – ősi sémi város, egy időben Syria fővárosa. Pompeius i. e. 64-ben csatolta Rómához.
- Darius, I.* (Dareios) – a perzsa birodalom megszervezője (i. e. 522 k. –486 k.).
- Decemvir* – rendkívüli hatalommal felruházott tíztagú bizottság tagja.
- Deciatiuniak* – ligur nép a mai Franciaország DK-i partvidékén.
- Decius Mus, P.* – négyszeres consul (i. e. 312, 308, 297, 295). A sentinumi ütközetben (295) halt hősi halált. A Ciminius-erdőnél aratott győzelem 310-ben volt (I. 17.).
- Decius Mus, P.* – i. e. 340-ben consul. A latin háborúban állítólag önként felajánlotta életét (I. 14.).
- Deiotarus* (Déiotaros) – a kisázsiai Galatia Ny-i részének Róma-barát uralkodója (i. e. 59-től), Pompeius vazallusa.
- Delmaták v. dalmaták* – harcias illyr törzs a Balkánon.
- Delminium* – a delmaták legfontosabb erőssége.
- Diaeus* (Diaios) – az akhaiai szövetség élén (i. e. 150-től) Róma-ellenes politikát folytatott. Mummius 146-ban győzte le.
- Dictator* – a legmagasabb rendkívüli tisztség viselője Rómában. Megbízatása hat hónapra szólt.
- Didius, C.* – Caesar alvezére, 46-ban Carteiánál legyőzte a pompeianus hajóhadat (IV. 2.).
- Didius, T.* – Macedonia helytartójaként (i. e. 100) biztosította a veszélyeztetett határvidéket. 98-ban consul (III. 4.).
- Dolabella Maximus, P. Cornelius* – az i. e. 283. év consula, a Vadimonis tónál legyőzte a keltákat (I. 13.).
- Dolabella, Cornelius* – Caesar nem beszél ilyen nevű alvezéréről (III. 10.).

Dolabella, P. Cornelius – (i. e. 80 k.–43) kalandor szellemű politikus, Caesar, majd Antonius híve (IV. 2–3.).

Domitius Ahenobarbus, Cn. – i. e. 122-ben consul, 121-ben legyőzte az allobroxokat és az arvernusokat (III. 2.).

Domitius Ahenobarbus, L. – az i. e. 54. év consula. Corfiniumban nem tudta megakadályozni Caesar előnyomulását (IV. 2.).

Domitius Calvinus, Cn. – az innenső Hispania helytartója (i. e. 79). A Sertorius alvezére, Hirtuleius elleni Anas menti csatában halt meg (III. 22.).

Drepana v. *Drepanum* (Drepanon) = Trapani. Kikötőváros Szicíliában, fontos karthagói támaszpont.

Drusus, M. Livius – consul (i. e. 112), a scordiscusok feletti győzelméért diadalmenetet tartott (III. 4.).

Drusus, M. Livius – az előbbi fia. Néptribunus (i. e. 91). Orvul megölték (III. 12., III. 17.).

Duillius, C. – i. e. 260-ban consulként Mylaenél tengeri csatában legyőzte a karthagóiakat.

Dyrrachium = Durrës (Albánia). Épeirosi görög telepítés egy nehezen megközelíthető földnyúlványon.

Eburók – kelta törzs a Maas és a Rajna között. Felkelésük: i. e. 57–54.

Egeria – a szülést segítő forrásnimfa. A hagyomány neki tulajdonította Numa reformjait.

Egnatius, Marius – a tizenkét italicus praetor egyike a szövetséges háborúban. Venafrumnál legyőzte L. Iulius Caesar consult (i. e. 90).

Eleytherna v. *Eleutherna* – krétai város. Metellus i. e. 67-ben foglalta el.

Elis (Élis) – a Peloponnésos ÉNy-i vidéke.

Ephesus – jelentős ión város Kisázsia nyugati partján. Augustus alatt Asia provincia fővárosa.

Epirus (Épeiros) – balkáni terület az Ión-tenger partján.

Eryx = Monte Erice – hegy Szicília ÉNy-i szegletében.

Esquilinus – a hét római domb egyike. Itt volt a római falrendszer egyik kapuja.

Etruria = Toscana, amelynél azonban jóval nagyobb volt. Az etruszok vezető szerepe i. e. 474 után szűnt meg.

Euander (Euandros = jó ember) – arkadiai hős. A monda szerint apja megölése miatt menekült Itáliába.

Euboea (Euboia) – iónok lakta sziget Közép-Görögország keleti partjainál.

Eumenes (II. Eumenés) – Pergamon királya (i. e. 190–160/59).

Eunus – Szír származású szicíliai rabszolga, a Hennában kitört felkelés (i. e. 138 k.–133) vezetője.

Euripus – tengerszoros Euboia és Boiótia között, egy helyen csak harminc méter széles. Az itt áramló víz napjában négyszer változtatja meg irányát.

Eurus – a K-i szél.

Fabiusok – a köztársaság egyik legjelentősebb, etruszk, sabin v. latin eredetű patricius nemzetsége.

Fabius Ambustus, M. – háromszoros consul (i. e. 360, 356, 354). Többször megakadályozta, hogy a plebeiusok a consuli tisztséget betölthessék (I. 26.).

Fabius Ambustus, Q. – katonai tribunus (i. e. 390). Állítólag ő volt a gall katasztrófa okozója (I. 13.).

Fabius Buteo, M. – az aigimurosi flottagyőzelméről és viharba került hajóhada megsemmisüléséről szóló történet vagy egy tengeri vereséget szépít meg, vagy az i. e. 255/4-es események megkettőzését jelenti (II. 2., II. 6.).

Fabius Dorso, C. – főpapként (i. e. 390 v. 387) kiszökött a Capitoliumról, hogy a szétrombolt Vesta-templomnál mutasson be áldozatot (I. 13.).

Fabius Maximus Gurges, Q. – a samnisokat legyőző (i. e. 290) azonos nevű consul fia, Fabius Cunctator apja (I. 21.).

Fabius Maximus Rullianus, Q. – harcolt a samnisokkal, etruszokkal, gallokkal (I. 17.).

Fabius Maximus Verrucosus Cunctator, Q. – (megh. i. e. 203) a trasimenusi vereség (217) után gerillaharccal igyekezett felőrlni Hannibal erejét (II. 6.).

Fabius Maximus Allobrogicus, Q. – Scipio Aemilianus nagy tekintélyű unokaöccse. Consulként (i. e. 121) legyőzte az allobroxokat és az arvernusokat (III. 2.).

Fabius Maximus Servilianus, Q. – consul (i. e. 169, 142). Viriatus ellen harcolt Hispaniában (141–140) (II. 17.).

Fabricius Luscinus, C. – i. e. 282-ben és 278-ban consul. A megvesztegethetetlenség példaképe.

Faesulae = Fiesole. Etruszk eredetű város az Appenninek lejtőin.

Falernus – híres bortermő vidék É-Campaniában.

Faliscusok – a latinokhoz közel álló nép, Veitől É-ra. Róma i. e. 241-ben rombolta le fővárosukat, *Falerii*-t.

Ferentinum = Ferentino. Hernicus város Rómától K-re.

Fidenae – jelentős hídfőállás a Tiberis bal partján.

Fimbria, C. *Flavius* – i. e. 86-ban a Mithridatés elleni háborúban alvezér. Nem lehetett a marianus vérengzés áldozata.

Flaccus, Q. *Fulvius* – négyszer volt consul, i. e. 212-ben Appius Claudiuszal. 211-ben elfoglalta Capuát. Scipio Africanus ellenfele.

Flamen Dialis – Iuppiter papja. Fontos személyéhez sok vallási tilalom kapcsolódott.

Flaminius, T. *Quinctius* – consul (i. e. 198). A II. macedon háború győztes befejezője.

Flaminius, C. – consul (i. e. 223, 217). Elfoglalta a galloktól a Pó völgyét (225/2). Hannibaltól vereséget szenvedett (217) és öngyilkos lett.

Florentia = Firenze.

Formiae = Formia. Volscus város a tengerparton.

Fregellae – volscus hídfőállás a Liris bal partján.

Fufidius, L. – kezdeményezte Sulla proskripciók listájának nyilvánosságra hozását (82).

Fulvia – előkelő családok gazdag sarja. Clodius, Curio, 45-től a tri-

- umvir Antonius felesége. A perusiai háború után Görögországba menekült és meghalt (IV. 5.).
- Fulvia* – valójában talán ő is előkelő származású volt, s 64-től informálta Cicerót Catilina szervezkedéséről (II. 5.).
- Fulvius Centimalus, Cn.* – consulként i. e. 229-ben legyőzte Teuta illyr királynőt, s diadalmenetet tartott (228.).
- Fulvius Flaccus, M.* – consul (i. e. 264). Florus az Előszóban valószínűleg összetévesztette Q. Fulviusszal.
- Fulvius Nobilior, M.* – consulként (i. e. 189) befejezte az aitóliai háborút.
- Furnius, C.* – történetíró, Augustus alvezére a cantaberek és asturok ellen (25).
- Gabii* – latin alapítású város. Függetlenségével jelentőségét is elvesztette.
- Gabinus, A.* – quaestor (i. e. 102–1). A szövetséges háborúban, sikeres kezdet után, elesett.
- Gades* = Cádiz.
- Gaetulia* – É-Afrika jelentős népének, a gaetulusoknak területe Numidiától D-re.
- Gallok* – az indoeurópai kelták latin neve. A rómaiak veszélyes ellenfelei.
- Gallia* – 1. Az Alpokon túli Gallia (kb. a mai Franciaország); 2. Az Alpokon inneni Gallia (É-Itália).
- Gallograecia* v. *Galatia* – Kisázsia kelták (galaták) lakta (i. e. 3. sz. elejétől) belső szárazföldi területei. Mithridatés vereségével Róma vazallusai lettek.
- Ganymedes* – Arsinoé heréltje, aki az uralkodónő parancsára megölte Akhilleust, a Caesar és Kleopátra ellen fellázadt egyiptomiak vezérét.
- Garamasok* – berber törzsek a Szahara oázisaiban.
- Gaurus-hegy* – szőlőműveléséről híres vulkanikus hegy Cumae mellett.

Gellius Poplicola, L. – az i. e. 72. év consula. Pompeius alvezére a ka-lózkod ellen (67).

Gergovia – fontos arvernus központ. Caesar 52-ben hiába ostromolta.

Germánok – a Közép-Európában (az Odera és a Rajna közt), ill. D-Skandináviában élő törzsek talán kelta eredetű neve. Róma a Rajnától keletre, a Dunától északra eső területeket tekintette Germániának.

Gesoriacum = Boulogne-sur-Mer. A Britanniába vezető tengeri út belga hídfőállása.

Glaucia, C. Servilius – i. e. 99-ben törvényellenesen pályázott a consulságra, s Ap. Saturninusszal együtt megölték (III. 16.).

Gomphi (Gomphoi) – thessaliali város. Caesar 48-ban bocsátotta szabad prédára katonáinak.

Gracchus, Ti. Sempronius – consul (i. e. 215), legyőzte a punokat és a campanusokat, visszaszorítva Hannibalt Apuliába. Szardíniát valójában T. Manlius Torquatus foglalta el (II. 6.).

Gracchus, Ti. Sempronius – az i. e. 177. év consula, az előbbi unokája, a néptribunusok apja. Felesége: Cornelia, az id. Scipio Africanus lánya (II. 17.).

Gracchus, Ti. Sempronius – (i. e. 163–133) néptribunusként (133) nagyszabású agrárreformot tervezett (III. 14., III. 17.).

Gracchus, C. Sempronius – az előbbi öccse (i. e. 153–122). Néptribunusként (123–2) agrár- és más reformok kezdeményezője (III. 15.).

Gracchus, C. Sempronius – valódi nevén: L. Equitius. Állítólag felszabadított rabszolga, Ti. Gracchus fiának adta ki magát (III. 16.).

Granicus – kisázsiai folyó. Lucullus 73-ban győzte le itt Mithridatést.

Grumentum – K-Lucania legfontosabb központja, támogatta Hannibalt és a fellázadt szövetségeseket.

Haemus (Haimos) = a Balkán hegység.

Hannibal – i. e. 247–183 között élt pun hadvezér, a II. pun háború

- megindítója és fővezére. Később III. Antiokhost és a bithyniai Prusiast uszította Róma ellen.
- Hanno* – Hannibal rábízta Hispania kormányzását a Hiberustól É-ra. Cn. Scipio i. e. 218-ban győzte le. Hannibal testvéreként más forrás nem említi.
- Hasdrubal* – Hannibal öccse, i. e. 218-tól Hispania főparancsnoka. Scipio Africanus 211-ben verte meg. Hannibal megsegítésére Itáliába vonult, de a Metaurusnál (207) életét veszttette (II. 6., II. 17.).
- Hasdrubal* – Karthago főparancsnoka Massinissa (i. e. 151–150), majd Róma (149–146) ellen.
- Hebrus* (Hebros) = a Marica folyó.
- Helvetiusok* – a Majna, a Neckar s az Alpok közt lakó gall törzs. D-Galliából Caesar szorította vissza őket.
- Henna* = Enna. Siculus város Szicília közepén.
- Heraclea* (Hérakleia) – lucaniai város. A rómaiak itt szenvedtek először vereséget Pyrrhostól (280.).
- Herculeaneum* – városka Nápoly közelében, a Vezúv pusztította el (i. sz. 79.).
- Hercules* (Héraklés) – a legenda szerint a világ megközelíthető végein dicsőségét hirdető oszlopok állnak (Gibraltár).
- Hercyniai rengeteg* – a Duna forrásvidéke és a Kárpátok közti hegy-lánc.
- Herdonius, Ap.* – i. e. 460-ban állítólag száműzöttekkel és rabszolgákkal elfoglalta a Capitoliumot.
- Hiberusok* – ókori nép az antik Armeniától ÉK-re, a mai Grúziában. Országuk neve: Hiberia.
- Hiberus* = Ebro.
- Hiempsal* – Micipsa fia. Apja halála után Numidia társuralkodója. Iugurtha meggyilkoltatta (i. e. 117).
- Hiero* (II. Hierón) – Syrakusai uralkodója (i. e. 269/8–216/4).
- Hierosolyma* (héberül: bevehetetlen) = Jeruzsálem.

Hirtuleiusok – talán marsus v. paelignus testvérpár. Segoviánál estek el (i. e. 75).

Hispania – meghódítása (i. e. 206) után röviddel két tartományra osztották: az É-i innenső (később tarracói), ill. D-i túlsó Hispaniára (v. Baetica). A harmadik (augustusi) provincia Lusitania lett.

Horatius Publicola, M. – neve a római consul-lista élén állt, de nem tudunk róla közelebbit.

Hypsaeus, L. Plautius – praetorként i. e. 139-ben v. 135-ben vereséget szenvedett a fellázadt rabszolgáktól.

Hyrchanus (II. Hyrkanos) – Iuda királya (i. e. 67), de testvére elűzte. Pompeius 63-ban helyezte vissza.

Ianiculum = Gianicolo. A hét római domb egyike a Tiberis jobb partján.

Ianus – a két arccal ábrázolt istent a városkapu védőjének, a kezdet és a vég: a háború megindulása és befejezése urának tekintették. Béke idején a forum közelében levő Ianus-templom kapuját bezárták.

Ilerda = Llerida. Stratégiaiilag fontos hídfőállás Hispaniában.

Illyrek – indoeurópai népcsoport a Balkán Ny-i partvidékén és K-Itáliában.

Indutiomarus – kelta (trever) vezér, ő szervezte az első gall lázadást Caesar ellen (54).

Ingaunusok – ligur népcsoport a mai Genovai öböl partvidékén.

Insuberek – az i. e. IV. sz. elején a Pó völgyében megtelepedett gall nép. Teljes leigázásuk az i. e. II. sz. elején történt meg.

Interamnium = Terni. Umbriai város.

Isara = Isère. A Rhône mellékfolyója.

Isauri – Kisázsia belső hegyvidéki körzete. Pompeius 63-ban Kilikiához csatolta.

Istriaiak – thrák-kelta lakosság az Adria ÉK-i partjain.

Isthmus (Isthmos) – a Peloponnésost a görög szárazfölddel összekötő

- földszoros Korinthosnál. Flaminius i. e. 196-ban hirdette itt ki a görög szabadságot.
- Iuba, I.* – II. Hiempsal fia (i. e. 85 k.–46), Numidia és Gaetulum királya (kb. 50-től). Caesar személyes ellensége.
- iudaeaiak* (judeaiak) – a zsidóság római megnevezése.
- Iugurtha* – Numidia királya (i. e. 160 k.–104). A vele való háborút (111–105) az antik források célzatosan adják elő.
- Iulia* – Caesar lánya (76 k.–54). Q. Caepio jegyese volt, de apja Pompeiushoz adta (59).
- Iulius Caesar, Sex.* – az i. e. 91. év consula. Florus összetéveszti L. Caesarral, a 90. év consulával (III. 18.).
- Iulus* – a Iuliusok nemzetsége Aeneas fiával, Ascaniusszal azonosította.
- Iuppiter* – a *Megállító* (Stator) Iuppiter a hagyomány szerint Romulus kérésére feltartóztatta és ellenállásra készítette a sabinok elől megfutó rómaiakat. A *Žsákmányhordozó* (Feretrius) melléknevet egy kő és jogar alakjában tisztelt ősi hadisten szerepének átruházásával kapta.
- Iuturna* – etruszk forrásnimfa.
- Iuventas* – római istennő, a fiatalság és erő jelképe.
- Iuventius Thalna, P.* – praetor (i. e. 149), az Andriskos elleni harcban esett el Thessaliában.
- Karthagó* = Új Város. Föníciai gyarmatváros. Az i. e. 6. sz.-tól emelkedett a Földközi-tenger Ny-i medencéjének vezető hatalmává.
- Labienus, T.* – (i. e. 100 k.–45) Caesar alvezére Galliában (59). Később Pompeiust támogatta. (IV. 2.).
- Labienus, Q.* – az előbbi fia. Brutus és Cassius 43-ban küldte Parthiába. Philippi után egy parthus sereggel vonult Antonius ellen. Ventidius Bassustól szenvedett vereséget (IV. 9.).
- Lacedaemon* (Lakedaimón) – ismertebb nevén Spárta.

Laevinus, M. Valerius – az i. e. 210. év consula. Sziciliában harcolt sikerrel (II. 6–7.).

Laevinus, P. Valerius – i. e. 280-ban consul, Pyrrhostól vereséget szenvedett, de aztán megvédte Capuát és Nápolyt (I. 18.).

Lamponius, M. – a fellázadt Lucania (i. e. 90) legjelentősebb hadvezére.

Lancia – hispaniai város, P. Carisius i. e. 25-ben foglalta el.

Larok – a család, a ház, a birtok és az útkereszteszódések védőistenei.

Lars Tolumnius – Veii királya, Cornelius Cossus ölte meg i. e. 428-ban.

Lasthenes – kalózvezér, i. e. 69-ben menekült el Q. Metellus elől, 67-ben adta meg magát Kydóniában.

Latin ünnepek – a latin szövetség ünnepén fehér üszőt áldoztak fel Iuppiter Latiarisnak az Alba-hegyen.

Latinok – indoeurópai népcsoport az itáliai Latiumban (az i. e. 10. sz. k.-tól). A szövetséges háborúban a teljes polgárjogot megkapták.

Latium (= széles föld) = Lazio. Közép-Itália Ny-i része.

Lauro – 1. város Saguntum és Valentia között; 2. nem lokalizálható település. Itt halt meg Cn. Pompeius (45).

Lavinium – a latin szövetség központja.

Lentulus, Cornelius – praetorként talán i. e. 137-ben vereséget szenvedett a szicíliai fölkelt rabszolgáktól (III. 19.).

Lentulus Vatia, C. v. Cn. Cornelius – capuai gladiátoriskola-tulajdonos (III. 20.).

Lentulus Clodianus, Cn. Cornelius – Sulla híve. Consulként (i. e. 73) többször vereséget szenvedett Spartacustól (III. 20.).

Lentulus Marcellinus, P. – i. e. 67-ben Pompeius alvezére a kelet-afrikai partoknál (III. 6.).

Lentulus Sura, P. Cornelius – Catilina híve. 63. dec. 5-én kivégezték (IV. 1.).

Lentulus Cons, L. Cornelius – az i. e. 49. év consula. Pompeius támogatója (IV. 2.).

- Lentulus, Cn. Cornelius* – i. e. 2–1-ben Asia proconsula. Talán Illyricum helytartójaként (i. sz. 1–4 k.) aratott győzelmet a dákok és a sarmaták fölött (IV. 12.).
- Leonidas* (I. Leónidas) – spártai király (i. e. 488–80), a thermopylai hős. A történet valójában Othrydés nevéhez fűződik.
- Lepidus, M. Aemilius* – az i. e. 78. év consula. Felkelését Pompeius és Catulus verte le (III. 23.).
- Lepidus, M. Aemilius* – (i. e. 90 k.–13 v. 12) a második triumviratus tagja (IV. 6. skk.).
- Lerna* (Lerné) – görög város. Az itteni mocsár pusztító hydráját (sárkány) Héraklés ölte meg.
- Leucas* – Ión-tengeri sziget Akarnania partjainál. Nevét a Leukates hegy fehér szikláiról kapta.
- Liber* – ősi itáliai termékenységisten, később Dionysossal azonosították.
- Libo, L. Scribonius* – Pompeius flottaparancsnoka az Adrián (49–48). 43-ban proskribálták.
- Liburnusok* – kalózkodásáról ismert illyr népcsoport.
- Lictor* – az imperiummal felruházott tisztségviselő hivatali szolgálja, aki a hatalom jelvényeit (*fascēs*) vitte.
- Ligurok* – Ny-Európa elő-indoeurópai őslakossága. Római leigázásuk i. e. 238-tól Augustusig tartott.
- Lilybaeum* (Lilybaion) – pun erődváros Ny-Szicíliában.
- Lipari-szigetek* – vulkanikus szigetcsoport Szicília É-i partjainál. C. Duilius i. e. 260-ban aratott itt, Mylai-nál győzelmet.
- Liris* = Liri, ill. Garigliano. A Tirrén-tengerbe ömlő folyó.
- Livius Salinator, M.* – consul (i. e. 219, 207), Hasdrubalt 207-ben győzte le.
- Longinus, L. Cassius* – az i. e. 66. év praetora, Catilina támogatója. Távollétében halálra ítélték.
- Lucania* – dél-itáliai terület Apulia és Bruttium között. Róma a tarentumi háborúban (i. e. 272) szerezte meg.
- Lucrinus-tó* – keskeny lagúna Baiaenál.

- Lucullus, L. Licinius* – i. e. 151-ben consul. Az innenső Hispaniában aratott győzelmeket (II. 17.).
- Lucullus, L. Licinius* – i. e. 104-ben praetor. 103-ban balszerencsével harcolt Sziciliában a rabszolgák ellen (III. 19.).
- Lucullus, M. Licinius* – az i. e. 73. év consula. Macedonia helytartójaként a Dunáig nyomult (III. 4.).
- Lucullus Ponticus, L. Licinius* – (kb. i. e. 117–56) nagyszerű hadvezér, a III. mithridatési háború főparancsnoka (74–67) (III. 5. skk.).
- Lusitanusok* (luzitánok) – Ny-Hispania ibero-kelta őslakói.
- Lutatius Catulus, C.* – az i. e. 242. év consula. Az Aegatae-szigetekenél 241-ben flottagyőzelmet aratott.

Macedonia – II. Philippos és Nagy Sándor alatt élte fénykorát, de később is megőrizte vezető helyzetét Görögország fölött. I. e. 148-ban lett római tartomány.

Maeander (Maiandros) – Kisázsia leghosszabb folyója.

Maenius, C. – consulként (i. e. 338) legyőzte a latinokat.

Maetis-tó (Maiótis) = Azovi-tenger.

Magaba – kisázsiai hegy a mai Ankara közelében.

Magra v. *Macra* = Magra. Liguriai folyó.

Maharbal – Hannibal alvezére. Kitűnt Saguntumnál, a trasumenusi és a cannaei csatában.

Malea-hegyfok – a Peloponnésos DK-i foka.

Mamilius, Octavius – Tusculum vezetője. A Regillus tónál vereséget szenvedett, s meghalt (i. e. 499 v. 496).

Mancinus, C. Hostilius – consul (i. e. 137). Numantia ostromakor harmincezer katonájával együtt bekerítették, békekötését a senatus nem hagyta jóvá (II. 18., III. 14.).

Mancinus, L. Hostilius – a III. pun háborúban L. Piso consul flotta-parancsnoka. I. e. 145-ben lett consul (II. 15.).

Manilius – valójában: L. Minucius Augurinus. Consul (i. e. 458), Cincinnatus dictator megmentette az aequusok elleni csatában (I. 11.).

- Manilius, M.* – kiváló elméleti és gyakorlati jogtudós. Ő kezdte meg (i. e. 149) Karthago ostromát (II. 15.).
- Manilius* – valójában: Cn. Mallius Maximus. Arausiónál vereséget szenvedett a kimberektől (III. 3.).
- Manlius Capitolinus, M.* – consul (i. e. 392). A gall betöréskor megvédte a Capitoliumot. Kiállt a plebeiusok mellett, ezért levetették a Tarpeia-szikláról (384) (I. 13., I. 26.).
- Manlius Torquatus Imperiosus, T.* – párviadala a gallal i. e. 387-ben v. 367-ben lehetett. Trifanumnál (340) szétverte a latinokat. Tulajdon fia kivégeztetése célzatos kitalálás lehet (I. 13., I. 14.).
- Manlius Torquatus, A.?* – Africa helytartója (i. e. 69?). Megtisztította Hispania partvidékét s a Baleárokot a kalóztoktól (III. 6.).
- Manlius Vulso, Cn.* (valójában: A.) – consul (i. e. 178). Kezdetben vereséget szenvedett az istriaiaktól (II. 10.).
- Manlius Vulso, Cn.* – consul (i. e. 189). Békét kötött III. Antiokhoszal és rendezte a kisázsiai viszonyokat (II. 11.).
- Manlius* – Szicília praetoraként (i. e. 136) eredménytelenül harcolt a rabszolgákkal (III. 19.).
- Manlius, C.* – eladósodott itáliaiakból szervezett Catilinának hadseregét az etruriai Faesulae-ban (IV. 1.).
- Marcellus, C. Claudius* – i. e. 49-ben consul. Pompeius flottaparancsnoka, a pharsalosi csatában esett el (IV. 2.).
- Marcellus, M. Claudius* – ötszörös consul (i. e. 222 és 208 között). Hannibal ellen harcolt Itáliában és Szicíliában (II. 4., II. 6.).
- Marcus Figulus, C.* – az i. e. 156. év consula, a delmaták elleni expedíció megindítója (IV. 12.).
- Marcus Philippus, Q.* – az i. e. 186. év consula, 171-ben békét ajánlott Perseusnak (II. 12.).
- Marcomannusok* (markomannok) – germán népcsoport. Drusus i. e. 9-ben győzte le őket.
- Marius, C.* – (kb. 157–86) az ún. popularis mozgalom egyik vezérégyénisége. Hétszer volt consul (107, 104–100, 86).
- Marius, C.* – az előbbi fia. Fiatalon consul (i. e. 82). A sacriportusi vereség után öngyilkos lett (III. 21.).

Marmarisok – libyai törzs Afrikában.

Marsusok – indoeurópai népcsoport Közép-Itália hegyvidékein.

Massinissa – numidiai király (i. e. 238 k.–149). Karthagó, majd Róma szövetségese.

Massicus-hegy – vulkanikus hegyvonulat Latium és Campania határán.

Massilia (Massalia) = Marseille.

Massiva – Massinissa unokája. I. e. 112-ben Iugurtha meggyilkolta.

Mauretania (Mauritania) – berber törzsek lakta terület ÉNy-Afrikában.

Maurosok (mórok) – Mauretania berber lakói.

Mausoleum (mauzóleum) – Mausolos kariai satrapa (i. e. 4. sz.) hali-karnassosi síremléke. Általában: monumentális síremlék (pl. Augustusé, Hadrianusé).

Memmius, C. – i. e. 99-re választották volna consulnak, de Saturninus és Glaucia hívei meggyilkolták.

Menenius Agrippa, Lanatus – consul (i. e. 503). Példázatát (494) Aisópos nyomán illeszthették a római történelembe.

Merula, L. Cornelius – Marius ellenfele. A marianusok visszatértekor öngyilkos lett.

Messana = Messina.

Metapontum (Metapontion) – görög gyarmatváros a Tarentumi-öbölben.

Metaurus = Metauro. Umbriai folyó. Hasdrubalt itt i. e. 207-ben győzték le.

Metellus, L. Caecilius – consulként (i. e. 251) Panhormusban visszaverte a karthagói támadást (II. 2.).

Metellus Macedonius, Q. Caecilius – Macedonia provincia megszervezője (i. e. 147–6), a Gracchusok és Scipio Aemilianus ellenfele (II. 14., II. 16., II. 17., III. 8.).

Metellus Numidicus, Q. Caecilius – a Iugurtha elleni háború sikeres vezére. Számúzták, mert nem hagyta jóvá Appuleius Saturninus földtörvényét (III. 1., III. 16., III. 17.).

- Metellus Creticus*, *Q. Caecilius* – i. e. 68–65-ben felszámolta a kalózok krétai támaszpontjait. Pompeius ellensége (III. 7., III. 8.).
- Metellus Pius*, *Q. Caecilius* – Numidicus fia. Csaknem 20 éven át Róma főpapja (III. 22.).
- Metellus Celer*, *Q. Caecilius* – az i. e. 60. év consula, Pompeius ellenfele (IV. 2.).
- Metellus Nepos*, *Q. Caecilius* – Pompeius alvezére K-en (i. e. 67–63) (III. 6.).
- Metellus*, *Caecilius* – néptribunus, Florus szerint szembehelyezkedett Pompeius törekvéseivel (III. 11.).
- Micipsa* – Massinissa fia és utóda (i. e. 149–118). A III. pun háborúban Róma szövetségese.
- Minucius Rufus M.* – consul (i. e. 110). A Hebrónnál legyőzte a scordiscusokat és a triballusokat (III. 4., III. 15.).
- Misenus* – kikötő Cumae közelében a Misenum hegyfoknál.
- Mithridates* (VI. Mithridatés Eupatór Dionysos) – pontosi király (i. e. 132–63). Terjeszkedő politikája miatt került összeütközésbe Rómával (89–85, 83–82: legyőzte Murenát, 74–63).
- Moesusok* v. *moesiaiak* – a római Moesia provincia különféle népelemből álló lakói. M. Crassus i. e. 29–28-ban igázta le őket.
- Molussusok* – épeirosi nép.
- Morinusok* – kelta törzs a mai Calais-i szorosnál. Caesar 56-ban verte le őket.
- Mosa* = Maas.
- Mosella* = Mosel. Caesar nem említi, de 55-ben kelhetett át rajta pontonhídon.
- Mucius Scaevola Pontifex*, *Q.* – az i. e. 95. év consula. Az ifjabb Marius vérengzésének lett az áldozata.
- Muluccha* – valójában mauretaniai folyó.
- Mulvius-híd* – az antik Róma közelében, a Tiberisen átvezető via Flaminia része.
- Mummius Achaicus*, *L.* – consul (i. e. 146).
- Munda* – hispaniai város a mai Córdoba közelében. Caesar 45-ben győzött itt.

- Musulamiusok* – erős é-afrikai berber törzs. Cossus i. sz. 5/6-ban harcolt ellenük.
- Mutina* = Modena.
- Myndus* – nyugat-kisázsiai kikötőváros.
- Nabis* – spártai vezér (i. e. 207–192).
- Nar* = Nera. A sabin föld és Umbria határfolyója.
- Nautius* – i. e. 256-ban volt katonai tribunus.
- Neapolis* = Nápoly.
- Nemea* – völgy Korinthos mellett. A peloponnésosiak kétévenként rendeztek itt (kb. 573-tól) Zeus tiszteletére játékokat.
- Neoptolemus* (Neoptolemos) – Mithridatés görög hadvezére.
- Neptunus* – eredetileg itáliai viharisten, később azonosították a görög Poseidón tengeristennel.
- Nero, Tiberius Claudius* – i. e. 67-ben Pompeius megbízottja Hispaniában.
- Nertobriga* (= megerősített település) – két kelta nevű hispaniai város.
- Nicephorium* (Niképhorion) – Nagy Sándor v. I. Seleukos alapította város az Euphratéstól É-ra.
- Nicomedes* (IV. Epiphanés Philopatór Nikomédés) – Bithynia királya (i. e. 95–75). Mithridatés ellenfele.
- Nola* – campaniai város.
- Norbanus Balbus, C.* – az i. e. 83. év consula. Sulla Favetiánál győzte le.
- Noricusok* v. *noricumiaiak* – kelta törzs a K-Alpokban.
- Nuceria* – campaniai oscus város.
- Numa Pompilius* – Róma második királya (715–673).
- Numantia* – hispaniai keltiber város. A Rómával szembeni helyi ellenállás vezetője. I. e. 133-ban esett el.
- Numicius, C.* – tettét a hérakleiai csatában (i. e. 280) hajtotta végre.
- Numidia* – É-Afrika nomád törzsek lakta területe.
- Numitor* – a hagyomány szerint Alba Longa királya.

Orciculum – város a Tiberis bal partján. A szövetséges háborúban i. e. 90-ben kifosztották.

Octavianus – I. Augustus.

Octavius, C. (valójában M.) – néptribunus i. e. 133-ban (III. 14.).

Octavius, Cn. – Cinnával együtt consul (i. e. 87), az optimaták vezére (III. 21.).

Octavius Libo – valójában: M. Octavius, akit Florus összetéveszt L. Scribonius Libóval. Mindketten Pompeius alvezérei (IV. 2.).

Oenomaus (Oinomaos) – kelta származású gladiator.

Olbia – több görög gyarmatváros neve. Florusnál: kikötő Szardínia ÉK-i részén.

Olympus (Olympos) – város a kisázsiai tengerparton (III. 6.).

Olympus – Florusnál: kisázsiai hegy Ankara közelében (II. 11.).

Opimius, L. – consul (i. e. 121), ő ölette meg C. Gracchust.

Opitergium – venét város.

Orchomenus (Orkhomenos) – Közép-Görögország egyik legnagyobb városa. Sulla győzelme: i. e. 85.

Orgiacon – valójában: Ortiagón. A galata tolostobogusok egyik fejedelme.

Oricum – épeirosi város.

Orodes – a kaukázusi albanusok királya. Pompeius győzelme: i. e. 65 (III. 5.).

Orodes (II. Oródes) – parthus király (kb. i. e. 56–38) (III. 11.).

Orontes – Syria legnagyobb folyója.

Oscá = Huesca. Sertorius hispaniai főhadiszállása.

Oxubiusok – nép Gallia Narbonensisben.

Pacorus (I. Pakóros) – a parthus II. Oródés társuralkodója. Ventidius 38-ban győzte le.

Paelignusok – italicus nép az Appenninek völgyeiben.

Palatinus hegye – a hét római domb egyike, itt álltak az előkelők házaik, a császárok palotái.

Pales – a pásztorok, nyájak istene.

Pallas-szobor (Palladium, Palladion) – az ősi városvédő kultuszszobor neve.

Pamphylia – kisázsiai terület.

Panares – a krétai kalózok egyik fővezéréét Q. Metellus győzte le (i. e. 67).

Panhormus (Panhormos) – pun alapítású szicíliai gyarmatváros. Ma: Palermo.

Pannonok – a liburnusokhoz és a venétekhez közelálló indoeurópai nép.

Papiriusok – a két L. Papirius Cursor. Az apa többször volt consul, ill. dictator, a II. samnis háború hőse. A fiú is többször viselt consulságot, s Aquiloniánál legyőzte a samnisokat és befejezte a Tarentum elleni háborút.

Paraetonium (Paraitonion) – észak-afrikai város Alexandriától Ny-ra.

Parthusok – ókori iráni nép. A császárkorban még elkeseredettebben harcoltak Rómával.

Paulus, L. Aemilius – i. e. 216-ban mint consul Cannaenál vereséget szenvedett Hannibaltól és elesett (II. 6., IV. 12).

Paulus Macedonius, L. Aemilius – a győztes pydnai csata (i. e. 168) hadvezére, az ifjabb Scipio Africanus apja (II. 12., II. 15.).

Paulus, L. Aemilius – testvére, Lepidus a II. triumviratus tagja proskribálta (IV. 6.).

Pelorus (Pelorum) – hegyfok Szicília K-i partvidékén.

Pelusium (Pélusion) – város, fontos katonai bázishely a Nílus K-i deltájában.

Pergamon = Bergama. Kisázsia ÉNy-i városa.

Perperna Veiento, M. – Sertorius legatusa. Összeesküvést szőtt ellene. Teljes vereséget szenvedett Pompeiustól (III. 22.).

Perperna, M. – az i. e. 130. év consula (II. 20., III. 19.).

Perrhaebus dombok – a perrhaibosok Macedonia és Thessalia határán éltek.

Perses – V. Philippos fia, az utolsó macedon király (i. e. 179/8–168).

A rómaiak fogságában halt meg (167/5).

Perusia = Perugia.

Perzsák – indoeurópai nép. Hatalmas birodalmukat Nagy Sándor döntötte meg.

Petreius, M. – Pompeius alvezéréként nem tudta megvédeni Caesar ellen Hispaniát (49). A thapsosi vereség után öngyilkos lett.

Pharnaces (II. Pharnakés) – Mithridatés fia. Pompeius híve, vereséget szenvedett Caesartól (47).

Pharos – a legrégebb világítótorony az Alexandriával szembeni Pharos szigetén.

Pharsalus – kis thessaliali város (i. e. 48: ütközet).

Phaselis – dór város a kisázsiai Lykiában.

Philippi csatamező – a Ny-thrákiai Philippinél szenvedett Cassius és Brutus vereséget Antoniustól és Octavianustól (i. e. 42). Florus összetéveszti Pharsalossal, ahol Caesar és Pompeius megütközött.

Philippus (V. Philippos) – macedon király (i. e. 238–179), Rómától 197-ben szenvedett vereséget.

Philippus, L. Marcius – az i. e. 91. év consula. Fellépett Livius Drusus reformkísérlete ellen.

Phrygek – Közép-Kisázسيا thrák és egyéb elemekből kialakult lakossága.

Picenumiak – Itália ÉK-i partvidékén élő nép.

Picentia – campaniai város Lucania határához közel.

Piraeus (Peiraius) – Athén fő kikötője.

Piso Frugi, L. Calpurnius – praetorként eredménytelenül harcolt a szicíliai rabszolgák ellen (i. e. 136?).

Plotius, A. v. Plautius – Pompeius alvezére Szicíliában a kalózok ellen (III. 6.).

Plotius, A. v. Plautius – valójában az umberek felkelésének (i. e. 89) leverője (III. 18.).

Pollux (Polydeukés) – Zeus és Léda gyermeke. Fivérével, Castorral, ők a Dioskurosok.

Polyxenidas – III. Antiokhos flottaparancsnokaként legyőzte a rhodosi hajóhadat (i. e. 190), de 191-ben vereséget szenvedett a rómaiaktól.

Pometia – l. Suessa.

Pompeii – campaniai település.

Pompeius, Q. – consul (i. e. 141). Eredménytelenül harcolt a numantiaiakkal (141–40) (II. 18.).

Pompeius Strabo, Cn. – Pompeius Magnus apja. Consul (i. e. 89), visszavette a szövetségesektől Asculumot (III. 18.).

Pompeius Magnus, Cn. – i. e. 106–48; a polgárháborúk egyik főalakja, Caesar ellenfele (III. 5. skk).

Pompeius Magnus, Cn. – az előbbi idősebbik fia (kb. i. e. 78–45) (IV. 2., IV. 8.).

Pompeius Magnus, Sex. – az előbbi öccse (i. e. 75–35) (IV. 2. skk).

Pomponius, M. – Pompeius alvezére (67).

Pomptinus sík – mocsaras, maláriás vidék Rómától DK-re.

Pontiae – szigetcsoport a latiumi Circei-foknál.

Pontifex – az egyik papi testület tagja. A testület élén az életfogytiglan megválasztott római főpap (*pontifex maximus*) állt.

Pontius, C. (valójában: Gavius) – a rómaiakat Caudiumnál i. e. 321-ben legyőző samnis vezér.

Pontus (Pontos) – a Fekete-tenger, ill. annak partján Mithridatés királysága Kisázsia ÉK-i részén.

Popilius (valójában: Q. Servilius Caepio) – consul majd proconsul a túlsó Hispaniában (i. e. 140–39).

Poppaedi Silo, Q. – marsus politikus-hadvezér. A Róma elleni felkelés kiváló hadvezére, i. e. 89 végén legyőzték.

Porcius Laeca, M. – senator. A catilinariusok az ő házában tartották titkos összejöveteleiket.

Porsenna – az etruszk Clusium királya.

Postumius Regillensis, A. – dictatorként i. e. 496-ban v. 499-ben a Regillus-tónál legyőzte a latinokat (I. 11.).

Postumius Regillensis, M. – consuli hatalommal felruházott katonai tribunus (i. e. 414), katonái megkövezték (I. 22.).

Postumius Albinus Caudinus, Sp. – consul (i. e. 334, 321). Caudiumi veresége 321-ben volt (I. 16.).

Postumius Albinus, L. – consulként legyőzte a ligurokat (i. e. 234) (II. 3.).

Pothinus (Potheinos) – a kiskorú XIII. Ptolemaios heréltje és kormányzója. Megölette Pompeiust.

Praeneste = Palestrina. Latiumi város Rómától DK-re.

Propontis – a Márvány-tenger ókori neve.

Ptolemaeus (XIII. Ptolemaios) – (i. e. 63/61–47) Egyiptom uralkodója (51-től) (IV. 2.).

Ptolemaeus – Cyprus királya. I. e. 58-ban lett öngyilkos (III. 9.)

Punok – É-Afrika föníciai eredetű lakosságának latin neve, főleg a karthagóiak.

Puteoli = Pozzuoli. Fontos campaniai kikötő.

Pyrrhus (Pyrrhos) – (i. e. 319/8–272) Épeiros uralkodója.

Quinctius Cincinnatus, T. (valójában: L.) – Florus T. Quinctius Capitolinusszal téveszthette össze. A régi római erény legendás megtestesítőjét állítólag az eke mellől szólították dictatornak az aequusok ellen (458). Nem Sp. Cassius (consul: 486), hanem Sp. Maelius zavargását (439: dictator) fojtotta el.

Quintilius, P. Varus – Augustus hadvezére. A cheruszusok a teutoburgi erdőben három legiójával együtt végeztek vele.

Quirinalis – a hét római domb egyike, a forumtól É-ra.

Quirinius, P. Sulpicius – Kréta és Kyréné helytartója (i. e. 15), s legyőzte a marmarisokat.

Quirinus – a Quirinalis sabin eredetű védőistene. Később Romuluszal azonosították.

Raudius mező – sík vidék az Alpokon inneni Galliában (i. e. 101: Marius győzelme).

Regillus-tó = Pantano. Vulkanikus képződmény a latiumi Tusculumtól É-ra.

Rhascypolis (Rhascuporis) – thrák (v. macedon) törzsfő. I. e. 48-ban 200 katonát küldött Pompeiusnak.

- Rhenus* = Rajna.
- Rhodanus* = Rhône.
- Rhodope* – hegylánc Thrákia és Macedonia határán.
- Rhodus* (Rhodos = Rózsa-sziget) – az Égei-tengeren, azonos nevű várossal.
- Rhoemetalces, I.* (Rhoimétalkés) – thrák király, együtt uralkodott unokaöccsével. Lázadását L. Calpurnius Piso verte le.
- Rufinus, P. Cornelius* – a 290. év consula. A senatusból 275-ben zárták ki.
- Rutilius Lupus, P.* – consul (i. e. 90). A szövetséges háborúban életét vesztette (III. 18.).
- Rutilius Rufus, P.* – jogtudós, a Scipio-kör tagja. Consul (i. e. 105) (III. 17.).
- Sabaeusok* (sabaiosok) – D-Arábia jelentős ókori arab népe.
- Sabinok* – ókori indoeurópai nép Rómától ÉK-re.
- Sacriportus* – latiumi volscus város. Itt győzte le Sulla az ifjú Mariust (i. e. 82).
- Saguntum* (Saguntos) – görög v. ibér eredetű település a k-hispaniai tengerparton. Hannibal nyolc hónapig ostromolta (219).
- Salamis* – sziget Attika és Megara közelében. A görögök itt győzték le a perzsa Xerxés flottáját (i. e. 480).
- Salius-papok* – kétszer tizenkét tagból álló ősi papi testület. Márciusban és októberben mágikus harci táncszertartást mutattak be Marsnak.
- Sallentinusok* – dél-itáliai illyr nép.
- Salluviusok* – a legerősebb ligur törzs.
- Samnisok* – indoeurópai (umber-sabell) nép az Appenninek középső és déli hegyvidéki körzeteiben:
- Samothrace* (Samothraké) – thrákok és görögök lakta sziklás sziget a thrák partoknál.
- Sarmaták* – a skythákkal rokon (iráni nyelvet beszélő) törzsek.
- Satricum* – latiumi város.

- Saxa, L. Decidius* – Antonius híve. Harcolt Philippinél és a parthus háborúban. Fogságban halt meg.
- Scaurus, M. Aemilius* – (i. e. 163/2–89 k.) a senatus első embere volt, Iugurtha megvesztegette.
- Scipio, L. Cornelius* – az i. e. 259. év consula. Florus valószínűleg összetéveszti L. Cornelius Lentulus Caudinusszal (II. 2.).
- Scipio, P. Cornelius* – consul (i. e. 218). Az itáliai Ticinus folyónál vereséget szenvedett Hannibaltól (II. 6., II. 17.).
- Scipio Calvus, Cn. Cornelius* – az előbbi testvére. Az insuberek (i. e. 222), majd a punok ellen (218-tól Hispaniában) harcolt eredményesen (II. 6., II. 17.).
- Scipio Africanus, P. Cornelius* – az idősebb Scipio (i. e. 236–184), Hannibal legyőzője (202, Zama) (II. 6., II. 8., II. 15., II. 17.).
- Scipio Asiaticus v. Asiagenus, L. Cornelius* – az idősebb Scipio testvére, jelentős része volt az Antiokhos feletti thermopylai győzelemben (i. e. 191) (II. 8.).
- Scipio Nasica Corculum, P.* – az i. e. 162. év consula. Szembehelyezkedett (152-től) a Karthago megsemmisítését követelő idősebb Caatóval (II. 15.).
- Scipio Nasica Serapio, P.* – az i. e. 138. év consula. Vezetésével gyilkolták meg 133-ban Ti. Gracchust (III. 14.).
- Scipio Africanus, P. Cornelius* – az ifjabb Scipio. Eredetileg L. Aemilius Paulus (i. e. 185–129). Az idősebb Scipio Africanus legidősebb fia fogadta örökbe. Consulként (147-től) Karthagót ostromolta s lerombolta. Numantiát 133-ban vette be (II. 15., II. 17., II. 18.).
- Scipio Asiaticus v. Asiagenus, L. Cornelius* – az i. e. 83. év consula. Proskribálták, és Massiliában halt meg (III. 21.).
- Scipio Nasica, P. Cornelius* – örökbe fogadva: Q. Caecilius Metellus Pius Scipio Nasica. Pompeius apósa, i. e. 52-ben consultársa. A thapsosi csata után öngyilkos lett (IV. 2.).
- Scodra* = Shkodër. Az illyr labeasok fővárosa a Shkoderi-tónál.
- Scordiscusok* – kelták. Delphoiig nyomultak előre (i. e. 279). Scipio Asiagenus szorította őket vissza a Dunán túlra (88).

- Scythák* – iráni nyelvet beszélő, a sarmatákkal rokon nép a Fekete-tengertől É-ra eső sztyeppén.
- Segestes* – Róma-barát, előkelő germán cheruscus. I. sz. 9-ben közölte a lázadás tervét Quintilius Varusszal.
- Segisama* = Sasamon. Város a tarracói Hispaniában.
- Segovia* – az innenső Hispania városa. Sertorius győzelme: i. e. 79.
- Seleucia* (Seleukeia) – több közel-keleti város neve. Florusnál: a Tigris partján I. Seleukos Nikatör által (i. e. 312 k.) alapított központ.
- Sempronius Sophus, P.* – az i. e. 268. év consula, a picenusokat legyőzte (I. 19.).
- Sempronius Longus, Ti.* – i. e. 218-ban consul. Trebiánál Hannibal legyőzte (II. 6.).
- Senonok* – az i. e. 4. sz. elején az Adria partján letelepedett gall nép. Róma hosszú harcban verte le őket (i. e. 283). Az Alpokon túli senonokat Caesar igazta le.
- Septimius, L.* – katonai tribunus. A csónakban gyilkolta meg a partraszálló Pompeiust (48).
- Sequanusok* Róma-barát kelta népcsoport a Saône-től K-re.
- Serek* (séres) – tulajdonképpen a tibetiek és a kínaiak, de általánosságban a távol-keleti népek megnevezése.
- Sertorius, Q.* – (i. e. 123 k.–72) Sulla elől Hispaniába menekült (83), megszervezte a Rómában hatalmon lévő rendszer elleni harcot. Ő Ny-ról, szövetségese, Mithridatés K-ről tört volna be Itáliába.
- Servilius Ahala, C.* – a lovasság parancsnokaként i. e. 439-ben megölte az állítólag tyrannisra törő Sp. Maeliust (I. 26.).
- Servilius, C.* – Szicília kormányzója, sikertelenül harcolt Athénión rabszolga felkelése ellen (III. 19.).
- Servilius Caepio, Q.* – az i. e. 106. év consulának fia. Ap. Saturninus ellenfele. A szövetséges háborúban megölték (III. 17., III. 18.).
- Servilius Vatia Isauricus, P.* – (i. e. 134 k.–44) Kilikia helytartójaként (78–4) lépett fel a kalózok ellen, s biztosította Rómának Isauriát (III. 6.).

- Servius Tullius* – a hagyomány szerint Róma hatodik királya (578–35).
- Sibylla* – különféle helyek jósnője. A cumaei Sibylla jóskönyvét a capitoliumi Iuppiter-templomban őrizték.
- Sicoris* = Segre, az Ebro Pireneusokból eredő mellékfolyója.
- Silaces* (Silakés) – parthus satrapa. Crassus kiverte körzetéből (i. e. 54), akinek levágott fejét később ő vetette a terem közepére.
- Silanus, M. Iunius* – az i. e. 109. év consula. Vereséget szenvedett a cimberektől.
- Sipylus* – kisázsiai hegy a Smyrnai öbölnél.
- Spartacus* – állítólag királyi nemzetségből származó thrák férfi, rabszolga. Rabszolgaháborúja: i. e. 73–71.
- Spoletium* = Spoleto.
- Spurius Maelius* – i. e. 440-ben saját költségén gabonát adott az éhező népnek, ezért hatalomra töréssel vádolták meg, és meggyilkolták.
- Stolo, C. Licinius* – i. e. 376–67-ben néptribunus. Biztosította a plebeiusok consulviselési jogát.
- Sucro* = Jucar. Hispaniai folyó. Sertorius győzelme: i. e. 75.
- Suebusok* (suebek) – a Ny-germán törzsszövetség tagjainak gyűjtőneve a Majna és a Közép-Rajna vidékén.
- Suessa Pomertia* – az ariciai szövetséghez tartozó latin település.
- Sulla Felix, L. Cornelius* – (i. e. 138–78) arisztokrata politikus, 82 és 79 között Róma rettegett dictatora (III. 1. skk).
- Sullák* – Catilina hívei, a dictator rokonai: P. Cornelius S., valamint P. és Ser. Cornelius S. (IV. 1.).
- Sulla, Faustus Cornelius* – a dictator fia (i. e. 86 k.–46). Pharsalosnál és Thapsosnál Caesar ellen harcolt (IV. 2.).
- Sulmo* = Sulmona. Paelignus város Közép-Itáliában.
- Sulpicius Rufus Camerinus, Ser.* – consuli hatalommal felruházott katonai tribunus (I. 26.).
- Sulpicius Rufus, P.* – valójában néptribunus (i. e. 88), s nem consul. Az itáliai szövetségesek érdekében lépett fel. Sulla első hatalomátvételekor meggyilkolták (III. 21.).

- Surenas* (Surénas) – valójában méltóságnév. Crassus hadjáratakor az ifjú Surénas fontos katonai és diplomáciai szerepkört töltött be.
- Sygamberek* v. *sugamberek* – vad germán törzs a Ruhr alsó folyásánál.
- Syedra* v. *Syhedra* – kilikiai kikötőváros a Selinus torkolatában.
- Syphax* – a legjelentősebb numidiai törzs főnöke. Róma szövetségese a punok ellen, de átállt (i. e. 206) a punokhoz. Scipio hamarosan legyőzte.
- Syracusae* (Syrakusai) – Korinthos gyarmata, majd Szicília vezető görög városa.
- Syria* – az ókorban a Földközi-tenger és az Euphratés közti terület, a Seleukida-birodalom magva.
- Syrtis* v. *Syrtes* – két é-afrikai sziklazátony Tunis és Kyrénaika közt.
- Tagus* = Tajo. Hispaniai folyó.
- Tanais* = Don. Az ókorban általában Európa és Ázsia határa.
- Tarcondimotus, I.* – kisázsiai király. Kiszolgált Pompeiust, Caesart s az utóbbi gyilkosait is.
- Tarentum* (Taras) – spártai alapítású (i. e. 708) dél-itáliai kikötőváros.
- Tarquinius Priscus* – a hagyomány szerint Róma ötödik királya (616–579).
- Tarquinius Superbus* – a hagyomány szerint Róma hetedik királya (534–510).
- Tarraco* = Tarragona.
- Tatius, T.* – a sabin Cures legendás királya.
- Tectosagusok* – kelta népcsoport. Egy részük a mai Toulouse vidékén élt, a másik a mai Ankara környékén telepedett le.
- Telesinus, Pontius* – a hagyomány szerint a caudiumi győztes Gavius Pontius leszármazottja. Marius híve, Sullától megsemmisítő vereséget szenvedett.
- Tellus* – ősi föld-, termékenység- és védő istennő.
- Tempe* – keskeny völgy É-Thessaliában, a Maqedoniával összekötő stratégiai fontosságú úttal.

Tencterek – germán törzs.

Terentius Varro, M. – Pompeius alvezére a kalózok ellen, majd a túlsó Hispaniában (i. e. 50–49).

Termes – hispaniai keltiber (arevacus) város.

Terminus – a határkő, amelynek a római vallási elképzelés szerint isteni lényege volt.

Teutana – férje halála után (i. e. 231) az illyrek uralkodónője. Róma az I. illyr háborúban (229–8) legyőzte.

Teutobodus – teuton király. A rómaiak Aquae Sextiaenél (i. e. 102) elfogták, s a diadalmenet után kivégezték.

Teutonok – feltehetőleg germánok, a mai Dánia és Schleswig-Holstein területéről a cimberekkel s ambronokkal D-nek vonultak (i. e. 2. sz. vége).

Thala – észak-afrikai város, Metellus hosszú ostrommal bevette (i. e. 108).

Thapsus – ókori helység a mai Tunéziában. Caesar győzelme: i. e. 46-ban.

Thebae (Thébai) – Boiótia legnagyobb városa.

Theodotus (Theodotos) – XIII. Ptolemaios tanácsadója.

Thermopylae (Thermopylai) – közép-görögországi stratégiai fontosságú hegyszoros.

Thermus, Q. Minucius – Pompeius híve, Curio kiverte Iguviumból (i. e. 49).

Thessalia – termékeny síkság ÉK-Görögországban.

Thoas – stratégusként az aitoliai szövetséget belesodorta III. Antiochos oldalán a Róma elleni háborúba (i. e. 194).

Thoranius, C. (helyesebben: Toranius) – P. Varinius praetor quaestora (i. e. 73), s vereséget szenvedett Spartacustól.

Thorius Balbus, L. – Metellus Pius alvezéréként életét vesztette az Anas melletti Consaburánál a Sertoriustól elszenvedett vereség alkalmával (i. e. 79).

Thracia – az Égei tenger É-i, európai partvidéke (Macedoniától K-re).

- Thrasymennus-tó* (Thrasumennus) – K-Etruria legnagyobb tava.
 Hannibal győzelme az É-i parton volt (i. e. 217).
- Thurii* (Thurioi) – az egyetlen athéni vezetéssel létesült pánhellén gyarmatváros (i. e. 444/43) D-Itáliában.
- Tiberis* = Tevere.
- Tibur* = Tivoli.
- Ticinus* = Ticino. Hannibal győzelme: i. e. 218.
- Tigranes* (I. Nagy Tigranés) – Armenia királya (i. e. 100/97–56/5), Mithridatés veje és segítője.
- Tigurinusok* – helvetius törzs.
- Titius* v. *Tityos* – illyricumi folyó.
- Titurius Sabinus, Q.* – Caesar galliai alvezéréként a belgák (57), a venetusok s a venellusok (56) ellen harcolt. 55-ben halt meg.
- Tolostobogusok* (tolistobogusok) – a Kisázsziába betörő (i. e. 278), s ott letelepedő egyik kelta törzs.
- Traianus, M. Ulpius* – római császár (i. sz. 98–117). A birodalom alatta érte el legnagyobb kiterjedését.
- Trebia* = Trebbia. A Pó mellékfolyója. Hannibal győzelme: i. e. 218.
- Treverek* (trevirek) – kelta nép sok germán elemmel.
- Tribunus* – 1. a néptribunus a plebs érdekvédője; 2. a katonai tribunus magas rangú tiszt.
- Tribus* – szavazókörizet.
- Tridentumi hágók* – Tridentum (= Trento) a raetiai (kelta) tridentinusok fő központja.
- Triumvir* – három személyből álló testület tagja.
- Tullus Hostilius* – a mondai király (673–42) részben történeti személyiség lehet. Valószínűleg ő emelte a Curia Hostilia épületét.
- Tunica* – ujjatlan, ingszerű, vászon v. gyapjú alsóruha.
- Turdulusok* – ókori nép a hispaniai Lusitaniában.
- Turmogusok* – hispaniai nép.
- Tuscusok* = turrének v. etruszkok.
- Tuscia* – Etruria (mai Toscana).

- Tusculum* – latiumi város Rómától DK-re.
- Ucennusok* – kevésbé ismert ókori nép a Ny-Alpokban.
- Umbria* – főleg hegyvidéki terület Etruriától K-re az Adriáig.
- Usipések* (usipetek) – germán népcsoport.
- Utica* – a legrégebbi É-afrikai föníciai gyarmat. Karthago lerombolása után a római tartomány központja.
- Vaccaeusok* – erős ibér hatás alá került kelta nép Hispaniában.
- Vadimonis-tó* = Bassanói-tó, D-Etruriában.
- Valentia* = Valencia. Város az innenső Hispania DK-i partján.
- Valerius Corvinus, M.* – hatszoros consul (i. e. 348 és 299 közt), kétszeres dictator, a volscusok, samnisok (343), aequusok és etruszkok (299) legyőzője.
- Varenius, P. v. Varinius* – praetor (i. e. 73), Spartacustól többször vereséget szenvedett.
- Vargunteius, L.* – Catilinát támogató senator. Száműzetésbe kellett mennie (62).
- Varro, C. Terentius* – az i. e. 216. év consula. Egyes arisztokraták eltűlozták felelősségét a cannaei vereségben.
- Varus* = Var. Az Alpokból eredő folyó.
- Varus, P. Attius* – a polgárháborúban Pompeius híve, a mundai csatában esett el.
- Veii* – régebbi kultúrából kinőtt jelentős D-etruszk város. 396-ban esett el.
- Velinusi források* = Piediluco-tó, Reate környékén.
- Venetusok* – az illyrekkel rokon indoeurópai nép É-Itáliában az adriai partvidéken.
- Ventidius Bassus, P.* – Caesar, majd Antonius híve. I. e. 38-ban legyőzte Q. Labienust, majd Pacorust.
- Venuleiusok* – egy Venuleius i. e. 82-ben tagja volt a főbenjáró ügyekben ítélkező háromtagú bizottságnak. Senator lehetett, akárcsak Plaetorius, akivel együtt a sullanus vérengzés áldozata lett.

Vercingetorix – előkelő fiatal arvernus, a nagy gall fölkelés (i. e. 52) vezetője.

Vergellus – patak Cannaenál. Neve s azonosítása bizonytalan.

Verulae – a mai Frusinótól ÉK-re, közép-itáliai *hernicus* település.

Vesta – ősi latin tűzistennő, a görög *Hestia* megfelelője.

Veturia – *Coriolanus* anyja.

Veturius Calvinus, T. – consul (i. e. 334, 321). Róma a caudiumi vereség után consultársával, *Sp. Postumius Albinusszal* együtt kiszolgáltatta (i. e. 320) az ellenségnek.

Vibius Postumus, C. – *Tiberius* fővezérsege (i. sz. 6–9) alatt harcolt Pannoniában s Dalmatiában.

Villám hegység (*Keraunia*) = magas hegylánc Épeiros ÉNy-i partján.

Vindelicosok – ókori kelta nép (a mai Felső-Bajor-, ill. Sváborország).

Vindelicus folyó – a Rhône bal oldali mellékfolyója. Az itteni csata: i. e. 121.

Vindius-hegy – a mai spanyol León és Lugo tartományok határán.

Vinnius (valójában: *C. Vibius Postumus*) – consul (i. sz. 5), s Pannoniában, Dalmatiában kiérdemelte a triumphusi jelvényeket.

Viriatus – a luzitán szabadságharc (i. e. 147–139) vezetője.

Visurgis = *Weser*.

Vlia v. *Ulia* = *Montemayor* (Córdoba közelében).

Volcanus (*Vulcanus*) – ősi tűzisten. Korán azonosították a görög kovácsistennel, *Héphaistosszal*.

Volero, Publilius – a hagyomány szerint nem vetette magát alá a patriciusoktól elrendelt sorozásnak, és a néphez fellebbezett az erőszak ellen.

Volscusok – az umberekkel rokon indoeurópai nép D-Latiumban.

Volsinii – jelentős etruszk város a mai Bolsenai tó ÉK-i partján.

Volso v. *Vulso* – talán: *Cn. Manlius Vulso*, az i. e. 189. év consula.

Volturcius, T. – *Catilina* híve, majd elárulója.

Vulteius Capito, C. – *Caesar* katonai tribunusa (i. e. 49).

Vulturnus (*Volturnus*) = *Volturno*. Campania legnagyobb folyója.

Xanthippus (Xanthippos) – spártai zsoldosvezér. Regulus ellen az elefánt-taktikával győzött (i. e. 255).

Xerxes (Xerxés) – perzsa király (i. e. 485–65).

Zacynthus (Zakynthos) = Zakynthos v. Zante, ión sziget.

Zama – két észak-afrikai város. Scipio a mai tunéziai Maktar közelében győzhette le Hannibalt (i. e. 202).

Zeugma = Balkis. Város az Euphratés jobb partján.

Tartalom

Első könyv

- A hét király kora Romulus uralkodásától 5
Visszapillantás a hét király korára 14
Megváltozik az államrend 15
Háború az etruszkok és Porsenna király ellen 16
Harcban a latinokkal 18
Háború az etruszkokkal, a faliscusokkal, a veiibeliekkel
és Fidenae lakóival 20
A gall háború 21
További háborúskodások a gallokkal 24
Harc a latinokkal 25
A sabin háború 26
A samnis háború 26
Háború az etruszkok, a samnisok és a gallok ellen 28
Küzdelem Tarentum városával 29
A picenumi háború 34
Harc a salentinusokkal 34
Háború Volsinii ellen 35
Lázongások 35
Az első pun háború 38
Harc a ligurokkal 44
Háború a gallok ellen 45

Küzdelem az illyrekkel	46
A második pun háború	47
Az első macedon háború	57
Az Antiochus király ellen viselt syriai hadjárat	59
Hadakozás az aetolokkal	62
Az istriai hadjárat	62
Háború Gallograeciával	63
A második macedon háború	64
A második illyr hadjárat	66
A harmadik macedon háború	66
A harmadik pun háború	67
Az achaiai háború	70
A hispaniai harci események	72
A numantiai háború	75
A kisázsiai megtorlás	79
A Iugurtha elleni háború	80
Háború az allobroxokkal	83
Háború a cimberekkal, a teutonokkal és a tigurinusokkal	84
A thrák háború	88
A Mithridates elleni háború	89
A kalózok elleni hadjárat	94
A cretai háború	97
A Baleárok megtisztítása	98
A cyprusi vállalkozás	99
A galliai háború	99
A parthusok elleni hadjárat	104
Visszapillantás	106

Második könyv

- A gracchusi törvények 109
Tiberius Gracchus lázadása 110
Caius Gracchus pártütése 111
Az Apuleius-féle zavargás 112
A drususi pártviszály 113
A szövetségesek elleni háború 114
Rabszolgafelkelések 116
A Spartacusszal vívott háború 119
Polgárháború Marius híveivel 121
Sertorius vállalkozása 126
Polgárháború Lepidus zászlaja alatt 127
Catilina küzdelme 128
A Caesar és Pompeius közötti polgárháború 130
Caesar Augustus tettei 147
A mutinai háború 148
A perusiai háború 149
A hármas szövetség 150
Hadjárat Cassius és Brutus ellen 151
Harcban Sextus Pompeiusszal 154
Ventidius hadjárata a parthusok ellen 156
Antonius parthus háborúja 157
Harcban Antoniusszal és Cleopatrával 159
A Noricum elleni háború 162
Harc az illyrekkel 162
A pañnoniai háború 163

A delmatiai háború	163
A moesiai hadjárat	164
Küzdelem a thrákokkal	164
A dák háború	165
A sarmata háború	165
A germán pusztítás	166
A gaetulusok elleni háború	168
Az armeniai hadjárat	169
Háború Cantabria és Asturia ellen	170
Béke a parthusokkal és Augustus istenné avatása	172

Utószó 175

Jegyzetek 185

Jegyzetszótár 197

LUCIUS ANNAEUS
FLORUS

Róma háborúi

A császári Róma – akárcsak korunk – alig tudott megbirkózni a rázúduló roppant ismerettömeeggel, amelyet a görög és római kultúra évszázadai halmoztak fel. Az olvasóréteg tájékozódásának megkönnyítésére elszaporodtak hát a kivonatok, breviáriumok, rövid áttekintések. Ennek a furcsa műfajnak a képviselője Lucius Annaeus Florus, aki főként Livius és Sallustius nyomán foglalta össze Róma történetét a Város alapításától Augustus koráig. Műve, a *Róma háborúi* nem szürke-szellemtelen kivonat, hanem érdekes, könnyen olvasható, egyéni gondolatokat is megvillantó eseménytörténet.

ÁRA: 27,- Ft

EURÓPA KÖNYVKIADÓ